

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “การปรับตัวของผู้ต้องขังให้เข้ากับสภาพเรือนจำ : ศึกษาเฉพาะกรณีเรือนจำกลางคลองเปรม” ผู้ศึกษาได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎี วรรณกรรม และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากหนังสือภาษาไทย หนังสือภาษาอังกฤษ บทความ วิทยานิพนธ์และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎี
  - 1.1 ทฤษฎีการคบหาสมาคมที่แตกต่าง(Differential Association theory)
  - 1.2 ทฤษฎีการเลียนแบบ (Theory of Imitation)
  - 1.3 ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social learning theory)
  - 1.4 ทฤษฎีการขัดเกลาทางสังคม (Socialization Theory)
  - 1.5 ทฤษฎีการประทับตรา (Labeling Theory)
  - 1.6 แนวคิดเกี่ยวกับโทษจำคุก (Imprisonment)
  - 1.7 แนวคิดการเกิดวัฒนธรรมของเรือนจำและการจัดระเบียบทางสังคมในเรือนจำ
2. การปรับตัวของผู้ต้องขังให้เข้ากับสภาพเรือนจำ
  - 2.1 การปรับตัว
  - 2.2 ปัจจัยที่มีผลต่อการปรับตัวของผู้ต้องขังให้เข้ากับสภาพเรือนจำ
  - 2.3 การปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง
    - 2.3.1 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเรือนจำ
    - 2.3.2 การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังของเรือนจำ
    - 2.3.3 การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังโดยเจ้าหน้าที่เรือนจำ
    - 2.3.4 กฎระเบียบของผู้ต้องขัง
3. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
4. กรอบแนวคิด

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ทฤษฎีการคบหาสมาคมที่แตกต่าง (Differential Association Theory)

เอ็ดวิน เอช. ซัทเทอร์แลนด์ (Edwin H. Sutherland อ้างถึงใน นวลจันทร์ ทศนะชัยกุล, 2548, น. 119) เป็นเจ้าของทฤษฎีนี้ได้ให้ความสำคัญไปที่กลุ่มเพื่อนที่มีการคบหาสมาคมด้วย เนื่องจากมีปะทะสังสรรค์กัน (Interaction) เป็นการติดต่อกันสองฝ่าย ดังนั้น องค์ประกอบของเพื่อนจึงมีความสำคัญ องค์ประกอบนั้น ได้แก่ ประเภท คุณลักษณะ บุคลิก พฤติกรรม ประเด็นที่น่าสนใจคือ ทฤษฎีนี้มองว่าคนจะกระทำความผิดเพราะคบเพื่อน เขาอย่างเพื่อน เลียบแบบเพื่อน แล้วจึงนำทัศนคติ ค่านิยม กลวิธี เทคนิคที่โน้มน้ำหนักให้กระทำความผิดต่าง ๆ มาให้ปฏิบัติภายหลัง

Sutherland (1947) ได้เสนอว่าพฤติกรรมอาชญากรรมไม่ได้มีสาเหตุโดยตรงมาจากพันธุกรรม หรือสภาพแวดล้อมทางสังคม หากแต่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้พฤติกรรมอาชญากรรมจากบุคคลใกล้ชิด โดยการติดต่อกันสื่อสารกันไม่ว่าจะเป็นทางวาจา หรือลักษณะท่าทาง แต่การเรียนรู้ทางทฤษฎีนี้ ก็ไม่ได้หมายความว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเหมือนกับการเรียนรู้พฤติกรรมอื่น ๆ โดยมีหลักการที่สำคัญเกี่ยวกับกระบวนการที่บุคคลจะเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมอาชญากรรม ดังต่อไปนี้ คือ

1. พฤติกรรมอาชญากรรมเกิดจากการเรียนรู้
2. พฤติกรรมอาชญากรรมเกิดจากการเรียนรู้ในการคบหาสมาคมกับบุคคลอื่น ตามกระบวนการติดต่อกันสื่อสาร
3. หลักการสำคัญในส่วนของการเรียนรู้พฤติกรรมอาชญากรรมนั้น เกิดขึ้นในกลุ่มบุคคลที่สนิทสนมใกล้ชิดกัน
4. เมื่อพฤติกรรมอาชญากรรมได้รับการเรียนรู้ จะรวมถึง 1) เทคนิคในการกระทำผิด ซึ่งบางครั้งก็สลับซับซ้อนแต่บางครั้งก็ง่าย 2) ทิศทางเฉพาะของแรงดลใจ แรงผลักดัน การใช้เหตุผล ตลอดจนทัศนคติเกี่ยวกับการกระทำความผิด
5. ทิศทางเฉพาะของแรงดลใจและแรงผลักดัน จะถูกเรียนรู้จากการทำให้เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับกฎหมาย ในบางสังคมบุคคลอยู่ในกลุ่มบุคคลที่เห็นด้วยกับการปฏิบัติตามกฎหมาย ในขณะที่บุคคลอื่นอยู่ในกลุ่มบุคคลที่เห็นด้วยกับการละเมิดกฎหมาย

6. หลักการสำคัญของการคบหาสมาคมกับบุคคลที่แตกต่างกัน ก็คือ บุคคลจะกลายเป็นผู้กระทำผิดเพราะว่า ความเห็นด้วยกับการละเมิดกฎหมายมีมากกว่าความเห็นด้วยการไม่ละเมิดกฎหมาย

7. การคบหาสมาคมกับบุคคลที่แตกต่างกัน อาจจะแตกต่างกันในด้านความถี่ ระยะเวลาการให้ความสำคัญ และความเข้มข้น ซึ่งหมายความว่าถึงลักษณะของความแตกต่างกันของการคบหาสมาคม ระหว่างพฤติกรรมอาชญากรรมและพฤติกรรมต่อต้านอาชญากรรม

8. กระบวนการของการเรียนรู้พฤติกรรมอาชญากรรม โดยการคบหาสมาคมกับรูปแบบของอาชญากรรม และต่อต้านอาชญากรรม จะมีความเกี่ยวข้องกับกลไกการทำงานที่การเหมือนกับกับการเรียนรู้ทั่วไป

9. ในขณะที่พฤติกรรมอาชญากรรมเป็นการแสดงออกถึงความต้องการ และค่านิยมทั่วไป แต่ไม่จำเป็นต้องอธิบายโดยความต้องการและค่านิยมนั้น เนื่องจากพฤติกรรมต่อต้านอาชญากรรมก็มีความต้องการและค่านิยมเดียวกัน บุคคลลัทธิทรัพย์ก็เพื่อต้องการความมั่นคงทางการเงินเช่นเดียวกันกับกรรมกรที่ทำงานหนักเพื่อความมั่นคงทางการเงิน ความพยายามที่จะอธิบายพฤติกรรมอาชญากรรมจากแรงผลักดันและค่านิยมทั่วไป เช่น ความสุข การดิ้นรนเพื่อสถานภาพทางสังคม แรงกระตุ้นจากเงิน หรือความผิดหวัง ฯลฯ คงจะต้องพบกับความไม่ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้ เนื่องจากจะเป็นการอธิบายได้ทั้งพฤติกรรมอาชญากรรม และพฤติกรรมถูกกฎหมาย เจกเช่นเดียวกับกระบวนการหายใจ ที่จำเป็นสำหรับพฤติกรรมทุกประเภท แต่ไม่ได้แบ่งแยกระหว่างพฤติกรรมอาชญากรรมและพฤติกรรมถูกกฎหมาย

Sutherland ได้ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบ 2 ประการของการเรียนรู้ตามทฤษฎีนี้ คือ องค์ประกอบแรกหมายความว่าถึง เนื้อหาหรือสาระสำคัญของสิ่งที่ถูกเรียนรู้ (Content of what is learned) ซึ่งหมายความว่ารวมถึง เทคนิคพิเศษในการประกอบอาชญากรรม แรงดลใจที่เหมาะสม แรงกระตุ้น การอธิบายด้วยหลักเหตุผล ทศนคติ และการทำให้บุคคลคล้อยตามหรือเห็นด้วยการฝ่าฝืนกฎหมาย ซึ่งเป็นองค์ประกอบในการรับรู้แนวความคิด ไม่ใช่การกระทำ ส่วนองค์ประกอบที่สองคือ กระบวนการที่การเรียนรู้ได้เกิดขึ้น (Process by which the learning takes place) โดยการเรียนรู้จะเกิดขึ้นจากการคบหาสมาคมกับกลุ่มบุคคลที่ใกล้ชิด ซึ่งไม่ได้จำกัดเฉพาะกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากความใกล้ชิดเท่านั้น บุคคลอาจเข้าสู่หรือผ่านกระบวนการเรียนรู้ได้เช่นกัน หากว่าได้มีโอกาสคบหาสมาคมกับผู้เป็นต้นเหตุของพฤติกรรมอาชญากรรม ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ยังแตกต่างกันตามความถี่ (Frequencies) ระยะเวลา (Duration) การให้ความสำคัญ (Priority) และ ความเข้มข้น (Intensity) ซึ่งซัทเธอร์แลนด์ ได้ให้ความสำคัญกับความเข้มข้นว่าน่าจะมีอิทธิพลมากที่สุดในการเรียนรู้พฤติกรรมอาชญากรรม ดังนั้น ตามทฤษฎีแล้ว

หากบุคคลได้มีการเรียนรู้ถึง การยอมรับความเห็นกับพฤติกรรมละเมิดกฎหมาย มากกว่าการยอมรับพฤติกรรมที่ไม่ละเมิดกฎหมาย ในลักษณะที่บ่อยครั้ง เป็นเวลาค่อนข้างนาน ในระยะตอนต้นของช่วงชีวิต และมีต้นกำเนิดมาจากบุคคลที่มีความสำคัญ หรือมีชื่อเสียงแล้ว บุคคลก็มีแนวโน้มที่จะมีพฤติกรรมละเมิดกฎหมายมากขึ้น

ทฤษฎีของซัทเทอร์แลนด์ได้ให้ความสำคัญกับตัวแปร “การคบหาสมาคมกับเพื่อนที่เป็นอาชญากร” โดยให้เหตุผลว่า ความผูกพันกับเพื่อนจะสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมสำหรับการเรียนรู้ และการส่งเสริมสนับสนุน ทั้งในด้านความประพฤติ และความเห็นด้วยในพฤติกรรมดังกล่าว เยาวชนที่มีความผูกพันกับกลุ่มเพื่อนที่เป็นคนดี มีแนวโน้มที่จะมีพฤติกรรมที่ดี และเห็นด้วยกับพฤติกรรมที่ถูกกฎหมาย ในทางตรงกันข้าม เยาวชนที่มีความผูกพันกับกลุ่มเพื่อนที่เป็นอาชญากรจะมีแนวโน้มที่มีพฤติกรรมอาชญากรรมและเห็นด้วยกับพฤติกรรมอาชญากรรม

เอ็ดวิน เฮช. ซัทเทอร์แลนด์ (Edwin H. Sutherland, อ้างถึงใน สุดสงวน สุธีสร, 2547, น. 85-86) ได้พยายามอธิบายพฤติกรรมของกลุ่มอาชญากรอาชีพ (Career Criminal) เช่น อาชญากรคอปกขาว และหัวขโมยอาชีพ การกระทำเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม การเรียนรู้ทักษะ (skills) และแรงจูงใจ (motives) ซึ่งเป็นผลจากการติดต่อสัมพันธ์กับคนที่เป็นอาชญากร จึงได้เรียนรู้ค่านิยม (values) ทักษะ (attitudes) คำนิยาม (definitions) และรูปแบบของการประกอบอาชญากรรม (pattern of criminal behavior) เป็นต้น

สรุปทฤษฎีนี้ คนเรียนรู้ทัศนคติ เทคนิค และพฤติกรรมของอาชญากร จากคนที่ใกล้ชิด เพื่อนสนิท ญาติ พี่น้อง การเรียนรู้พฤติกรรมปกติ (สุดสงวน สุธีสร, 2547, น. 86)

จากทฤษฎีข้างต้นผู้ศึกษาสรุปได้ว่า พฤติกรรมที่คนเราแสดงออกนั้น เป็นผลมาจากการที่คนเราไปติดต่อบนคบหาสมาคมกับคนอื่น ซึ่งขึ้นอยู่กับว่า ระยะเวลา ความถี่ในการติดต่อ อิทธิพลของคนที่เราคบหาสมาคมด้วย ยิ่งจะมีผลต่อการแสดงพฤติกรรม ทำให้เกิดการเรียนรู้พฤติกรรม ทักษะ ค่านิยม แบบแผนพฤติกรรมต่าง ๆ ดังนั้น การที่ผู้กระทำความผิดมาอยู่รวมกันในสังคมเรือนจำ ย่อมจะเกิดการเรียนรู้ ถ่ายทอดพฤติกรรม เทคนิค ค่านิยม วิธีการของอาชญากรซึ่งบางผู้ต้องขัง บางคนอาจจะไม่ได้มีความชั่วร้ายอยู่ในสันดาน แต่อาจจะไปเรียนรู้เทคนิค วิธีการประกอบอาชญากรรมจากผู้ร้ายโดนสันดาน ทำให้มีพฤติกรรมอาชญากรที่ร้ายแรงขึ้นกว่าเดิม ปรกกับระยะเวลาที่ผู้ต้องขังแต่ละคนต้องโทษจำคุก จะมีระยะเวลาที่แตกต่างกันซึ่งจะมีอิทธิพลโดยตรงต่อการเรียนรู้พฤติกรรมอาชญากร เพราะยิ่งถูกจองจำเป็นเวลานาน ก็ยิ่งเรียนรู้ได้มากกว่าคนที่ถูกจองจำในระยะสั้น

ทฤษฎีการเลียนแบบ (Theory of Imitation)

ของ กาเบรียล ทาร์ต (Jean Gabriel Tarde, 1843-1904 อ้างถึงใน สุดสงวน สุธีสร, 2547, น. 72) นักอาชญาวิทยาได้เสนอแนวคิดด้านจิตวิทยาเกี่ยวกับการเลียนแบบ มีกฎของการเลียนแบบอยู่ 3 กฎด้วยกันที่ทำให้คนกลายเป็นอาชญากร

1. คนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันจะเลียนแบบพฤติกรรมกัน
2. การเลียนแบบ ผู้เลียนแบบมักจะเอาอย่างคนที่สถานะเหนือกว่าตน เช่น เด็กจะเลียนแบบผู้ใหญ่ คนชั้นต่ำจะเลียนแบบคนชั้นกลาง ส่วนคนชั้นกลางจะเลียนแบบคนชั้นสูง เป็นต้น

3. ทาร์ตเสนอ “กฎของการแทรกแทน” (Law of insertion) ซึ่งว่าการมีพฤติกรรมใหม่จะทดแทนพฤติกรรมเก่า เช่น การใช้ยาเสพติดในกลุ่มวัยรุ่น เดิมชาย ก ดื่มเหล้าเพียงรวดเดียว ต่อมาเข้ากลุ่มเพื่อนที่เสพยาบ้า นาย ก จึงดื่มเหล้าและเสพยาบ้า เป็นพฤติกรรมกระทำผิดที่แทรกเข้ามาและเพิ่มความเข้มข้นของพฤติกรรมเข้าไปอีก หรือที่เดิมมีพฤติกรรมลักเล็กขโมยน้อย ต่อมาถูกจับได้และติดคุก เมื่อพ้นโทษออกมากลับไปปล้นจี้แทนซึ่งเป็นพฤติกรรมที่หนักกว่าเดิม เป็นต้น

ทาร์ตเชื่อว่าความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและการเฝ้าสังเกตพฤติกรรมนั้นจะมีเหตุผลให้บุคคลสามารถเลียนแบบพฤติกรรมกันได้ ตัวอย่างในภาพยนตร์ โทรทัศน์ หรือสื่อหนังสือพิมพ์ ต่างก็มีอิทธิต่อพฤติกรรมอาชญากรได้ทั้งสิ้น

จากทฤษฎีการเลียนแบบผู้ศึกษาสรุปได้ว่า บุคคลสามารถเกิดพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมได้ จากการเลียนแบบพฤติกรรม เช่น การเลียนแบบพฤติกรรมของบุคคลที่เราชื่นชอบ หรือคนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ผู้ต้องขังที่อยู่ในเรือนจำจะมีความใกล้ชิดกับบุคคลที่เป็นอาชญากรมาก อาจจะทำให้ได้ว่าใกล้ชิดอยู่ตลอดเวลา ทำให้โอกาสที่จะเกิดพฤติกรรมอาชญากรสูง

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory)

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) หมายถึง ทฤษฎีอาชญาวิทยาที่นำเสนอว่า พฤติกรรมเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมโดยตรงหรือทางอ้อม พฤติกรรมที่ทำให้เกิดผลดีหรือรางวัลจะเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ในขณะที่พฤติกรรมที่นำมาสู่ผลเสียหรือการลงโทษจะเกิดขึ้นน้อย (สุดสงวน สุธีสร, 2545, น. 55)

เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มทฤษฎีทางพฤติกรรม อัลเบิร์ต แบนดูรา (Albert Bandura) เชื่อว่าคนเราไม่เกิดมารุนแรง แต่ได้เรียนรู้จะก้าวร้าวจากประสบการณ์ชีวิต ประสบการณ์เหล่านี้รวมถึงการสังเกตพฤติกรรมของคนอื่นที่แสดงความก้าวร้าว เพื่อมุ่งหวังผลจากความก้าวร้าวนี้ นอกจากนี้ยังได้ดูจากภาพยนตร์หรือโทรทัศน์ เด็กเห็นคนที่มีพฤติกรรมก้าวร้าวและแสดงความ

รุนแรง เด็กมีการเรียนรู้และเลียนแบบความรุนแรงจากสิ่งเหล่านี้ เมื่อเติบโตขึ้นได้เห็นรูปแบบของความรุนแรงซึ่งปฏิบัติต่อเนื่องในการมีความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ลูกชายเห็นพ่อตบตีแม่ และแม่ยอมให้พ่อทำเช่นนั้น เมื่อโตขึ้นเด็กคนนี้จะกลายเป็นคนที่ชอบตบตีลูก และภรรยาของตน เป็นการเรียนรู้โดยการเลียนแบบพฤติกรรม (behavior modeling) (สุดสงวน สุธีสร, 2547, น. 85)

จากทฤษฎีทั้ง 2 ทฤษฎี ผู้ศึกษาพบว่ามีความคล้ายคลึงและแตกต่างกัน ดังนี้ คือ

- ความคล้ายคลึง ระหว่างทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social learning theory) และทฤษฎีการเลียนแบบ (Theory of Imitation) คือ มีความเชื่อว่า พฤติกรรมของคนสามารถเกิดจากการเลียนแบบพฤติกรรมของคนที่เราใกล้ชิดสนิทสนม มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน เช่น เด็กก็จะเกิดการเรียนรู้พฤติกรรมจากพ่อแม่ เด็กวัยรุ่นจะมีการเลียนแบบพฤติกรรมจากดาราที่ตนเองชื่นชอบ เนื่องจากได้ดูพฤติกรรมจากโทรทัศน์หรือภาพยนตร์

- ความแตกต่างระหว่างทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social learning theory) และทฤษฎีการเลียนแบบ (Theory of Imitation) คือ ความแตกต่างเกี่ยวกับระยะเวลา เนื่องจากการเรียนรู้ทางสังคม (Social learning) จะต้องอาศัยระยะเวลาในการเรียนรู้ที่ยาวนานกว่า จนเกิดการซึมซับพฤติกรรมเหล่านั้นมาเป็นพฤติกรรมของตัวเอง ส่วนการเลียนแบบ (Imitation) จะเกิดขึ้นได้รวดเร็วกว่าไม่จำเป็นต้องอาศัยระยะเวลา แต่อาศัยความใกล้ชิด หรือการเฝ้าดูผู้อื่นจนกลายเป็นนิสัย ตัวอย่าง เช่น เด็กเรียนรู้การยิงปืนโดยการเลียนแบบพฤติกรรมการแสดงในโทรทัศน์ รวมไปถึงบิดามารดา ครูอาจารย์ เพื่อน ดารานักร้อง นักกีฬา สามารถเป็นแบบอย่างในการเลียนแบบอีกประการหนึ่งคือการเลียนแบบสามารถแพร่กระจายจากสิ่งที่มีความหนาแน่นหรือความเข้มข้นมากไปสู่สิ่งที่มีความหนาแน่นหรือเข้มข้นน้อยกว่า เช่น วัฒนธรรมของคนในสังคมเมืองจะแพร่กระจายไปสู่สังคมชนบท ดังนั้น เมื่อผู้ต้องขังเข้ามาในเรือนจำ วัฒนธรรมหรือสังคมย่อยในเรือนจำย่อมมีความเข้มข้นมากกว่าวัฒนธรรมเดิม ทำให้เกิดพฤติกรรมของคนคุกขึ้นแทนพฤติกรรมเดิมได้

ดังนั้น การเรียนรู้ และการเลียนแบบพฤติกรรมอาชญากรสามารถเกิดขึ้นได้จากการมีปฏิสัมพันธ์กับอาชญากรด้วยตนเอง

ทฤษฎีการขัดเกลาทางสังคม (Socialization Theory)

สุดสงวน สุธีสร (2547, น. 83) ได้อธิบายไว้ว่า

คนได้ถูกขัดเกลา (socialization) จากสถาบันต่าง ๆ ในสังคม ได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน เพื่อน ที่ทำงาน เป็นต้น ซึ่งถ้าหากความสัมพันธ์เป็นไปในทางบวกและได้รับการสนับสนุน คนจะปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคมเป็นอย่างดี ในทางตรงกันข้ามหากความสัมพันธ์เป็นไปในทางลบ คนก็จะฝ่าฝืนกฎระเบียบนำไปสู่พฤติกรรมอาชญากร

โอลเซน อี (Olsen E., 1968, p. 35) ได้กล่าวว่า

การขัดเกลาทางสังคมเป็นกระบวนการรวม (Total Process) ซึ่งเป็นแหล่งปัจเจกบุคคลที่ได้อาศัยในการพัฒนาบุคลิกภาพของตน เป็นแหล่งที่สมาชิกได้ฝึกฝนและเรียนรู้ในการเป็นผู้แสดงพฤติกรรมทางสังคม (Social Actor) ซึ่งรวมไปถึงการเรียนรู้ค่านิยม บรรทัดฐาน ความเชื่อ อาชีพ และเทคโนโลยีต่าง ๆ

แบ็ค เค ดับบลิว (Back K.W., 1977, p. 20) ได้กล่าวว่า “การขัดเกลาทางสังคมเป็นการอบรมให้สมาชิกในสังคมได้เรียนรู้ระเบียบของสังคม โดยเป็นกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลตั้งแต่แรกเกิดเกี่ยวกับแบบแผนของสังคม เพื่อให้บุคคลทราบถึงบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบที่ควรปฏิบัติอย่างถูกต้องเหมาะสม และเป็นที่ยอมรับของบุคคลในสังคมนั้น ๆ”

บลูม และ เซลนิก (Broom and Selznick อ้างถึงใน สุพัตรา สุภาพ, 2536, น. 80) ได้สรุปความหมายว่า “การขัดเกลาทางสังคม คือ การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม และการพัฒนาบุคลิกภาพ”

ดังนั้น ผู้ศึกษาสรุปความหมายของ กระบวนการขัดเกลาทางสังคม หมายถึง “กระบวนการถ่ายทอดให้สมาชิกในสังคมเกิดการเรียนรู้แบบแผนพฤติกรรม กฎเกณฑ์ ระเบียบต่าง ๆ ของสังคม ผ่านสถาบันสังคมต่าง ๆ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันทางศาสนา เพื่อให้เกิดพฤติกรรมที่เหมาะสม”

บลูม และเซลนิก (Broom and Selznick อ้างถึงใน สุพัตรา สุภาพ, 2536, น. 81) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของการขัดเกลาทางสังคม มี 3 ประการ ดังนี้

1. ค่านิยมทางจริยธรรมหรือแบบแผนความประพฤติที่สังคมยอมรับ
2. ผู้ทำหน้าที่ถ่ายทอด
3. ผู้รับการถ่ายทอด

เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบของการขัดเกลาทางสังคมทั้ง 3 ประการ ผู้ศึกษาพบว่า องค์ประกอบเหล่านี้จะสามารถก่อให้เกิดพฤติกรรมที่เหมาะสมหรือไม่เหมาะสมก็ได้ เนื่องจากหากบุคคลนั้นได้รับการถ่ายทอดค่านิยมหรือแบบแผนความประพฤติที่ไม่เหมาะสม สังคมไม่ยอมรับ ก็จะทำให้บุคคลผู้รับการถ่ายทอดมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม และไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม ผนวกกับหากผู้ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดเป็น “อาชญากร” หรือเป็น “ผู้ร้ายโดยสันดาน” ก็จะทำให้เกิดการเรียนรู้แบบแผนพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม หรือพฤติกรรมอาชญากรได้ “...เราจะเห็นได้ว่าการขัดเกลาทางสังคมเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งไม่ว่าจะอยู่ชั้นไหน ๆ แต่ถ้าหากได้รับการขัดเกลาไปในทางที่ดีแล้ว เขาก็จะเป็นบุคคลที่มีโอกาสหรือศักยภาพในการกระทำผิดหรือก่ออาชญากรรมต่ำ” (สุดสงวน สุธีสร, 2547, น. 83)

บลูม และ เซลนิก (Broom and Selznick อ้างถึงใน สุพัตตรา สุภาพ, 2536, น. 81) ยังกล่าวถึงวิธีการขัดเกลาทางสังคมว่ามี 2 ลักษณะ คือ

1. การขัดเกลาโดยตรง (Direct Socialization)
2. การขัดเกลาโดยอ้อม (Indirect Socialization)

ซึ่งผู้ศึกษาได้สรุปวิธีการขัดเกลาทางสังคมดังกล่าว ดังนี้

1. การขัดเกลาโดยตรง (Direct Socialization) คือ การอบรม แนะนำ ชี้แนะให้บุคคล ปฏิบัติให้ถูกต้องตามระเบียบแบบแผนของสังคมที่ได้กำหนดไว้ เพื่อให้บุคคลสามารถวางตัวได้อย่างเหมาะสม โดยครอบครัว โรงเรียน วัด เป็นต้น โดยใช้วิธีการบอกว่าอะไรควรทำ หรือไม่ควรทำ อะไรผิด อะไรถูก มีการดู ว่ากล่าว หรือลงโทษเมื่อทำผิด และชมเชยเมื่อทำดี ซึ่งจะมีลักษณะทั้งที่เป็นทางการ เช่น การให้การอบรมโดยโรงเรียน วัด และที่ไม่เป็นทางการ เช่น การให้การสั่งสอนของบิดา มารดา แก่บุตร

2. การขัดเกลาโดยอ้อม (Indirect Socialization) เกิดจากการเลียนแบบพฤติกรรมจากครอบครัว กลุ่มเพื่อน เช่น เด็กเลียนแบบพฤติกรรมของพ่อแม่โดยไม่รู้ตัว หากพ่อแม่ชอบใช้คำหยาบพูดกัน เด็กก็จะใช้คำหยาบ หรือในกลุ่มเพื่อน เด็กในกลุ่มเพื่อนจะมีพฤติกรรมสอดคล้องกับสมาชิกคนอื่นในกลุ่มหรือกฎระเบียบของกลุ่มที่วางไว้ เพื่อให้เกิดการยอมรับเป็นสมาชิกในกลุ่ม ผู้ต้องขังในเรือนจำซึ่งทุกคนย่อมได้รับการขัดเกลาโดยตรงทั้งจากครอบครัว โรงเรียน วัด เป็นต้น และย่อมจะมีความแตกต่างกันในแต่ละบุคคลตามหลัก “ปัจเจกบุคคล (Individual)” แต่ละคนย่อมจะมีความแตกต่างกัน และเมื่อมาอยู่รวมกันในสังคมเรือนจำ ทุกคนจำเป็นจะต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเพื่อตอบสนองความต้องการด้านต่าง ๆ ทั้งความต้องการทางด้านอารมณ์ สังคม และจิตใจไม่สามารถแยกตัวอยู่ลำพังได้ การอยู่ร่วมกันในสังคมผู้ต้องขังก็เช่นเดียวกัน จำเป็นที่จะต้องรวมกลุ่มกัน เนื่องจากการทำงานที่ต้องอยู่ร่วมกันทำให้ต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน จึงทำให้เกิดการขัดเกลาโดยอ้อม (Indirect Socialization) ทำให้มีพฤติกรรมสอดคล้องกับสมาชิกคนอื่นในกลุ่ม โดยไม่รู้ตัว

กระบวนการขัดเกลาทางสังคมจะเกิดขึ้นได้จะมีกระบวนการย่อย ๆ ที่เชื่อมโยงกันและก่อให้เกิดการขัดเกลาทางสังคมขึ้น ซึ่งมี 3 กระบวนการ คือ กระบวนการเรียนรู้ (Learning) กระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) และกระบวนการสื่อสาร (Communication) ซึ่ง อบรม สนิทบาล (2520, น. 72) ได้อธิบายรายละเอียดของกระบวนการดังกล่าวไว้ และผู้ศึกษาได้สรุปไว้ ดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ (Learning) หมายถึง กระบวนการของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ถาวรอันเป็นผลมาจากประสบการณ์หรือการฝึกอบรม อันประกอบด้วยกระบวนการต่อไปนี้คือ

ภาพที่ 2.1
การเกิดกระบวนการเรียนรู้

ที่มา: อบรม สนิทपाल, 2520, น. 72

จากแผนผังสามารถอธิบายได้ ดังนี้ คือ เมื่อมีสิ่งเร้า (Stimulus) มาเร้า ก็จะเกิดการรับสัมผัส (Sensation) ส่งกระแสสัมผัสไปยังประสาทส่วนกลาง ทำให้เกิดการแปลความหมาย เรียกว่า การรับรู้ (Perception) และเมื่อแปลความหมายแล้วก็จะสรุปผลของการรับรู้ หรือที่เรียกว่า ความคิดรวบยอด (Conception) และเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

2. กระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) หมายถึง พฤติกรรมที่ต้องการให้บุคคลอื่นรับรู้ โต้ตอบ หรือตอบสนองต่อการกระทำของตนเอง จะเกิดระหว่างบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ซึ่งกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม มี 2 ประเภท คือ ประเภทที่หนึ่ง กระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางเดียว (One-Way) เช่น การบังคับ การเลียนแบบ การชี้แนะ ลักษณะอิทธิพลจะตกอยู่กับฝ่ายใดฝ่ายเดียว และประเภทที่สอง คือ กระบวนการปฏิสัมพันธ์สองทาง (Two-Way) เช่น การร่วมมือกันและการขัดแย้งกัน ซึ่งอิทธิพลจะไม่ตกอยู่กับฝ่ายใดฝ่ายเดียว

3. กระบวนการสื่อสาร (Communication) เป็นเครื่องมือ หรือตัวกลางของการขัดเกลาทางสังคม อันจะทำให้บุคคลหนึ่งมีอิทธิพลต่ออีกคนหนึ่ง ในทางกลับกันได้รับอิทธิพลจากคน ๆ นั้น ทำให้การปฏิสัมพันธ์เป็นไปได้

การขัดเกลาทางสังคมจะเกิดขึ้นได้ต้องผ่านสถาบันที่สังคมที่ทำหน้าที่ในการขัดเกลาอำนาจ ทะพิงค์แก และ ชยันต์ วรรณะภูติ (2522, น. 29-33) ได้อธิบายสถาบันต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่ในการขัดเกลาทางสังคม ดังนี้

ครอบครัว เป็นสถาบันทางสังคมแรกที่ทำหน้าที่ปลูกฝังและถ่ายทอด (Internalize and Transmit) จริยธรรมและค่านิยมให้แก่สมาชิกในปฐมวัย ในบางกรณีอาจจะทำหน้าที่นี้ไปจน

กระทั่งสมาชิกพันวัยนี้ไป จนเป็นผู้ใหญ่ในสังคมด้วย พ่อแม่หรือสมาชิกผู้ใหญ่ในครอบครัวจะทำหน้าที่ปลูกฝังอบรมโดยตรงเป็นครั้งคราว หรืออาจทำเป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่สมาชิกผู้เยาว์โดยทางตรงและทางอ้อม แต่มีได้หมายความว่าทุกครอบครัวจะทำหน้าที่ได้เหมือนกัน และถ่ายทอดจริยธรรม ค่านิยมแบบเดียวกันเสมอไป

โรงเรียน มีวิธีปลูกฝังจริยธรรมโดยมีหลักสูตรบทเรียนที่แน่นอน มีวิธีการปลูกฝังถ่ายทอด และประเมินผลอย่างมีระบบ ประการแรกนักเรียนมีโอกาสได้เรียนรู้ค่านิยมทางจริยธรรมจากกิจกรรมนอกหลักสูตร และจากเพื่อนนักเรียนด้วยตนเอง ประการที่สอง ด้วยระเบียบและเงื่อนไขของโรงเรียนที่นักเรียนต้องปฏิบัติ เช่น นักเรียนต้องมาโรงเรียนตรงเวลา ต้องทำงานที่ครูมอบหมายเสร็จด้วยตนเอง ต้องสอบแข่งขัน ทำให้นักเรียนได้เรียนรู้และได้รับการปลูกฝังค่านิยมทางจริยธรรมโดยไม่ต้องอาศัยหลักสูตรหรือบทเรียน จึงเป็นอิทธิพลที่เกิดขึ้นโดยไม่ตั้งใจ (Unintended Effect) ที่มีผลต่อการปลูกฝังค่านิยมของนักเรียนอย่างมาก

ศาสนา สถาบันทางศาสนานับว่าเป็นสถาบันที่รับผิดชอบโดยตรงในการปลูกฝังจริยธรรมในสังคม สถาบันนี้มีอิทธิพลในการควบคุมให้คนปฏิบัติตามแบบแผนจริยธรรม โดยมีบทลงโทษด้วย ในบางสังคมแม้ว่าสถาบันนี้จะมีความผูกพันใกล้ชิดกับคนในสังคมตั้งแต่เกิดจนตายแต่หาได้มีอิทธิพลในการปลูกฝังจริยธรรมและค่านิยมเท่าที่ควรไม่ นั่นคือถ้าสมาชิกในสังคมไม่เข้าวัดฟังเทศน์หรือไม่บวชเรียน การปลูกฝังค่านิยมจริยธรรมและค่านิยมโดยผ่านสถาบันนั้นก็ไม่ได้เกิดขึ้น

สื่อมวลชน เป็นสถาบันอีกแห่งหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการปลูกฝังจริยธรรมและค่านิยม สื่อมวลชน ได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ และหนังสือพิมพ์ สามารถปลูกฝังค่านิยมทางจริยธรรมโดยตรงในลักษณะของการให้บทเรียน ซึ่งอาจจะมาในรูปของบทความ ข้อคิดเห็น นวนิยาย ภาพล้อ บทกวี บทเพลงที่ปลูกฝังให้เกิดค่านิยมทางจริยธรรม ฉะนั้น แม้ว่าหน้าที่หลักของสื่อมวลชน คือ การเสนอข่าว ส่วนการปลูกฝังจริยธรรมและค่านิยมเป็นหน้าที่รองก็ตาม ก็ไม่ควรจะละเลยการทำหน้าที่อันสำคัญในการปลูกฝังจริยธรรมและค่านิยมไปด้วย

กระบวนการขัดเกลาทางสังคม เป็นกระบวนการถ่ายทอดให้สมาชิกในสังคมเกิดการเรียนรู้แบบแผนพฤติกรรม กฎเกณฑ์ ระเบียบต่าง ๆ ของสังคม เพื่อให้เกิดพฤติกรรมที่เหมาะสม ซึ่งจะมีความแตกต่างกันในแต่ละสังคม โดยการขัดเกลามีทั้งการขัดเกลาโดยตรง (Direct Socialization) และการขัดเกลาโดยอ้อม (Indirect Socialization) โดยอาศัย 3 กระบวนการ คือ กระบวนการเรียนรู้ (Learning) กระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) และกระบวนการสื่อสาร (Communication) และผ่านสถาบันที่สังคมที่ทำหน้าที่ในการขัดเกลา อันได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน ศาสนา สื่อมวลชน เป็นต้น ผู้ต้องขังอยู่ในเรือนจำ ซึ่งเรือนจำถือเป็นสถาบัน

อย่างหนึ่งในสังคม คือ สถาบันการลงโทษ (Institutional Punishment) ระบบเรือนจำก็มีกระบวนการขัดเกลาทางสังคม เช่น การให้ปฏิบัติตามกฎระเบียบของเรือนจำ การปฏิบัติตามตารางเวลา การฝึกวินัย การฝึกอาชีพ การให้การศึกษา การให้การอบรมแก้ไข ฟื้นฟู และพัฒนาพฤติกรรมของผู้ต้องขัง เป็นต้น ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ล้วนแต่มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้ต้องขัง อาจจะได้ถือว่าเป็น การขัดเกลาโดยตรง (Direct Socialization) นอกจากนี้ยังมีการขัดเกลาโดยอ้อม (Indirect Socialization) โดยการเรียนรู้จากกลุ่มเพื่อนผู้ต้องขัง ซึ่งจะส่งผลต่อการปรับตัวของผู้ต้องขัง

ทฤษฎีการประทับตรา (Labeling Theory)

จางงศ์ อติวัฒนสิทธิ์ และคณะ (อ้างถึงใน พิมพรรณ รัตนวิเชียร, 2541, น. 12) กล่าวว่า “...ความสำคัญของคนในสังคมหรือปฏิกริยาของสังคม ที่มีต่อผู้กระทำผิดเป็นเหตุที่ทำให้ผู้กระทำผิด กลายเป็นผู้เบี่ยงเบน โดยการตีตรา หรือประณามผู้กระทำผิดว่าเป็นคนเลว คนไม่ดี...” การตีตราของสังคมนั้นเป็นการผลักดันให้บุคคลที่เคยกระทำความผิดมาครั้งหนึ่งต้องกลายเป็นคนที่สังคมไม่ยอมรับตลอดไป เช่น นักโทษที่ถูกปล่อยออกจากคุกมักจะหางานทำไม่ได้ เพราะไม่มีใครเชื่อถือว่าจะกลับตัวเป็นคนดีได้ คนเหล่านี้จึงจำเป็นต้องทำผิดซ้ำแล้วซ้ำอีก และอาจทำผิดร้ายแรงยิ่งขึ้น เพราะสังคมไม่เปิดโอกาสให้ผู้กระทำผิด ได้กลับตัวเป็นคนดี การมีรอยสักเป็นการประทับตราไปตลอดชีวิต การหางานทำจะต้องมีปัญหาไม่มีนายจ้างรับเข้าทำงาน แต่ก็ยังมีคนจำนวนมาก ตัดสินใจรับการสัก

ทฤษฎีการประทับตรา (Labeling Theory) มีรากฐานมาจากทฤษฎีปฏิสังสรรค์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic interactionism) ซึ่งเชื่อว่ามนุษย์มีความคิดมีสติมีความรู้สึก สามารถตีความ และตอบโต้การกระทำของแต่ละฝ่ายได้ พฤติกรรมของมนุษย์ไม่ใช่สิ่งอยู่กับที่แต่เป็นการกระทำที่เคลื่อนที่ซึ่งเกิดขึ้นจากการปฏิสังสรรค์ทางสังคมที่เคลื่อนไหว นักสังคมวิทยาสมัยใหม่ เช่น Becker, Kitsuse และ Erikson (อ้างถึงใน ประภาพรณ วงศาโรจน์, 2532, น. 12) ได้ให้ความหมายการเบี่ยงเบนว่าเป็นการปฏิสังสรรค์เชิงสัญลักษณ์ โดยใช้แนวคิดหลักจากการปฏิสังสรรค์ที่ชี้ให้เห็นว่าความเบี่ยงเบนเป็นการกระทำร่วม ที่รวมการกระทำของบุคคลมากกว่าหนึ่งคน การพิจารณาความเบี่ยงเบนจึงไม่ควรเน้นที่ผู้เบี่ยงเบนเท่านั้น แต่ควรเน้นที่การปฏิสังสรรค์ระหว่างผู้ถูกมองว่าเบี่ยงเบน กับผู้กระทำตามบรรทัดฐานของสังคมมากกว่า

เสริน ปญฺหะหิตานนฺท์ (2523) ได้ให้ความหมายของ “การเบี่ยงเบน”

...หมายถึงความประพฤติที่คนในกลุ่มหนึ่งพิจารณาแล้วเห็นว่าเป็นอันตรายหรือน่าอายหรือบาดเจ็บตา จนต้องจัดการเอาตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษ การเบี่ยงเบน

ไม่ใช่คุณสมบัติที่ฝังติดอยู่กับความประพฤติประเภทใดโดยเฉพาะ แต่เป็นคุณสมบัติที่ผู้รู้เห็นโดยตรงหรือโดยอ้อมได้กำหนดขึ้น...

การกระทำหลายอย่างเป็นทั้งอาชญากรรมและการเบี่ยงเบน มีโอกาสที่จะถูกจับกุม ฟ้องร้องและจำคุกได้ เช่น กรณีฆาตกรรม ปล้นทรัพย์ ค้ายาเสพติด แต่พฤติกรรมเบี่ยงเบนบางอย่างแม้จะมีโอกาสถูกจับกุมได้ เช่น การค้าประเวณี การเล่นเพื่อน การมีกัญชาไว้ครอบครอง จำนวนเล็กน้อย ก็กระตุ้นให้เจ้าหน้าที่ดำเนินการจับกุมเป็นครั้งคราว การที่บุคคลหนึ่งจะกลายเป็นคนเบี่ยงเบนไปนั้น ไม่ใช่เพราะประพฤติเบี่ยงเบนไปแล้วหนสองหนหรือมากกว่านั้น แต่มีองค์ประกอบที่จะทำให้ถูกเรียกว่าเป็น ผู้เบี่ยงเบน กับผู้ที่ถูกตราหน้าว่าเป็นผู้เบี่ยงเบน คนเราหลายคนกระทำความผิดแบบที่มีโทษทางอาญา แต่สังคมไม่ได้ประนามว่าเป็นผู้เบี่ยงเบนหรือในอีกคนที่ทำผิดเล็กน้อยกว่าแต่สังคมตราหน้าว่าเป็นผู้เบี่ยงเบน ทำให้เกิดรอยมลทินในทางสัญลักษณ์ (Symbolic stigma)

จตุพร บานชื่น (2539) ได้ให้แนวคิดขบวนการตีตราบาปที่สังคมใช้ระยะเวลาในการตีตราบาปอย่างไม่มีกำหนดกับบุคคลซึ่งได้กระทำความผิดครั้งแรกด้วยการทำผิดเกี่ยวกับทรัพย์สินในลักษณะหนึ่งลักษณะใดก็ตาม เมื่อถูกจับได้และถูกลงโทษจำคุกระยะเวลาหนึ่ง กรณีนี้จะถูกตราหน้าว่าเป็นโจร และเมื่อพ้นโทษออกมาแล้วจะถูกตราหน้าว่าชั่วร้ายชั่วช้า เป็นคนเลว แม้แต่หน่วยงานของรัฐก็มีกฎระเบียบชัดเจนไม่ยอมรับให้เข้าทำงานอย่างแน่นอน ขบวนการตีตรานี้บับังคับให้โอกาสน้อยลงในการจะปรับตัวในสังคมได้

Tannenbaum (อ้างถึงใน ศุภีมาน นฤมล, 2530, น. 36) เป็นผู้นำความคิดเกี่ยวกับการปฏิสังสรรค์เชิงสัญลักษณ์มาใช้ในการวิเคราะห์พฤติกรรมเบี่ยงเบนและปัญหาสังคม มีความเห็นว่าปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการที่ทำให้บุคคลกลายเป็นผู้เบี่ยงเบน เป็นกระบวนการของปฏิกริยาที่ประเมินค่าเชิงลบ ของชุมชน ที่มีต่อพฤติกรรมที่ถูกรับรู้ว่าละเมิดกฎ (เบี่ยงเบน) การปฏิสังสรรค์ทางสังคมมักมีบทบาทต่อการสร้างอาชญากรรม โดยการกระทำพฤติกรรมที่เจ้าหน้าที่นิยามว่า เบี่ยงเบนและจะถูกประเมินค่าตามค่านิยามนั้น ๆ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ละเล็ก ที่ละน้อยจากการนิยามพฤติกรรมที่ชั่วร้ายมาเป็นการนิยามและปฏิบัติต่อบุคคลนั้นว่าเป็นคนชั่วร้าย เพื่อว่าพฤติกรรมทั้งหมดของเขาจะได้รับการมองว่าเลวร้ายจากสายตาของชุมชน เขาไม่ได้เลวแต่เขากลับกลายเป็นคนเลวเพราะเขาถูกนิยามว่า “เลว” แม้ว่าเขาจะทำดี แต่ไม่มีใครเชื่อว่า “ดี” ด้วยกระบวนการประทับตราบั้งชี้และย่ำสร้างจิตสำนึกที่จะกระตุ้น เสนอสิ่งที่สังคมไม่ปรารถนา ผลที่ตามมาจากการที่ชุมชน ลดคุณค่าของเขา ก็คือการแยกตัวเองไปเข้าร่วมกับกลุ่มที่มีลักษณะคล้าย ๆ กัน แล้วกลายเป็นไปตามที่ชุมชนบรรยายไว้ ทำให้เขามีความยึดมั่นผูกพันต่อพฤติกรรมเบี่ยงเบน และดำรงตนภายใต้วัฒนธรรมที่เบี่ยงเบนนั้น

Lemert (อ้างถึงใน ปริดา ศิริสวัสดิ์, 2539, น. 11) ได้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงจากการเบี่ยงเบนปฐมภูมิ (Primary deviation) สู่การเบี่ยงเบนทุติยภูมิ (Secondary deviation) ความเบี่ยงเบนปฐมภูมิ เป็นเพียงพฤติกรรมละเมิดบรรทัดฐาน โดยผู้กระทำปราศจากการมองคนว่าเป็นผู้เบี่ยงเบนและไม่ถูกมองว่าเป็นผู้เบี่ยงเบน แต่เมื่อการเบี่ยงเบนนี้ปรากฏชัดขึ้นและซ้ำซากบ่อย ๆ บุคคลอาจถูกลงโทษ หรือการปฏิเสธจากคนอื่น ปฏิกริยาที่ได้รับจากสังคมอย่างต่อเนื่อง จะทำให้บุคคลยอมรับสถานภาพการเบี่ยงเบน และปรับตัวเข้ากับบทบาทนี้ กลายเป็นการเบี่ยงเบนทุติยภูมิ ด้วยกระบวนการประทับรอยมลทิน (Process of Stigmatization) อันเป็นกระบวนการประทับตราประทับตราคนว่าเบี่ยงเบน พฤติกรรมเบี่ยงเบนก็คือ พฤติกรรมที่คนให้การประทับตรานั้นเอง

แสดงให้เห็นว่าเบื้องหลังของปฏิกริยาทางสังคมที่มีต่อความเบี่ยงเบนของบุคคล ก็คือการควบคุมทางสังคม (Social Control) กลุ่มคนที่อยู่ในตำแหน่งทางสังคมที่บังคับใช้กฎต่อผู้เบี่ยงเบน ผลของการประทับตราบุคคลว่าเบี่ยงเบนถึงความแตกต่างกันทางสังคม

สรุปได้ว่าแนวคิดการประทับตรา มองว่าปัญหาสังคมไม่ใช่คุณสมบัติหรือลักษณะที่ประจำอยู่ในสถานการณณ์ หรือพฤติกรรม เป็นสถานภาพที่ถูกกำหนดให้มีขึ้นโดยคนอื่น ปัญหาสังคมจึงถูกนิยามโดยปฏิกริยาของคนรอบข้างไม่ใช่สถานการณณ์เฉพาะ ถ้าคนรอบข้างมองว่าสิ่งนั้นเป็นปัญหามันก็เป็นปัญหา (Becker อ้างถึงใน ประภาพรรณ วงศาโรจน์, 2532, น. 8) ได้กล่าวว่าการเบี่ยงเบนไม่ใช่คุณสมบัติของการกระทำที่บุคคลทำแต่เป็นผลของการใช้กฎเกณฑ์และการลงโทษผู้ละเมิด กฎเกณฑ์ กระบวนการประทับตราเป็นการช่วยให้บุคคลที่เพิ่งเริ่มก้าวเข้าสู่การเป็นผู้เบี่ยงเบนในระยะเริ่มแรกกลายเป็นผู้เบี่ยงเบนโดยอาชีพไป (Lemert อ้างถึงใน ปริดา ศิริสวัสดิ์, 2529, น. 14)

ผลของการเปลี่ยนแปลงสถานภาพมาเป็นคนที่มึตราบาป จึงเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเสียหายทางสังคม คือเอกลักษณ์ทางสังคมของบุคคลจะถูกสร้างใหม่ในรูปแบบที่มีคุณค่าของความเป็นมนุษย์น้อยลง ไม่ว่าจะการประทับตรานั้นจะมาจากตนเองหรือคนอื่น

Coffman (อ้างถึงใน ปริดา ศิริสวัสดิ์, 2529, น. 30) ได้แจกแจงหน้าที่ของการให้ตราบาปว่า มีอยู่ 3 ประการคือ

1. เป็นการควบคุมทางสังคมอย่างเป็นทางการ สำหรับคนที่มีศีลธรรมต่ำ
2. เป็นการขับคนกลุ่มน้อยออกจากการแข่งขัน
3. เป็นข้อสนับสนุนต่อการตัดสินใจ จำกัดการติดต่อ

จากหน้าที่ของตราบาปเหล่านี้ อาจพิจารณาได้ในแง่ที่ว่า จะเกิดอะไรขึ้นกับคนที่ถูกรตราบาปบ้าง คือ การถูกผลักดันออกจากความสัมพันธ์กับคนอื่น ผลที่เกิดจากการประทับตราบาป

แก่นบุคคลจะทำให้สังคมพิจารณาว่าบุคคลนั้นมีคุณค่าลดลง และให้การกีดกันหรือจำกัดความสัมพันธ์ในกรณีของผู้ต้องขังที่มีรอยสักปรากฏต่อสังคมเมื่อพ้นโทษก็จะได้รับการปฏิบัติเช่นเดียวกัน

แนวคิดเกี่ยวกับโทษจำคุก (Imprisonment)

การลงโทษในสมัยโบราณจะเน้นการลงโทษต่อเนื้อตัวเป็นส่วนใหญ่ จนกระทั่งในศตวรรษที่ 13 จึงเริ่มมีการใช้โทษจำคุกกันขึ้น โทษจำคุกนี้ ความจริงเริ่มต้นด้วยการมีตะราง (Jail) สำหรับควบคุมผู้ที่อยู่ระหว่างไต่สวนหรือพิจารณาในข้อหาว่าได้กระทำความผิดกฎหมายก่อน ต่อมาในปี ค.ศ. 1552 จึงได้มีการจัดตั้งโรงดัดสันดาน (Houses of Correction) ขึ้นในประเทศอังกฤษ (ประเสริฐ เมฆมณี, 2522, น. 17-18) เพื่อเป็นการควบคุมพวกที่จะจัดไปทำงานและเกี่ยจคร้าน และคนจรจัด พวกเด็กเกเร และคนขอทาน และต่อมาก็ได้จัดตั้งเพิ่มเติมขึ้นเรื่อย ๆ ในประเทศต่าง ๆ ในยุโรป จนศตวรรษที่ 17 ทั้งคุกและโรงดัดสันดานก็ได้กลายสภาพเป็นสถานที่สำหรับคุมขังนักโทษที่มีโทษเบา และต่อมาได้พัฒนาไปสู่รูปแบบของการใช้สถานที่ควบคุมเพื่ออบรมฝึกวิชาชีพ เป็นบ่อเกิดของเรือนจำและทัณฑสถานในปัจจุบัน สภาพของคุกในขณะนั้น ขาดทั้งความมั่นคง แข็งแรงและขาดทั้งคุณลักษณะ สกปรกและเต็มไปด้วยผู้ถูกขังประเภทต่าง ๆ ถูกขังรวมปะปนกัน อยู่ทั้งหญิงและชาย เด็ก ผู้ใหญ่ ทั้งคนที่กำลังอยู่ในระหว่างพิจารณาและผู้ที่ถูกตัดสินลงโทษแล้ว ทั้งผู้เป็นโจร คนจรจัด โสเภณี ถูกขังรวมกันหมด นักโทษอยู่กันอย่างปราศจากระเบียบวินัย ผู้คุมก็ไม่เคยได้รับการอบรมในเรื่องนี้ ทั้งไม่มีเงินเดือนจึงหารายได้จากการเก็บค่าธรรมเนียมจากผู้ต้องขังทั้งหมดนี้ ทำให้สภาพความเป็นอยู่ในคุกและโรงดัดสันดานเลวมาก ต่อมาได้มีสมาคมอันหนึ่งชื่อ สมาคมส่งเสริมความรู้ทางคริสตศาสนา (Society for Promoting Christian Knowledge) ได้คัดค้านอย่างรุนแรงต่อการปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยกันโดยไร้ศีลธรรมเช่นนี้และเรียกร้องให้มีการตรวจสภาพคุกเป็นครั้งคราว ในระยะเดียวกันก็มีพวกควอกเกอร์ (Quakers) คือ พวกเคร่งศาสนานิกายหนึ่งในสหรัฐอเมริกาที่ได้ดำเนินการเรียกร้องให้มีการปรับปรุงสภาพของคุกให้ดีขึ้น ทั้งนี้เป็นความเคลื่อนไหวในด้านเรือนจำ ในศตวรรษที่ 17 ในระยะเดียวกันนั้น คือ เมื่อปี ค.ศ. 1681 พวกควอกเกอร์ในเวสต์เจอร์ซี และเพนซิลวาเนียอเมริกา ได้จัดตั้งเรือนจำขึ้น เรียกว่า Workhouse Prison ซึ่งเป็นเรือนจำที่มีลักษณะเป็นโรงงาน ซึ่งมีสภาพดีกว่าคุกอื่น ๆ โดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักโทษไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมในการคุมขัง และสำหรับอาหารนักโทษ ทางการก็จ่ายให้โดยไม่คิดมูลค่า

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากมีการจัดตั้งสถานดัดสันดานขึ้นมาแล้ว และได้พัฒนาขึ้นมาเป็นเรือนจำในเวลาต่อมา แต่สภาพเรือนจำในเวลานั้นยังมีสภาพที่สกปรกและขาดระเบียบ จนกระทั่งในศตวรรษที่ 18 จอห์น เฮาเวด (John Howard) ชาวอังกฤษได้ประสบความสำเร็จจากการ

ศึกษาของประเทศต่าง ๆ ได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่ง ชื่อ The State of the Prisons ในหนังสือเล่มนี้ เขาได้เล่าถึงการสำรวจและศึกษาสภาพในคุกต่าง ๆ ที่เข้าได้เห็นมาโดยละเอียด โดยได้เสนอหลักการที่สำคัญในการปฏิรูปเรือนจำ 4 ข้อ คือ

1. ให้มีการรักษาความสะอาดภายในเรือนจำ สถานที่ตั้งของเรือนจำต้องมีความเหมาะสม มีอากาศปลอดโปร่ง

2. มีการแยกขังผู้ต้องขัง โดยการจัดระบบห้องนอนเดี่ยวไว้กับผู้ต้องขังเพื่อไม่ให้ปะปนกัน

3. มีการจัดอาหารและสุขาภิบาลเรือนจำให้ผู้ต้องขังอย่างเหมาะสม

4. มีการฝึกวิชาชีพและอบรมทางศาสนาแก่ผู้ต้องขังเพื่อแก้ไขปรับเปลี่ยนพฤติกรรม

หนังสือเล่มนี้เป็นผลให้รัฐสภาของอังกฤษเกิดความสนใจในสภาพของคุณเป็นอย่างมาก ถึงกับประกาศยกเลิกการเรียกเก็บค่าธรรมเนียมจากนักโทษ ปรับปรุงสภาพคุกให้ดีขึ้น และในปี ค.ศ. 1779 รัฐสภาอังกฤษได้ผ่านพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ (Prison Act 1779)

การปฏิรูปเรือนจำในอังกฤษส่งผลถึงการปฏิรูปเรือนจำในประเทศต่าง ๆ ในยุโรปและแม้แต่สหรัฐ โดยเฉพาะอิทธิพลของกลุ่มศาสนาควอเกอร์ (Quakers) แห่งพิลาเดลเฟีย และได้เริ่มมาปฏิรูปอย่างจริงจังในปี 1920 เป็นต้นไป เป็นผลให้การลงโทษจำคุกเป็นวิธีการที่ได้รับความนิยมกันมากที่สุดในโลกปัจจุบัน (นัทธี จิตสว่าง, ม.ป.ป., น. 39-40)

วิธีการปฏิบัติต่อ “คน” โดยใช้ “คุก” รู้จักกันในนามที่เป็นทางการว่า วิธีการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดในระบบเรือนจำ (custodial treatment) ซึ่งเป็นการลงโทษทางอาญาสถานหนึ่งที่ยอมรับใช้ในกระบวนการยุติธรรมกระแสหลักทั่วโลกตั้งแต่ปีคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมาเราคงไม่สามารถจินตนาการถึงภาพของสังคมที่ปราศจากคุกได้ว่าสังคมดังกล่าวนั้นจะมีบุคลิกอย่างไร มีความวุ่นวายสับสนแค่ไหนเมื่อมีผู้คนกระทำผิดกฎหมายตกกรรมของสังคมขึ้น เป็นความคิดของสังคมที่ว่าสังคมต้องมีวิธีการลงโทษสมาชิกของตนเมื่อกระทำผิด กฎเกณฑ์บรรทัดฐานของสังคมแต่ “คุก” ไม่ใช่วิธีการลงโทษวิธีการเดียวที่สังคมโลกแห่งนี้คิดค้นขึ้น เพราะในความเป็นจริงแล้วสังคมโลกที่ปราศจากการใช้คุกในการลงโทษนี้มีอยู่จริงจนกระทั่งตอนปลายยุคกลาง โดยคุกในช่วงระยเวลานั้นถูกใช้เป็นที่พักจำเลยระหว่างการสอบสวนพิจารณาคดีและระหว่างรอการประหารชีวิตเท่านั้น (Freda Adler, Gerhard O. W. Mueller and William S. Laufer, 1996, p. 266) ส่วนการลงโทษจริง ๆ แล้วมีลักษณะโหดเหี้ยมทารุณ เช่น ขับไล่ออกจากเมือง ประหารชีวิตด้วยการแขวนคอ เผาทั้งเป็น ถ่วงน้ำ ให้นำดิ่งแยกร่างออกเป็นสี่ส่วน ใช้ก้อนหินขว้างจนตาย ฯลฯ ส่วนการลงโทษที่ไม่หนักถึงขั้นประหารชีวิตใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น ห้ามคบหาสมาคม ขับออกจากการเป็นสมาชิก เขียน ทำให้ทนทุกข์ทรมานแก่ร่างกายและจิตใจ และวิธีการลงโทษที่ไม่หนักถึงขั้นประหาร

ชีวิตที่ใช้กันมากอีกวิธีหนึ่ง คือ “การใช้แรงงานสาธารณะ” (public labor) โดยทำงานในเหมืองแร่ งานก่อสร้าง หรือทำงานอื่น ๆ เพื่อประโยชน์สาธารณะ

แนวคิดเรื่อง “คุก” เกิดขึ้นครั้งแรกในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ที่ประเทศฮอลแลนด์และอังกฤษ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้งานผู้กระทำผิดเหล่านี้อย่างหนักในเวลากลางวันใน “สถานดัดสันดาน” (workhouses) ส่วนกลางคืนให้นอนพักนอนในซอกหีบที่ปราศจากสุขอนามัย ในอังกฤษด้วยความที่ใกล้ชิดกับราชนาวิจึงมีการนำตัวผู้กระทำผิดไปกักเก็บไว้ที่เรือเก่า ๆ ผู้ฟังใช้การไม่ได้แล้ว เรียกว่า prison hulks อันเป็นที่มาของ “คุก” ในปัจจุบัน

ต่อมาการใช้คุกแทนการลงโทษได้พัฒนาขึ้นควบคู่กับพัฒนาการแห่งรัฐชาติของสังคมโลก โดยในส่วนของกระบวนการยุติธรรมเริ่มมีการพัฒนาความเป็นวิชาชีพในระบบงานยุติธรรมขึ้นเป็นลำดับจนกลายเป็นอาชีพที่มีรายได้อยู่บนความสามารถในการค้นหาความจริงและความถูกต้องตามกฎหมาย ทำให้คดีความถูกส่งผ่านชั้นเคลื่นไปตามขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการยุติธรรมตามลำดับจนบางครั้งห่างไกลจากการตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของเหยื่อและผู้กระทำผิดเอง ผู้กระทำผิดในคดีความประเภทเดียวกันส่วนหนึ่งจึงถูกส่งไปเข้า “คุก” อย่างเท่าเทียมกันตามกระบวนการวิธีการแต่คงไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าใน “ความเหมือน” ที่ทำให้ระบบมีความเป็นเอกภาพนั้น มี “ความแตกต่างหลากหลาย” เฉพาะตัวระหว่างคู่กรณีที่ถูกทะเลาะไปพร้อม ๆ กันด้วย

จากนั้น พัฒนาการในระยะต่อมาปรากฏว่าระบบงานยุติธรรมได้เพิ่มเรื่องของการให้ความสำคัญกับ “อาชญากรรมและอาชญากร” มากขึ้น โดยเน้นการนำเรื่องของ “การลงโทษ (punishment) มาใช้เพื่อให้ผู้กระทำผิดรับผิดชอบต่อกฎเกณฑ์ของรัฐและเพื่อยับยั้งมิให้ผู้อื่นถือเป็นเยี่ยงอย่างที่จะกระทำผิดเช่นเดียวกันนี้ ขณะเดียวกันก็ไม่ค่อยได้ให้ความสำคัญกับการชดเชยเยียวยาเหยื่อและหวังใยชุมชนเท่าที่ควร เหยื่อส่วนใหญ่ถูกทิ้งให้ทนรับสภาพความเสียหายที่เกิดจากอาชญากรรมตามลำพังทั้งทางเศรษฐกิจและทางอารมณ์ความรู้สึกที่สูญเสียไป โดยที่ไม่ได้รับการตอบสนองความต้องการและปราศจากความเอื้ออาทรจากชุมชน รวมทั้งกระบวนการยุติธรรมตามธรรมเนียม (traditional justice system) ที่ทำหน้าที่หลักในการพิสูจน์ความจริงตามขั้นตอนกระบวนการงานส่วนของตนตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมาก็กลายเป็นระบบปิดที่มีความสลับซับซ้อนด้วยกลไกที่ละเอียดอ่อนที่ส่งผ่านผู้ที่กระบวนการยุติธรรมพิสูจน์แล้วว่าเป็นผู้กระทำผิดไปสู่ “คุก” อย่างต่อเนื่องและทวีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ กลายเป็นกลไกขนาดใหญ่ของสังคมที่ต้องใช้จ่ายเงินงบประมาณจำนวนมหาศาลเพิ่มมากขึ้นทุกปีจนแทบจะทำให้สัดส่วนของงานสวัสดิการสังคมของประเทศไม่สมดุลกับการลงทุนในเชิงของการพัฒนาประเทศหากจะเพิ่มวงเงินสวัสดิการให้เหมาะสมกับการจัดการปัญหาอาชญากรรมอย่างเต็มรูปแบบ (สำนักงานกิจการยุติธรรม, 2546)

การลงโทษจำคุกในสังคมไทย

การลงโทษจำคุกในสังคมไทยมีระบุไว้ในกฎหมายตราสามดวง โดยใช้คำตามแบบอย่างในสมัยกรุงศรีอยุธยาทั้งหมด คือ คุก ตะราง และเรือนจำ (วิวิทย์ จาตุปาริสูทธิ, 2540, น. 82-86) และแม้ว่าจะมีการปฏิรูปกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมไทยครั้งใหญ่ เมื่อ พ.ศ. 2435 การจัดการคุมขังนักโทษก็ยังคงปรากฏในสังคมขณะนั้นโดยมีการแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น และในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการประกาศจัดตั้ง “กรมราชทัณฑ์” ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2458 การปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดโดยใช้คุกในสังคมไทยปัจจุบันดำเนินการโดยมีพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479 รวมทั้งกฎ ระเบียบต่าง ๆ รองรับอำนาจหน้าที่ในการคุมขัง “คน” ไว้ใน “คุก” โดยมีการพัฒนาระบบ รูปแบบ วิธีการตามแบบมาตรฐานสากล

งานราชทัณฑ์เป็นงานในการจัดการหรือปฏิบัติต่อคนที่ทำผิด เมื่อมีการกระทำผิดขึ้นในสังคมสังคมจะต้องจัดการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อคนที่ละเมิดกฎเกณฑ์ของสังคม แต่การที่สังคมจะจัดการหรือปฏิบัติอย่างไรต่อคนที่ทำผิดกฎเกณฑ์ของสังคมนั้นขึ้นอยู่กับความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการกระทำผิด และวิธีการที่ใช้ในการจัดการกับผู้กระทำผิดที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย ในสมัยโบราณสังคมมีความเชื่อว่าคนที่ทำผิดเพราะกมลสันดาน เพราะความชั่วร้ายที่มีอยู่ในตัวผู้กระทำผิดการปฏิบัติต่อคนที่ทำผิดจึงต้องปฏิบัติด้วยวิธีการที่รุนแรงด้วยการลงโทษต่อเนื่องต่อดัวและการทรมาน เพื่อให้สามารถกับความผิดที่กระทำไป และเพื่อให้ผู้กระทำผิดหลายจำไม่กล้ากระทำผิดขึ้นอีก รวมทั้งทำให้คนทั่วไปเกิดความเกรงกลัวไม่กล้ากระทำผิด แนวความคิดดังกล่าวยังคงมีอิทธิพลอยู่จนถึงปัจจุบันที่ต้องการให้มีการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดด้วยมาตรการที่เข้มงวดและรุนแรง เพื่อเป็นมาตรการในการข่มขู่ ยับยั้งให้คนเกรงกลัวการกระทำผิดอย่างไรก็ตาม ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ได้ทำให้สังคมในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ความคิดในการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดเปลี่ยนแปลงไปด้วย สังคมเริ่มที่จะเรียนรู้ว่าการลงโทษที่รุนแรงโหดร้ายจะยิ่งทำให้ผู้กระทำผิดที่มีชีวิตหลุดรอดไปได้ เกิดความเคียดแค้นชิงชังและกลับเป็นอันตรายต่อสังคมมากยิ่งขึ้น กระทำผิดความผิดหนักขึ้นด้วยวิธีการที่แยบยลมากขึ้น การลงโทษด้วยวิธีการดังกล่าวจึงไม่เป็นผลดีต่อสังคม ในทางตรงกันข้ามสังคมเริ่มคิดว่าคนทำผิดเพราะมีความผิดปรกติในตัวผู้กระทำผิดซึ่งเกิดจากสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดความจำเป็นหรือกดดันนำไปสู่การกระทำผิด การปฏิบัติต่อคนที่ทำผิดจึงควรมุ่งแก้ไขความบกพร่องหรือผิดปรกติดังกล่าวเพื่อป้องกันสังคมจากการกระทำผิดซ้ำ โดยการให้การอบรมแก้ไขคนที่ทำผิดให้กลับไปใช้ชีวิตในสังคมสามารถปรับตัวให้เข้ากฎเกณฑ์และเงื่อนไขของสังคมได้บทความเรื่องนี้จะชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการของงาน

สังคมมีความเชื่อว่าอาชญากรรมเป็นผลมาจากความชั่วร้ายในกมลสันดานของผู้กระทำผิด ดังนั้น การปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดจึงต้องทำให้ผู้กระทำผิดได้รับการ

ปฏิบัติที่สาสมกับความผิดที่จะได้กระทำไปเพื่อให้เกิดความยุติธรรมโดยถือว่าเมื่อได้ทำให้ผู้อื่นเจ็บปวดอย่างไรก็สมควรจะได้รับการตอบแทนเช่นนั้นจัดเป็นการลงโทษแบบ "ตาต่อตาฟันต่อฟัน" วิธีการลงโทษหรือการปฏิบัติต่อผู้กระทำความผิดในอดีตจึงเป็นการลงโทษ ต่อเนื้อตัวและการทรมานเพื่อให้เกิดความเจ็บปวด หลาบจำ และตอบสนองต่อความต้องการในการที่จะแก้แค้นทดแทน วิธีการลงโทษต่อเนื้อตัวและการทรมานอาจทำได้หลายวิธี เช่น การเขียน การตี การใส่ชื่อคา การบีบขมับ การตอกเล็บ ถ่างแขนขา การแขวน และการใส่หีบปิดฝา และการตัดอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งออก เช่น ตัดนิ้ว ตัดมือ ควักลูกนัยน์ตาในสวนที่เกี่ยวกับการใช้โทษประหารชีวิต การลงโทษประหารชีวิตในสมัยโบราณ จะเป็นการประหารชีวิตด้วยวิธีการที่ทารุณโหดร้าย เช่น การกดให้จมน้ำตายโดยกดผู้กระทำความผิดให้จมน้ำลงไปชั่วขณะ แล้วปล่อยให้ขึ้นมาหายใจแล้วกดลงไปใหม่ทำเช่นนั้นจนกระทั่งขาดใจตาย การใช้วิธีเอาหินขว้างให้ตาย โดยมีผู้กระทำความผิดไว้กับหลัก แล้วให้ประชาชนเอาก้อนหินขว้าง การเอาไฟครอกหรือเผาให้ตายก็เป็นวิธีการประหารชีวิตที่นิยมกันในสมัยโบราณโดยมักจะใช้กับผู้กระทำความผิดเกี่ยวกับศาสนานอกจากนี้ยังมีวิธีประหารโดยการแขวนคอและการใช้วิธีประหารโดยการตัดศีรษะวิธีการลงโทษ และการปฏิบัติต่อผู้กระทำความผิดในยุคต่อ ๆ มาได้พัฒนาขึ้นในทางที่มีมนุษยธรรมมากขึ้นจนถึงเมื่อประมาณ 200 ปีที่ผ่านมาเมื่อประชากรมากขึ้นมีผู้กระทำความผิดมากขึ้นสังคมจึงได้เริ่มที่จะหันมาปฏิบัติต่อผู้กระทำความผิดโดยใช้เรือนจำแทนการลงโทษ โดยการเขียนตีและการทรมานมากขึ้น ในส่วนที่เกี่ยวกับการประหารชีวิตได้หันมาใช้วิธีการประหารด้วยปืน การใช้เก้าอี้ไฟฟ้าการใช้ก๊าซ และฉีดยา ในส่วนของเรือนจำได้เริ่มมีการปฏิรูประบบแยกประเภทเรือนจำ ที่ใช้สำหรับคุมขังและลงโทษผู้กระทำความผิดที่มาพร้อมกันอยู่เป็นจำนวนมาก ๆ มิให้ออกไปก่อความเดือดร้อนต่อสังคมภายนอกอันเป็นการป้องกันสังคมโดยการกั้นคนที่เป็นอันตรายออกจากสังคมในขณะเดียวกันก็เชื่อกันว่าการปฏิบัติต่อผู้กระทำความผิดโดยใช้เรือนจำจะมีมนุษยธรรมมากกว่า ลงโทษโดยการเขียนตีหรือการทรมาน การใช้เรือนจำเป็นสถานที่ควบคุมและลงโทษผู้กระทำความผิดจึงได้พัฒนาสืบต่อมา โดยได้มีการพัฒนารูปแบบและกิจกรรมในเรือนจำขึ้นมาตามลำดับ

ความทุกข์จากการต้องโทษจำคุก

ประธาน วัฒนวาณิชย์ (2546, น. 369) ได้กล่าวไว้ว่า นอกจากการสูญเสียอิสรภาพแล้ว ผู้ต้องโทษได้รับผลร้ายดังนี้

1. มีความรู้สึกถูกรังเกียจจากสังคมนอกเรือนจำ
2. เรือนจำเป็นสถานที่ควบคุมตัวผู้ต้องขังโดยมิได้สมัครใจ และยังขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานของชีวิต เมื่อเปรียบเทียบกับมาตรฐานนอกเรือนจำ
3. สูญเสียการติดต่อสัมพันธ์กับเพศตรงข้าม

4. สูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง ขาดความเป็นอิสระและเสรีภาพส่วนตัว มีกฎระเบียบมากมายและอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลอย่างเข้มงวด

5. ถูกบังคับหรือจำยอมต้องคบค้าสมาคมกับเพื่อนนักโทษด้วยกันเป็นเวลานาน ในสภาวะที่สูญเสียอิสระภาพ ถูกคุกคามทางด้านจิตใจจากความพลอดภัยในชีวิตและร่างกาย เรือนจำมีบรรยากาศตึงเครียด และการใช้ความรุนแรง

ปัญหาความแออัดในเรือนจำจะสร้างความตึงเครียดมากขึ้น เพราะผู้ต้องขังจำนวนมากมีแนวโน้ม ก้าวร้าว หยาบกระด้าง และขมขื่น การต้องโทษจำคุกระยะยาว ทำให้นักโทษมีแนวโน้มในการใช้ความรุนแรง และอาจเกิดการใช้กำลังรุนแรงได้โดยง่าย (ประธาน วัฒนวานิชย์ (2546, น. 369)

นอกจากนี้ผู้ศึกษามีความคิดเห็นว่าการลงโทษผู้กระทำความผิดอาจทำให้ผู้กระทำผิดมีความโกรธแค้นสังคมมากยิ่งขึ้น เป็นผลต่อเนื่องจากการลงโทษที่เขาได้รับ หรือปรับตัวเข้ากับสังคมยากขึ้น เพราะสังคมไม่ยอมรับเนื่องจากมีตราบาปเป็นคนชั่ว

การตกเป็นเหยื่อภายในเรือนจำ

ประธาน วัฒนวานิชย์ (2546, น. 370) ได้กล่าวถึงการตกเป็นเหยื่อภายในเรือนจำไว้ดังนี้ ผู้ต้องขังอาจตกเป็นเหยื่อของเรือนจำได้โดยง่าย (Victimization of prisoners) โดยเฉพาะผู้ต้องขังที่แข็งแรงกว่าจะได้รับประโยชน์จากสภาพแวดล้อมในเรือนจำมากกว่าผู้ต้องขังที่อ่อนแอ

1. การตกเป็นเหยื่อทางร่างกาย เช่น ถูกทำร้ายร่างกาย ข่มขืน หรือ ฆ่า ซึ่งมักจะเป็นการกระทำระหว่างนักโทษต่อนักโทษ

2. การตกเป็นเหยื่อทางจิตใจ นักโทษต้องอยู่ภายใต้การบังคับ ข่มขู่ คุกคาม ควบคุม เอาัดเอาเปรียบ ซึ่งอาจเป็นการกระทำระหว่างนักโทษต่อนักโทษหรือผู้คุมต่อนักโทษ

3. การตกเป็นเหยื่อในทางเศรษฐกิจ ระบบการควบคุมหรือรวมทั้งการขาดแคลนในเรือนจำเป็นลักษณะที่ทำให้เกิดการเอาัดเอาเปรียบและการผูกขาดสินค้าและบริการ ปิดบังซ่อนเร้นสินค้า หรือบริการให้แก่ักโทษ อาจเกิดขึ้นได้ระหว่างนักโทษต่อนักโทษหรือผู้คุมต่อนักโทษ

4. การตกเป็นเหยื่อทางสังคม นักโทษอาจตกเป็นเหยื่อของสังคมนักโทษด้วยกันเอง ได้แก่ การรังเกียจส่วนบุคคล ผิวดำ เผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ ศาสนา ความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ หรือประเภทความผิด

ผลกระทบจากการลงโทษผู้กระทำผิดโดยใช้เรือนจำ

การลงโทษผู้กระทำผิดโดยใช้เรือนจำได้ส่งผลกระทบในด้านลบต่อผู้ต้องขังและต่อสังคมหลายประการ โดย นัทธี จิตสว่าง (ม.ป.ป., น. 119) ได้กล่าวถึงผลกระทบด้านลบของโทษจำคุกไว้ 3 ประการ ดังนี้

ประการที่หนึ่ง โทษจำคุกจะก่อให้เกิดรอยมลทิน (Stigma) ในตัวผู้ถูกจองจำ กล่าวคือ ผู้ที่เคยถูกจำคุกมาแล้วนั้น จะถูกสังคมตราหน้าว่าเป็นคนชั่วๆ ชี้ตะราง ไม่มีใครอยากจะทำสมาคมด้วย การกลับเข้าทำงานหรือศึกษาต่อจะกระทำได้อย่างยากขึ้น สังคมทั่วไปจะตั้งข้อรังเกียจ ฉะนั้น เมื่อสังคมส่วนใหญ่มีความรู้สึกที่ไม่ดีต่อผู้ต้องโทษจำคุกหรือไม่ยอมรับผู้พ้นโทษก็ทำให้ผู้พ้นโทษไปคบหาสมาคมกับผู้พ้นโทษด้วยกันเองและนำไปสู่การกระทำผิดซ้ำอีก

ประการที่สอง สภาพและความเป็นอยู่ภายในเรือนจำจะส่งผลกระทบต่อร่างกายและจิตใจของผู้ถูกจองจำ โดยเฉพาะผู้ที่ถูกจองจำในเรือนจำเป็นครั้งแรกจะได้รับความกระทบกระเทือนทางจิตใจเป็นอย่างมาก อาจทำให้ทัศนคติ นิสัยและมีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปในทางลบได้ นอกจากนี้แล้วแม้ว่าภายในเรือนจำโดยทั่วไปในเกือบทุกประเทศ เมื่อเทียบกับสภาพความเป็นอยู่ของสังคมภายนอกไม่ตีเท่าไถ่หนัก และเมื่อประกอบกับภาวะความกดดันต่าง ๆ แล้ว จะมีผลกระทบกระเทือนจิตใจและร่างกายตลอดจนวิถีชีวิตของผู้ถูกจองจำให้เสื่อมทรามลงและหากจะต้องถูกจองจำอยู่เป็นระยะเวลาอันยาวนาน ๆ ก็จะทำให้เกิดการปรับตัวให้เข้ากับสภาพเรือนจำ (Prisonization) ทำให้เกิดความเคยชินต่อคุกต่อตะราง และไม่เกรงกลัวอีกต่อไป

ประการที่สาม คุกหรือเรือนจำเป็นที่รวมของผู้กระทำผิดในประเภทต่าง ๆ หลายประเภท และโดยสภาพเรือนจำแล้วผู้กระทำผิดเหล่านี้จะต้องอยู่ร่วมกัน และคบหาสมาคมกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น โอกาสที่จะมีการถ่ายทอดเทคนิคในการประกอบอาชญากรรม ตลอดจนทัศนคติต่อการกระทำผิดในระหว่างผู้ต้องขังก็อาจจะมีขึ้นได้ จึงทำให้ผู้ต้องขังที่ไม่มีสันดานเป็นผู้ร้ายก็อาจจะได้รับการถ่ายทอดทัศนคติค่านิยม ตลอดจนแบบแผนการดำเนินชีวิตต่าง ๆ จากผู้ต้องขังที่มีความชัดเจนแล้วก็ได้ ซึ่งจะเป็นอุปสรรคต่อการแก้ไขผู้กระทำผิดประเภทที่ได้กระทำผิดโดยพลาดพลั้งหรือไม่มีสันดานเป็นผู้ร้ายได้

ผลกระทบของระบบเรือนจำที่มีต่อผู้ถูกจองจำดังกล่าวนี้ เป็นผลกระทบในทางลบ และเป็นผลกระทบที่จะทำให้ผู้พ้นโทษและกลับเข้าสู่สังคมยากขึ้น

นอกจากนี้การถูกจองจำในเรือนจำยังส่งผลกระทบต่อสุขภาพกายและสุขภาพจิตของผู้ต้องขังอีกด้วย กล่าวคือ การได้รับผลกระทบทางสุขภาพกาย สุขภาพจิต ซึ่งเกิดจากการต้องเผชิญกับการสูญเสียเสรีภาพ อิศรภาพและสิทธิต่าง ๆ ที่เคยมี นับตั้งแต่การถูกตรวจค้นร่างกายอย่างละเอียด การสวมใส่เครื่องแบบผู้ต้องขัง การถูกตัดผม เหล่านี้ล้วนทำให้สถานภาพเก่าของเขาถูกเปลี่ยนให้สูญสิ้นพร้อม ๆ กับการแทนที่ของสถานภาพผู้ต้องขัง คือ ทำลายเอกลักษณ์ที่มีมาก่อนของผู้ต้องขัง และเสนอเอกลักษณ์ใหม่ที่มีลักษณะต่ำต้อยกว่าเดิม การลดสถานภาพและการสูญเสียที่เกิดจากการจำคุกนี้ ทำให้ผู้ต้องขังเกิดอาการทางจิตและความผิดปกติทางบุคลิกภาพ อาการซึมเศร้าแยกตัวจากสังคม วิดกกังวล ก้าวร้าวและหวาดระแวง

ไซคีส (Gresham Sykes, 1958) ได้ศึกษามลกระทบจากการจองจำ (Pain of Prisonment) เขาได้พบว่าการถูกจองจำในด้านต่าง ๆ ก่อให้เกิดความกดดัน จนทำให้เกิดความเจ็บปวดของการถูกจองจำ ซึ่งการถูกจองจำกักตังกล่าวมีอยู่ด้วย 5 ประการ คือ (อ้างถึงใน สุพจน์ สุทธา, 2539, น. 14-16)

1. ถูกจำกัดด้านเสรีภาพ

การสูญเสียเสรีภาพเป็นสภาพความกดดันประการแรก ที่ผู้ต้องขังประสบเมื่อถูกจองจำเพราะเมื่อผู้ต้องขังถูกส่งเข้าเรือนจำก็หมายความว่า เขาจะถูกจำกัดให้อยู่ในเรือนจำ ไม่สามารถที่จะไหนมาไหนได้ การถูกจำกัดภายในเรือนจำ ผู้ต้องขังจะไม่สามารถเดินจากแดนหนึ่งไปยังอีกแดนหนึ่งหรือจากตึกหนึ่งไปยังอีกตึกหนึ่งตามใจชอบ นอกจากนี้การจองจำในเรือนจำยังหมายถึง การถูกตัดขาดจากครอบครัว และญาติมิตรอีกด้วย โดยที่การแยกจากกันนี้มิใช่เป็นการแยกจากกันธรรมดา แต่เป็นการแยกจากญาติมิตรในฐานะของผู้ทำผิดกฎหมายและถูกลงโทษ และด้วยเหตุนี้เอง ไซคีส เน้นว่าสิ่งที่ทำให้เกิดความเจ็บปวดมากที่สุดก็คือ ความจริงที่ว่า การถูกจองจำเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการถูกปฏิเสธจากสังคม ผู้ต้องขังจะถูกปฏิเสธจากสังคมภายนอกและถูกตีตราว่าเป็นนักโทษนับตั้งแต่ที่เข้ามาอยู่ในเรือนจำ ซึ่งผู้ต้องขังจะต้องตัดผมสั้น แต่ชุดนักโทษ มีเลขหมายประจำตัว และทำความเคารพเจ้าพนักงาน ทำให้ผู้ต้องขังรู้สึกที่ตนนั้นสูญเสียสถานภาพของสมาชิกในสังคม และสถานภาพของคนธรรมดาไป สภาพดังกล่าว เป็นผลมาจากการถูกจำกัดด้านเสรีภาพเป็นส่วนสำคัญของความเป็นมนุษย์ และเป็นผลให้ผู้ต้องขังได้รับความกดดันอย่างมาก

2. การถูกจำกัดด้านเครื่องอุปโภค บริโภค และบริการ

ในเรือนจำผู้ต้องขังจะได้รับการตอบสนองต่อความต้องการขั้นพื้นฐานด้านวัตถุ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่หลับนอน ซึ่งคนโดยทั่วไปอาจจะคิดว่า ผู้ต้องขังยังได้เปรียบคนจนในสังคมภายนอกในเรื่องเหล่านี้ อย่างไรก็ตามไซคีส ได้ชี้ให้เห็นว่า ผู้ต้องขังนั้นถูกจำกัดสิทธิในการที่จะ “เลือก” พวกเขาไม่มีสิทธิที่จะดื่มสุรา หรือสูบบุหรี่ตามใจชอบ พวกเขาไม่มีที่พักผ่อนเป็นส่วนตัว ไม่มีเครื่องใช้อุปกรณ์เป็นของตนเอง พวกเขาไม่มีแม้กระทั่ง “เวลา” ที่จะเป็นตัวของตัวเองที่จะเลือกทำในสิ่งที่เขาชอบ เหมือนดังเช่นที่พวกเขาเคยมีเมื่ออยู่นอกเรือนจำ การถูกจำกัดในการรับบริการและเลือกอุปโภคเช่นนี้ ทำให้พวกเขามองว่าเป็นผู้สูญเสีย โดยเฉพาะการสูญเสียสิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคลทั่วไป ในขณะที่สิ่งที่มีอยู่ในตัวเขาคือ “แรงงาน” กลับถูกรัฐนำไปใช้ภายใต้ชื่อที่เรียกว่า “การฟื้นฟูแก้ไขผิดวิชาชีพ” สภาพการดังกล่าวนี้จึงเป็นความกดดันและเจ็บปวดอีกประการหนึ่งที่ผู้ต้องขังได้รับ

3. การถูกจำกัดด้านความสัมพันธ์ทางเพศ

การถูกจองจำ หมายถึง การที่ผู้ต้องขังถูกตัดขาดจากเพศตรงข้าม โดยเฉพาะการถูกตัดขาดจากการมีเพศสัมพันธ์ และการคบหาสมาคมกับเพศตรงข้ามติดต่อกันเป็นเวลานาน จึงทำให้ผู้ต้องขังได้รับความกดดัน ความกดดันที่ว่านี้มิได้เกิดจากการขาดการตอบสนองความต้องการทางเพศเท่านั้น แต่เป็นทางด้านจิตใจ ซึ่งเกิดจากการที่ต้องอยู่ร่วมกันเพศเดียวกัน ทำให้ผู้ต้องขังเกิดความวิตกกังวลว่า ความเป็นชายของเขากำลังถูกคุกคาม ทั้งการยั่วยวนให้เขาหันเหไปสู่ความสัมพันธ์แบบรักร่วมเพศ หรือถูกข่มขืนโดยผู้ชายด้วยกันก็ตาม ความวิตกกังวลเหล่านี้แทบจะไม่บังเกิดขึ้นในโลกที่มีสตรี แต่ในเรือนจำเป็นโลกของผู้ชายเพศเดียว ทำให้พวกเขาไม่แน่ใจว่าจะเกิดความต่างพร้อยกับพวกเขาขึ้นเมื่อไหร่

4. การถูกจำกัดด้านอิสรภาพ

ผู้ต้องขังได้รับความกดดันจากการถูกจำกัดด้านอิสรภาพ เพราะพวกเขาต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ และคำสั่งของเจ้าพนักงานที่คอยควบคุมการเคลื่อนไหวของพวกเขายู่ตลอดเวลา การตรวจตราเฝ้าดูทุกฝีก้าว การตรวจตราจดหมาย การกำหนดให้กินเป็นเวลา นอนเป็นเวลา การเข้าแถวไปทำงาน และการห้ามนำอาหารเข้าไปในห้องนอน เป็นต้น กฎเกณฑ์คำสั่งเหล่านี้ทำให้พวกเขาารู้สึกว่าถูกจำกัดอิสรภาพ แต่สิ่งที่ทำให้พวกเขาเกิดความกดดันก็คือ การไม่มีเหตุผลของกฎเกณฑ์หรือระเบียบต่าง ๆ ในหลาย ๆ เรื่อง ซึ่งจะหาคำอธิบายไม่ได้ และเจ้าหน้าที่ก็มักจะปฏิเสธที่จะอธิบายคำตอบที่ผู้ต้องขังจะได้รับก็คือ “มันเป็นกฎของเรือนจำ” ผู้ต้องขังไม่ทราบว่าจะทำไมเจตหมายถึงล่าช้า ทำไมจึงไม่ได้รับสิ่งของที่ส่งมาถึง และทำไมจึงต้องมีกฎเกณฑ์เรื่องนั้นเรื่องนี้ ผลก็คือ ผู้ต้องขังจะเกิดความรู้สึกว่า ตัวเขาถูกจำกัดทุกสิ่งทุกอย่างและทำให้เกิดความรู้สึกสิ้นหวัง อ่อนแอ และช่วยตัวเองไม่ได้ นับเป็นความกดดันทางจิตใจที่ก่อให้เกิดความเจ็บปวดทรมานมากกว่าความกดดันทางร่างกายเสียอีก

5. การถูกจำกัดทางด้านความปลอดภัย

การที่ผู้ต้องขังอยู่ร่วมกับผู้ต้องขังอื่น ๆ ซึ่งแต่ละคนมีประวัติอาชญากรร้าย ๆ มาทั้งสิ้น ทำให้เกิดความวิตกกังวลว่า ตนอาจถูกกลั่นแกล้ง ลักขโมย ทำร้าย ฆาตกรรม หรือข่มขืนได้สักวันหนึ่ง พวกเขาู้ตัวว่าในวันหนึ่งข้างหน้าพวกเขาจะถูก “ทอดสอบ” จากพวกเจ้าถิ่นหรือจนคนเก่ากว่าจะอยู่ในคุกต่อไปในฐานะผู้แข็งแกร่งหรือผู้อ่อนแอ ในบรรยากาศของการแข่งขันกันเป็นเจ้าในเรือนจำผู้ชนะจะใช้กำลังข่มขู่ผู้แพ้หรือผู้อ่อนแกว่า ในขณะที่เจ้าหน้าที่ให้การดูแลไม่ทั่วถึงจึงทำให้ผู้ต้องขังเกิดความวิตกกังวลว่าสักวันหนึ่ง เขาจะต้องประสบกับการทำทนาย พวกเขาู้สึกว่าพวกเขาสูญเสียหลักประกันในด้านความปลอดภัยทั้งสิ้น

ความเจ็บปวดที่ผู้ต้องขังได้รับอันเนื่องมาจากการถูกจำกัดในด้านต่าง ๆ ทั้ง 5 ด้านนั้น มิใช่แต่จะเป็นความเจ็บปวดทางด้านร่างกายเท่านั้น แต่ความเจ็บปวดที่สำคัญคือ ความกดดันทางจิตใจที่ผู้ต้องขังได้จากการถูกจำกัดดังกล่าว อันเป็นผลทำให้ผู้ต้องขังเกิดความรู้สึกไม่สบายใจ เบื่อหน่าย เหนง ก้าว และเกิดความเครียดในจิตใจ จนทำให้ผู้ต้องขังหาทางออกในการปรับตัว เพื่อที่จะระบายความเจ็บปวดดังกล่าวโดยการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้ต้องขังให้สอดคล้องกับข้อจำกัดต่าง ๆ ของเรือนจำ

แนวคิดการเกิดวัฒนธรรมของเรือนจำและการจัดระเบียบทางสังคมในเรือนจำ

การศึกษาเกี่ยวกับการเกิดวัฒนธรรมของเรือนจำ และการจัดระเบียบทางสังคมในเรือนจำ มีเป็นแนวคิดที่น่าสนใจ 2 รูปแบบ ดังนี้

1. ทฤษฎีการปรับตัวต่อความกดดัน (Deprivation Model/Function Model)

ทฤษฎีนี้ได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางจากนักสังคมวิทยาหลายท่าน และมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามรายละเอียดของแนวคิดแต่ละท่าน ซึ่งเมื่อพิจารณาารวมกันจะพบว่าข้ออธิบายทั้งหมดมีสาระสำคัญและมีแนวความคิดหลักคล้ายคลึงกัน อาทิ ผลงานของ แมค คอว์เคิล และ คอว์น (McCorkle and Korn) ในปี 1954 ซึ่งอธิบายเกี่ยวกับวัฒนธรรมและการจัดระเบียบทางสังคมของผู้ต้องขังว่าเป็นการแสดงออกตามหน้าที่ของผู้ต้องขัง ในการปฏิเสธหรือตอบสนองต่อประสบการณ์ที่พวกเขาได้รับ ในขณะที่พวกเขาเข้ามาสู่ระบบของกระบวนการยุติธรรมทางอาญา สิ่งที่สำคัญ ก็คือ ความพยายามของผู้ต้องขังในการที่จะรับมือกับการปฏิเสธสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดกันในสังคมของผู้ต้องขัง และมีผลกระทบทางด้านจิตใจที่อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง จากการปฏิเสธสังคมไปสู่การปฏิเสธตัวเอง ซึ่งทั้งหมดเป็นการปรับตัวตามหน้าที่ของผู้ต้องขังต่อบางสิ่งบางอย่างที่เกิดขึ้นอย่างถาวร ในโครงสร้างและประสบการณ์ของการคุมขัง ซึ่งลักษณะเฉพาะของโครงสร้างของเรือนจำมักได้รับการหยิบยกขึ้นมาเป็นต้นเหตุที่สำคัญ ต่อมาในปี 1958 และ 1960 ซัยคีส และ เมสซิงเจอร์ (Sykes and Messinger) ศึกษาพบว่า โครงสร้างของเรือนจำทำให้ผู้ต้องขังได้รับผลของ “ความเจ็บปวดจากการถูกจองจำ (Pain of Imprisonment)” นั่นคือ ความเจ็บปวดจากการสูญเสียอิสรภาพ การสูญเสียในสิ่งของ และบริการที่เคยได้รับเมื่ออยู่ภายนอก การสูญเสียสัมพันธ์กับเพศตรงข้าม การสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง และการขาดความปลอดภัยในชีวิต อิทธิพลในเรื่องดังกล่าวนี้มีผลกระทบต่อสภาวะทางจิตใจและร่างกายของผู้ต้องขัง และทำให้ผู้ต้องขังต้องหาทางออกเพื่อที่จะลดหรือบรรเทาความกดดันของปัญหานี้ ด้วยการสร้างโลก สร้างกฎเกณฑ์และวัฒนธรรมย่อยของพวกเขาขึ้นมา ผู้ต้องขังเรียนรู้ที่จะปรับพฤติ

กรรมของตนเองให้เข้ากับแบบแผนพฤติกรรมในเรือนจำ เช่น การรวมกลุ่มกันเพื่อแลกเปลี่ยนและแบ่งปันผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน การลดความต้องการทางเพศโดยระบายออกด้วยการเล่นกับเพื่อน ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยมีพฤติกรรมเช่นนั้นมาก่อน วัฒนธรรมย่อยต่าง ๆ ที่ผู้ต้องขังสร้างขึ้นเป็นสิ่งที่ช่วยให้ผู้ต้องขังสามารถอดทนต่อสภาวะการถูกจองจำจนกระทั่งพ้นโทษ

2. ทฤษฎีการนำเข้าวัฒนธรรม (Importation Model)

แนวคิดนี้ถือว่าแบบแผนของผู้ต้องขังในเรือนจำ มิใช่เกิดจากการปรับตัวเพื่อตอบสนองต่อความกดดันของสภาพในเรือนจำ แต่การที่ผู้ต้องขังจะยึดแบบแผนพฤติกรรมแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับ วิถีชีวิต ประสบการณ์ หรือแบบแผนพฤติกรรมของผู้ต้องขังในสังคมภายนอกที่นำเข้ามาในเรือนจำ

เออร์วิน และ เครสซี (Irwin and Cressey, อ้างถึงใน พรหมเลขา พลอยสระศรี, 2546, น. 30) ผู้เป็นเจ้าของแนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมย่อยที่มีอยู่ในเรือนจำนั้น บางส่วนถูกนำมาจากภายนอก โดยเขาได้เสนอแนวคิดที่ว่าจำเป็นต้องแยก “วัฒนธรรมเรือนจำ” กับ วัฒนธรรมย่อยของนักโทษ” ออกจากกัน วัฒนธรรมในเรือนจำนั้นมิใช่วัฒนธรรมย่อยของนักโทษที่มักเป็นเรื่องการต่อต้านสังคมเสียทั้งหมด เขาทั้งสองได้จำแนกวัฒนธรรมย่อยในเรือนจำออกเป็น 3 ประเภท

ก. วัฒนธรรมของพวกขโมย (“Thief” Subculture) เป็นรูปแบบวัฒนธรรมที่อ้างถึงค่านิยม ซึ่งเป็นคุณลักษณะของพวกขโมยอาชีพและอาชญากรโดยอาชีพอื่น ๆ ซึ่งรูปแบบนี้สามารถพบได้มากในเรือนจำพอ ๆ กับโลกภายนอก โดยมีได้จำกัดว่าเป็นเพียงรูปแบบของพวกอาชญากรเท่านั้น เราสามารถพบเห็นรูปแบบนี้ได้เช่นกันในกลุ่มของตำรวจ ผู้คุมเรือนจำ อาจารย์มหาวิทยาลัย และกลุ่มคนอื่น ๆ ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่จงรักภักดีต่อกลุ่ม

ข. วัฒนธรรมของนักโทษเด็ดขาด (“Convict” Subculture) เป็นรูปแบบในลักษณะของการแก่งแย่งแข่งขันกันเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์สูงสุด ในขณะที่พวกเขาใช้ชีวิตอยู่ภายในที่ควบคุม ความกดดันในเรื่องความรู้สึกของการถูกตัดขาดสิทธิ์ และการถูกจำกัดอิสรภาพ ทำให้ผู้ต้องขังต้องเกิดการแก่งแย่ง และพบว่าผู้ต้องขังหลายคนที่มีวัฒนธรรมรูปแบบนี้ มักเป็นพวกที่ถูกคุมขังอยู่ในสถานกักกันและฝึกอบรม (Juvenile Institutional) มาก่อนเป็นเวลานาน

ค. วัฒนธรรมของผู้ปฏิบัติตามกฎหมาย (“Legitimate” Subculture) เป็นรูปแบบวัฒนธรรมของผู้ต้องขังซึ่งปฏิบัติตัวอยู่ในระเบียบวินัยและไม่สร้างปัญหาให้แก่เจ้าพนักงานผู้ต้องขังที่มีวัฒนธรรมรูปแบบนี้ มักเป็นผู้ต้องขังกลุ่มใหญ่ของเรือนจำ และมักเป็นพวกที่แยกตัวออกจากพวกหัวขโมยและนักโทษที่มีสันดานเป็นผู้ร้าย และปฏิเสธวัฒนธรรมของทั้งสองกลุ่มแรก พวกนี้ชอบที่จะดำเนินชีวิตตามวิถีทางที่ชอบด้วยกฎหมายเช่นเดียวกับบุคคลทั่วไปในสังคมภายนอก

เพียงแต่ว่าพวกนี้พลาดพลัง หรือมีอารมณ์ชั่ววูบกระทำผิดกฎหมายไป พวกนี้ไม่ถือว่าตนเป็น อาชญากร

จากการเกิดวัฒนธรรมในเรือนจำทั้ง 2 แนวคิดนั้น จะมีจุดเน้นที่แตกต่างกัน โดยแนวคิดแรก จะมีจุดเน้นที่ “เรือนจำ” โดยจะให้ความสนใจกับวัฒนธรรมและการจัดระเบียบทางสังคมของผู้ต้องขังว่าเป็นการแสดงออกตามหน้าที่ของผู้ต้องขัง หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการปรับตัวตามหน้าที่ของผู้ต้องขังต่อเรือนจำ ซึ่งการปฏิเสธหรือตอบสนองต่อประสบการณ์ที่พวกเขาได้รับ ในขณะที่ถูกคุมขัง เป็นความพยายามของผู้ต้องขังในการที่จะรับมือกับการปฏิเสธสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดกันในสังคมของผู้ต้องขัง และมีผลกระทบทางด้านจิตใจที่อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทำให้ผู้ต้องขังมีการปรับตัวเพื่อหาทางออก ลด หรือบรรเทาความกดดันโดยการสร้างโลก สร้างกฎเกณฑ์และวัฒนธรรมย่อยของพวกเขาขึ้นมา และผู้ต้องขังก็จะเกิดการเรียนรู้ที่จะปรับพฤติกรรมของตนเองให้เข้ากับแบบแผนพฤติกรรมในเรือนจำ วัฒนธรรมย่อยต่าง ๆ ที่ผู้ต้องขังสร้างขึ้นเป็นสิ่งที่ช่วยให้ผู้ต้องขังสามารถอดทนต่อสภาวะการถูกจองจำจนกระทั่งพ้นโทษ ส่วนแนวคิดที่สอง จะมีจุดเน้นที่ “ผู้กระทำความผิด” โดยมองว่าแบบแผนของผู้ต้องขังในเรือนจำมิใช่เกิดจากการปรับตัวเพื่อตอบสนองต่อความกดดันของสภาพในเรือนจำ แต่การที่ผู้ต้องขังจะมีแบบแผนพฤติกรรมเป็นแบบใดนั้น ขึ้นอยู่กับว่าผู้ต้องขังแต่ละคนมีวิถีชีวิต ประสบการณ์ หรือแบบแผนพฤติกรรมจากสังคมภายนอกเป็นอย่างไร ก็จะส่งผลต่อพฤติกรรมและวัฒนธรรมย่อยในเรือนจำ

การขัดเกลาโดยวัฒนธรรมของเรือนจำ หรือ “Prisonization”

การที่คนจำนวนมากที่ต่างมีความคิดทัศนคติ และจุดมุ่งหมายในชีวิตเป็นของตัวเอง ต้องถูกนำมาอยู่รวมกันภายใต้สภาวะแวดล้อมที่ถูกกำหนดไว้ตายตัวเหมือนกัน ย่อมก่อให้เกิดการผสมผสานและถ่ายทอดความคิด ทัศนคติ และพฤติกรรมระหว่างกัน เกิดเป็นแนวทางการดำรงชีวิตที่มีรูปแบบเฉพาะของสังคมนั้น ซึ่งรวมเรียกว่า “วัฒนธรรม” สังคมเรือนจำมักมีวัฒนธรรมซึ่งเป็นของตัวเอง ซึ่งไม่เหมือนกับสังคมภายนอก เพราะสมาชิกเรือนจำโดยเฉพาะผู้ต้องขังเป็นคนที่มาจากท้องถิ่นต่าง ๆ กัน มาจากครอบครัวต่าง ๆ กัน ต่างคนก็ต่างนำวัฒนธรรมประเพณีของตนติดตัวเข้ามาด้วย ในการพูดจาติดต่อในด้านความประพฤติ และในการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ จึงเข้ามาผสมกลมกลืนกัน นอกจากนั้นยังมีสิ่งที่คิดขึ้นใหม่ในเรือนจำเข้ามาผสมผสานด้วยจึงกลายเป็นวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา (อ้างถึงใน สุพจน์ สุทธา, 2539, น. 19-23)

โดนัลด์ เคลมเมอร์ (Donald Clemmer, 1958, p. 299 อ้างถึงใน สุพจน์ สุทธา, 2539, น. 20)

นักทฤษฎีทฤษฎีผู้ซึ่งทำการศึกษาเกี่ยวกับ “สังคมเรือนจำ” อย่างละเอียด และมีผลงานเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปได้ให้ความหมาย “วัฒนธรรมของเรือนจำ” ว่าหมายถึง การจัดระเบียบทาง

สังคมในเรือนจำ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมทั้งการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังด้วยกัน และระหว่างผู้ต้องขังกับเจ้าพนักงานภายในสถานที่จำคุก วัฒนธรรมนี้ประกอบด้วยลักษณะนิสัย ระบบ พฤติกรรม ประเพณี ขนบธรรมเนียม วิถีประชา ข้อบัญญัติ กฎหมาย และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เป็นตัวนำทางให้ผู้ต้องขังมีความคิดอ่านและทัศนคติต่อต้าน หรือยอมรับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวพวกเขา เช่น บ้าน ครอบครัว การศึกษา และแม้แต่วัฒนธรรมทางอาญา เป็นต้น โดยแท้จริงแล้วไม่มีใครสามารถที่จะอธิบายได้อย่างชัดเจนได้ว่า วัฒนธรรมเรือนจำคืออะไร เนื่องจากสังคมเรือนจำเป็นสังคมที่มีความซับซ้อนยุ่งยากภายในโดยเฉพาะเมื่อได้พิจารณารวมถึงทัศนคติ และความคิดเห็นต่าง ๆ มากมายหลายระดับที่อาจเกิดขึ้น

เคลมเมอร์ไม่ได้ใช้คำว่า “วัฒนธรรมย่อย” แต่ได้อธิบายว่าวัฒนธรรมของเรือนจำเป็นวัฒนธรรมเฉพาะ ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมของสังคมภายนอก ส่วนโบว์เคอร์ (Bowker) ได้อธิบายถึงวัฒนธรรมในเรือนจำว่าสามารถเกิดขึ้นได้เช่นเดียวกับวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในสถาบันอื่น ๆ ที่ซึ่งมนุษย์รวมตัวกันอยู่ในสถานการณ์เดียวกัน และถูกตัดขาดจากสังคมภายนอกทำให้สมาชิกพัฒนาระบบในการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกันขึ้นมา มีความเข้าใจร่วมกันในกฎเกณฑ์เฉพาะของพวกเขา มีการสื่อความหมายเฉพาะของกลุ่ม มีค่านิยมร่วมกัน และสิ่งที่เข้าใจร่วมกันอีกหลายอย่าง ดังนั้น กลุ่มที่รวมอยู่ด้วยกันนานเท่าใด และถูกโดดเดี่ยวจากสังคมภายนอกนานเท่าใด วัฒนธรรมกลุ่มก็จะโดดเด่นขึ้นมาเท่านั้น ดังเช่น ในเรือนจำแบบมั่นคงแข็งแรงสูงสุด ซึ่งเป็นที่คุมขังผู้ต้องขังโทษสูง

ผลจากการศึกษาของโดนัลด์ เคลมเมอร์ เกี่ยวกับวัฒนธรรมของเรือนจำก่อให้เกิดแนวความคิดที่อธิบายถึงการเรียนรู้ และการขัดเกลาโดยวัฒนธรรมของเรือนจำ หรือ “Prisonization” ซึ่งเคลมเมอร์ ได้อธิบายกระบวนการ Prisonization ว่าเป็น “...ปริมาณมากน้อยของการรับเอาวิถีประชา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมทั่วไปของเรือนจำหรือทัณฑสถานเข้าไปในบุคลิกภาพและจิตสำนึก” ซึ่งกระบวนการทั้งหลายจะเริ่มต้นนับแต่ผู้ต้องขังเข้าใหม่เรียนรู้สภาพของตนในฐานะนักโทษ เคลมเมอร์ ให้ข้อสังเกตว่า การเข้าร่วมอยู่สังคมเรือนจำช่วงระยะเวลาหนึ่ง ทำให้ผู้ต้องขังได้รับอิทธิพลจากการเข้าร่วมนั้นอย่างแน่นอน ไม่ว่าจะเป็นการถูกลบรบบเฉพาะ หรือการรับการปลูกฝังพฤติกรรมอาชญากร และเป็นเหตุให้ผู้ต้องขังเรียนรู้ในเรื่องแนวคิดของสังคมเรือนจำเกี่ยวกับกับก่ออาชญากรรม (Criminalistic Ideology of Prison) Prisonization เป็นกระบวนการซึ่งหมายรวมถึงการที่บุคคลถูกผลักดันให้รับเอาบทบาทและการเป็นนักโทษเข้าเป็นบทบาทที่สอง ซึ่งเป็นบทบาทที่ต้องเปลี่ยนแปลงความเคยชินในการนอนหลับพักผ่อน การแต่งตัว การกินอยู่และการทำงาน ต้องยอมรับการถูกลดสถานะของตนเอง ต้องปรับตัวเข้ากับภาษาใหม่ และต้องเรียนรู้ถึง

การพึ่งพากันและกัน ในสิ่งที่เป็นความพึงพอใจซึ่งหาได้ยากยิ่งในเรือนจำหรือทัณฑสถาน รวมถึงตลอดถึงอาหาร การมอบหมายงาน การรอดพ้นจากการถูกลอบทำร้ายและสิทธิพิเศษ

ผู้ต้องขังเข้าใหม่ต่างรับรู้เกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ขณะที่เขาผ่านกระบวนการเข้าสู่เรือนจำ ตึกอาคาร นโยบาย กฎระเบียบข้อบังคับ และระเบียบของการควบคุมได้ถูกกำหนดเพื่อลดความสามารถของผู้ต้องขังในการควบคุมสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง ไม่มีการอนุญาตสำหรับความเป็นส่วนตัวแม้แต่ห้องขັบถ่ายก็มีสภาพเป็นห้องรวม และเป็นแบบกลางแจ้ง การอาบน้ำก็ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมข้อพิจารณาและการตัดสินใจทุกเรื่อง เป็นของผู้กำหนดนโยบายและผู้ปฏิบัติงาน เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกแทรกแซงหรือติดต่อจากโลกภายนอก การเยี่ยมเยียนจะต้องได้รับการตรวจสอบอย่างระมัดระวัง ผู้เข้าเยี่ยมจะได้รับการอนุญาตเพียงการสนทนากัน แต่ไม่อนุญาตการติดต่อแบบถึงเนื้อถึงตัวกัน การค้นตัวผู้ต้องขังอย่างละเอียดทุกซอกทุกมุมของร่างกายจะถูกนำมาใช้ หากผู้ต้องขังมีการติดต่อตัวต่อตัวกับผู้อื่น ทุกสิ่งทุกอย่างถูกควบคุมอย่างเข้มงวด... โดยเฉพาะในเรือนจำที่มีความมั่นคงสูงสุดซึ่งจะมีการตรวจตราควบคุมระวางระไวผู้ต้องขังกันทุกฝีก้าว ความต้องการของผู้ต้องขังจะถูกจัดให้ตามความเป็นไปได้ โดยคำนึงถึงความปลอดภัยเป็นสำคัญ

ปรากฏการณ์ของ Prisonization จะเกิดขึ้นทุกเรือนจำโดยไม่จำกัดเพียงในเรือนจำขนาดใหญ่ที่มีปรัชญาการดำเนินงานที่เก่าแก่ ความเก่าใหม่ของสภาพเรือนจำไม่ว่าจะเป็นเรือนจำที่มีอายุยืนนานเป็นสิบเป็นร้อยปี หรือเป็นเรือนจำสร้างใหม่เป็นเพียงความแตกต่างด้านการก่อสร้างเท่านั้น แต่พื้นฐานปรัชญาการดำเนินงานไม่มีความแตกต่างกัน แม้ว่าการ Prisonization มักจะถ่ายทอดโดยผู้ต้องขังรุ่นเก่า แต่ในเรือนจำซึ่งคุมขังผู้กระทำผิดครั้งแรกนั้น กระบวนการ Prisonization ก็เกิดขึ้นแทนที่ที่ผู้ต้องขังเผชิญกับความปวดร้าว จากการถูกจองจำ... นั่นคือการถูกจำกัดบทบาททางสังคม การถูกจำกัดในเรื่องเพศ ในเรื่องปัจจัย 4 และการถูกบังคับให้อยู่ใกล้ชิดสนิทสนมกับพวกที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนอื่น ๆ

ทุกคนที่เข้ามาสู่สถานกักขังจะได้รับการ Prisonization ในระดับหนึ่งจากการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มสถานที่เดียวกัน แม้ว่าแต่ละคนจะมาจากที่ต่าง ๆ แต่ภายในเรือนจำ พวกเขาจะได้พบกับทุกสิ่งทุกอย่างที่เหมือนกัน พวกเขาได้รับการแบ่งปันความทรงจำ ความรู้สึกร่วมกัน ได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมในเรือนจำด้วยกัน พูดภาษาเดียวกันและได้รับการตราหน้าจากสังคมเช่นเดียวกัน การใช้ชีวิตร่วมกันในเรือนจำก่อให้เกิดการเลียนแบบและการผสมกลมกลืน ซึ่งการผสมผสานนี้จะเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ ค่อยเป็นค่อยไปโดยไม่รู้ตัว โดยมีรูปแบบวัฒนธรรมของสังคมเรือนจำเป็นสิ่งที่หล่อหลอมบุคลิกลักษณะผู้ต้องขัง ในโลกของเรือนจำผู้ต้องขังจะได้เรียนรู้ปรากฏการณ์ใหม่ ๆ วัฏจักรการเล่นการพนัน และการใช้เทคนิคเล่ห์เหลี่ยมในการเล่น บางคนเรียนรู้เป็นครั้งแรกในชีวิตถึงประพฤติกติทางเพศ หลายคนได้เรียนรู้ที่จะไม่วางใจและศัตรูกับเจ้าพนักงาน ผู้ต้องขังจะเรียนรู้เพื่อที่

จะ “ฉลาดขึ้น” เพื่อเอาตัวรอดจากสถานการณ์ภายในเรือนจำ และเพื่อให้พวกเขาได้รับสิ่งที่เขาพึงพอใจที่สุด ยังมีปัจจัยประกอบอื่น ๆ ที่เคลมเมอร์ รวมเรียกว่า Universal Factors ซึ่งทั้งหมดเป็นสิ่งที่มียุทธวิธีต่อการเกิด Prisonization

ผู้ต้องขังแต่ละคนจะมีการรับรู้และการถูกหล่อหลอมจากวัฒนธรรมของเรือนจำในระดับแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ

1. ลักษณะส่วนตัวของผู้ต้องขังเอง เช่น การไวต่อการรับรู้บุคลิกภาพเฉพาะตัวและอื่น ๆ
2. ลักษณะของสัมพันธภาพที่ผู้ต้องขังมีต่อบุคคลภายนอก ซึ่ง เคลมเมอร์ พบว่าผู้ต้องขังที่ถูกตัดขาดจากสังคมภายนอก เช่น ไร้ญาติ จะมีปริมาณการเกิด Prisonization ได้มากกว่าผู้ต้องขังซึ่งยังคงได้รับการติดต่อ และดูแลเอาใจใส่อย่างสม่ำเสมอจากญาติพี่น้องภายนอกเรือนจำ

3. ลักษณะของการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกับกลุ่มต่าง ๆ ภายในเรือนจำ และความถี่ของการเข้าร่วมนั้น

4. สภาพแวดล้อมของการถูกคุมขัง เช่น โอกาสที่ผู้ต้องขังนั้นถูกคุมขังในห้องขังลักษณะใด หรือมีเพื่อนร่วมห้องขังประเภทใด

5. ระดับมากน้อยของการยอมรับในกฎเกณฑ์และข้อบัญญัติของสังคมเรือนจำ นอกจากนั้นองค์ประกอบอื่น ๆ ได้แก่ อายุของผู้ต้องขัง ประเภทของอาชญากรรม เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ สภาพของภูมิภาคนั้น ๆ และที่สำคัญที่สุด คือ ระยะเวลาที่ผู้ต้องขังนั้นถูกคุมขังอยู่ภายในเรือนจำต่าง ๆ มียุทธวิธีต่อการเกิด Prisonization เช่นกัน เคลมเมอร์ เชื่อว่า การที่ผู้ต้องขังใช้ชีวิตอยู่ในเรือนจำเป็นเวลานาน จะทำให้ผู้ต้องขังได้รับอิทธิพลของการ Prisonization โดยทำให้ได้รับการปลูกฝังลักษณะอาชญากร ความคิดต่อต้านสังคม และแนวคิดผิด ๆ ในการก่ออาชญากรรมได้มากกว่าผู้ที่ใช้ชีวิตอยู่ในเรือนจำระยะสั้น ๆ ซึ่งอาจเป็น 1 ปี หรือประมาณนั้น

สแตนตัน วิลเลอร์ (Stanton Wheeler อ้างถึงใน สุพจน์ สุทธา, 2539, น. 22) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการเกิด Prisonization ที่วอชิงตันสเตท รีฟอร์มาทอรี และพบข้อสนับสนุนแนวคิดของเคลมเมอร์ว่าระดับการเกิด Prisonization ขึ้นในเรือนจำนั้นมีลักษณะรูปตัว U (U-Shape Curve) กล่าวคือ ผู้ต้องขังจะมีปริมาณการถูก Prisonize ได้น้อยในช่วงระยะแรกและระยะสุดท้ายของการจำคุก และจะได้รับมากขึ้นในช่วงกลาง เนื่องจากการ Prisonization จะค่อย ๆ เพิ่มสูงขึ้นตามระยะเวลาของการจำคุก และจะลดลงเมื่อใกล้พ้นโทษเพราะผู้ต้องขังจะหันไปให้ความสนใจกับกลุ่มภายนอกเรือนจำ ซึ่งอาจได้แก่ สมาชิกในครอบครัว เพื่อน ฯลฯ พร้อมกับเตรียมตัวเพื่อที่จะกลับเข้าสู่สังคมเดิม ยกตัวอย่างผลการศึกษาเกี่ยวกับผู้ต้องขังหญิงที่ วิลเลอร์ พบว่า มีผู้ต้องขังหญิงจำนวนมากที่เคยมีพฤติกรรมร่วมเพศในระหว่างชีวิตอยู่ในเรือนจำ จะกลับไปมีความ

สัมพันธ์แบบรักต่างเพศอีกเมื่อได้รับการปลดปล่อย นักวิจัยบางท่านได้ให้ข้อสังเกตว่าการจำคุกระยะสั้นมีแนวโน้มที่จะหยุดชะงักอิทธิพลของวัฒนธรรมเรือนจำลงได้เนื่องจากผู้ต้องขังจะให้ความสนใจต่อการเตรียมตัวกลับสู่สังคมเดิมของโลกภายนอก ในขณะที่เขาใกล้พ้นโทษ ดังนั้น ระยะเวลาสั้นและแน่นอนของการจำคุก สามารถช่วยลดผลทางลบของการ Prisonization ลงได้ ผู้ต้องขังจะเพิ่มปริมาณของการรับวัฒนธรรมของเรือนจำตามระยะเวลาที่พวกเขาใช้ชีวิตภายในเรือนจำ มีข้อสันนิษฐานได้ว่า การจำคุกทำให้ผู้ต้องขังได้รับการพัฒนาลักษณะผู้ร้ายและมีความเกี่ยวพันกันอย่างมาก ระหว่างระยะเวลาของการคุมขังกับความเป็นอาชญากร

วัฒนธรรมย่อยของผู้ต้องขัง

วัฒนธรรมย่อยของผู้ต้องขัง เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการปรับตัวของผู้ต้องขัง เพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่และเพื่อนสมาชิก การที่บุคคลจำนวนมากที่มีความหลากหลายแตกต่างกัน ต้องถูกนำมาจำกัดอิสรภาพอยู่ในสถานที่เดียวกัน ภายในสภาพแวดล้อมเดียวกันเป็นเวลานานย่อมทำให้เกิดแบบแผนพฤติกรรม ความคิด และค่านิยมที่เป็นกลาง และได้รับการยอมรับเพื่อยึดถือปฏิบัติร่วมกัน การอธิบายเพื่อความเข้าใจระบบการอยู่ร่วมกันของผู้ต้องขัง ไม่สามารถใช้รูปแบบใดรูปแบบหนึ่งมาเป็นคำตอบได้อย่างชัดเจนตรงตัว เนื่องจากมีความไม่แน่นอนขององค์ประกอบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสภาพแวดล้อมในเรือนจำในสภาวะที่แตกต่างกันของผู้ต้องขังแต่ละคน ความหลากหลายของการรวมกลุ่ม และวัฒนธรรมย่อยของแต่ละกลุ่มที่บัญญัติขึ้น

ด้วยลักษณะความชัดเจนแน่นอน และมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลาทำให้การพิจารณาศึกษาสังคมของผู้ต้องขังไม่อาจพิจารณาในลักษณะสังคมคงที่ได้ การให้ความสนใจนับแต่จุดเริ่มต้นของกระบวนการซึ่งเริ่มขึ้นทันทีที่ผู้ต้องขังเข้าเป็นสมาชิกของสังคมเรือนจำจึงเป็นสิ่งสำคัญ โดยธรรมชาติของการอยู่ร่วมกันในสังคมทั่วไป มนุษย์จะได้รับการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) เพื่อรับรู้แบบแผน กฎระเบียบและบรรทัดฐาน ตลอดจนบทบาทและหน้าที่ของตนที่ถือประพฤติปฏิบัติได้ในการอยู่ร่วมกับบุคคลอื่น ซึ่งมีผลให้สังคมเกิดความสงบเรียบร้อยและเป็นระเบียบ ในสังคมเรือนจำก็เช่นกัน ผู้ต้องขังจะได้รับการขัดเกลาหล่อหลอมให้มีแบบแผนความประพฤติ ความคิด ทักษะคติ และค่านิยมตามรูปแบบที่ได้รับการยอมรับ และยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็น “วัฒนธรรม” โดยการขัดเกลาของเรือนจำที่ เคลมเมอร์ เรียกว่า Prisonization นั้นเอง (อ้างถึงใน พรพนเลขา พลอยสระศรี, 2546, น. 31)

เคลมเมอร์ ให้ข้อคิดที่ว่า ผู้ต้องขังเข้าใหม่จะเริ่มถูกซึมซับโดยวัฒนธรรมของเรือนจำทีละน้อย นับแตหน้าที่แรกจนในที่สุดก็จะกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเรือนจำโดยไม่รู้ตัว การเรียนรู้และรับเอาวัฒนธรรมของเรือนจำเข้าเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ได้รับการอธิบายอย่างชัดเจนด้วยทฤษฎีการปรับตัวต่อความกดดันของ ไฮคีส และ เมสซิงเจอร์ และทฤษฎีการนำเข้าวัฒนธรรม ของ

เออร์วิน และเครสซี ซึ่งไซคีส์ และเมสซิงเจอร์ ได้ศึกษาและพบว่า การถูกส่งเข้าอยู่ในเรือนจำเป็น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับผู้ต้องขังอย่างสิ้นเชิงโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็ความเปลี่ยนแปลง ของสถานที่กักอยู่หลับนอน การแต่งกาย อาหารการกิน สังคม เพื่อน และแม้แต่วเวลาที่เป็นของ ตัวเอง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นชีวิตประจำวันที่แตกต่างกันจากภายนอกเรือนจำทุกประการ ไซคีส์ มองว่า ความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมดังกล่าว ประกอบสิ่งใหม่ ๆ ที่ผู้ต้องขังได้เรียนรู้จากสังคมใน เรือนจำมีผลกระทบต่อทั้งร่างกายและจิตใจเกิดเป็น “ความเจ็บปวดจากการถูกจองจำ” และมี อิทธิพลที่ทำให้ผู้ต้องขังปรับตัว และเปลี่ยนแปลงแบบแผนพฤติกรรมที่เคยชิน ไปสู่นวทางใหม่ ของสังคมเรือนจำ เพื่อลดหรือบรรเทาผลของความเจ็บปวดดังกล่าวอันเป็นสาเหตุให้ผู้ต้องขัง สามารถอดทนต่อชีวิตในเรือนจำได้ การปรับตัวและเปลี่ยนแปลงแบบแผนพฤติกรรมของผู้ต้องขัง ผู้ต้องขังจะสร้างกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกันมีการปลูกฝังทัศนคติและค่านิยมบางประการ เช่น ทัศนคติต่อต้านสังคม ต่อต้านเจ้าพนักงานหรือทัศนคติในการก่ออาชญากรรม และแม้แต่การกำหนด หรือสร้างรูปแบบของภาษา และการติดต่อสื่อสารเฉพาะที่บุคคลภายนอกสังคมไม่เข้าใจ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็น “วัฒนธรรมย่อย” ที่ผู้ต้องขังสร้างขึ้น

วัฒนธรรมย่อยของผู้ต้องขังไม่ได้เป็นผลที่เกิดจากความกดดันของสภาพการถูกคุมขัง เพียงอย่างเดียว เออร์วิน กับเครสซี พบว่า การที่ผู้ต้องขังเข้ามาเผชิญกับสภาพแวดล้อมและ วัฒนธรรมรูปแบบเรือนจำ ทำให้ผู้ต้องขังนำความรู้และประสบการณ์ที่เคยชินจากภายนอกเรือนจำ เข้ามาปรับใช้กับสถานการณ์ในเรือนจำ ผู้ต้องขังจะเลือกยึดถือแบบแผนพฤติกรรมใดขึ้นอยู่กับ แนวคิดในเรือนจำ และแนวคิดทางการดำเนินชีวิตความคิด ทัศนคติ และค่านิยมเดิมที่มีมาก่อน เข้าสู่เรือนจำ วัฒนธรรมย่อยของผู้ต้องขังจะเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงแบบแผนพฤติกรรมและบุคลิกลักษณะ โดยส่วนรวมของผู้ต้องขัง แต่การรับและเรียนรู้วัฒนธรรมย่อยในเรือนจำของผู้ต้องขังแต่ละคนจะมี ปริมาณที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่า ผู้ต้องขังมีการติดต่อสัมพันธ์กับผู้ต้องขังอื่นมากน้อยแค่ไหน ระยะเวลาการถูกคุมขังยาวนานเพียงใด สแตนตัน วิลเลอร์ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ผู้ต้องขังเข้าใหม่จะมีการ ถ่ายทอดค่านิยมและวัฒนธรรมที่เคยประพฤติปฏิบัติเข้าสู่เรือนจำซึ่งกันและกัน ในขณะที่อยู่ด้วย กันในศูนย์แรกรับ และจะเพิ่มความโน้มเอียงเข้าหาวัฒนธรรมและกฎเกณฑ์ของเรือนจำมากขึ้น เมื่อผู้ต้องขังเข้าไปเกี่ยวข้องกับผูกพันมากขึ้น เช่น ผู้ต้องขังจะมีความรู้สึกจงรักภักดีต่อสังคมของพวก ตนมากกว่าการบริหารเรือนจำเมื่ออยู่ในเรือนจำนานขึ้น (Louis P. Carney, 1985, p. 150 อ้างถึงใน นันทิ จิตสว่าง, 2529, น. 37-39)

ผู้ต้องขังเข้าสู่เรือนจำด้วยค่านิยมที่แตกต่างกัน บางคนมีพื้นฐานค่านิยมที่พร้อมรับ วัฒนธรรมในเรือนจำได้ตลอดเวลา บางคนมีค่านิยมในทางต่อต้าน แม้ว่าในทางปฏิบัติ ผู้ต้องขัง พวกนี้ซึ่งมักจะได้แก่ ผู้ต้องขังประเภทฆ่าคนตายเพราะบันดาลโทสะ จะยินยอมปฏิบัติตามกฎ

และวัฒนธรรมของเรือนจำ แต่ก็เป็นการปฏิบัติเพียงเพื่อป้องกันตัวเองเท่านั้นโดยแท้จริงพวกนี้จะยึดมั่นอยู่ในค่านิยมของบุคคลทั่วไปที่ไม่เห็นดีเห็นงามกับการก่ออาชญากรรมอย่างไรก็ตามการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรม จะเป็นส่วนของการเกิดวัฒนธรรมย่อยของผู้ต้องขัง ซึ่งวัฒนธรรมย่อยของผู้ต้องขังนี้จะเข้ามามีอิทธิพล และเป็นตัวควบคุมแบบแผนการดำรงชีวิตของผู้ต้องขังทุกคน ทั้งนี้เพราะสังคมผู้ต้องขังเป็นสังคมเดียวที่ผู้ต้องขังจะพึ่งพาได้ในขณะอยู่ในเรือนจำการจำคุกมิได้เป็นการจำกัด หรือตัดขาดความต้องการของผู้ต้องขังในเรื่องสถานะทางสังคม ในทางตรงกันข้ามผู้ต้องขังอาจจะมีความรู้สึกต้องการสนับสนุนทางสังคมจากกลุ่มบุคคลที่คล้ายคลึงกันมากกว่าปกติ เช่น ผู้ต้องขังจะให้ความสนใจกลุ่มเพื่อนด้วยกันมากกว่าที่จะสนใจว่าตนจะถูกปกครองอย่างไร ดังนั้น การที่ผู้ต้องขังรับเอาวัฒนธรรมของเรือนจำ และวัฒนธรรมย่อยของผู้ต้องขังไปประพฤติปฏิบัติจึงเป็นไปด้วยความสมัครใจ อย่างไรก็ตาม ไซคีสพบว่าอาจมีผู้ต้องขังบางคนที่รอดพ้นจากอิทธิพลของวัฒนธรรมของผู้ต้องขังไปได้ โดยไซคีสขยายผู้ต้องขังเหล่านี้ว่า “Real man” ซึ่งผู้ต้องขังประเภทนี้มักเป็นผู้ต้องขังที่รักษาเกียรติยศความเป็นตัวเอง มีความผูกพันที่มั่นคงกับสังคมภายในเรือนจำ และเป็นบุคคลที่สามารถทนต่อสภาพของการจำคุกได้ โดยไม่ต้องการสถานะใด ๆ ในเรือนจำ (Louis P. Carney, 1985, p. 150 อ้างถึงใน นัทธี จิตสว่าง, 2529, น. 40-41)

ผู้ศึกษาได้ทบทวนวรรณกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมย่อยต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเรือนจำ ดังนี้

ระบบการรวมกลุ่มของผู้ต้องขัง

สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมย่อยในเรือนจำอีกประการหนึ่ง คือ การรวมกลุ่มและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังซึ่งเกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ของผู้ต้องขังด้วยตนเอง และรวมตัวกันเป็นกลุ่มขึ้น การรวมกลุ่มจะทำให้ชีวิตในเรือนจำของผู้ต้องขังเป็นสิ่งที่มีความหมายขึ้น เพราะผู้ต้องขังเป็นสมาชิกของกลุ่มจะได้รับการยอมรับจากกลุ่มและใช้กลุ่มเป็นที่ระบายความคับข้องใจของตน ตลอดจนช่วยเป็นเครื่องป้องกันการรังแกจากผู้ต้องขังหรือกลุ่มอื่น ๆ ซึ่งเคลมเมอร์ ได้แบ่งกลุ่มของผู้ต้องขังออกเป็น 3 ประเภท คือ (อ้างถึงใน พรรณเลขา พลอยสระศรี, 2546, น. 34-35)

1. กลุ่มปฐมภูมิ เป็นกลุ่มของผู้ต้องขังที่เรียนรู้ชีวิตในเรือนจำมานาน มีความเข้าใจในชีวิตเรือนจำดี และพร้อมที่จะรวมกลุ่มกับผู้ต้องขังอื่น ๆ เมื่อกลุ่มของพวกนี้รวมกัน สมาชิกของกลุ่มจะมีความผูกพันกันมาก เกิดมีความรู้สึก “เป็นพวกของเรา” ความขัดแย้งที่มีระหว่างสมาชิกในกลุ่มจะมีมาก และไม่เป็นการขัดต่อความสัมพันธ์ของกลุ่ม

2. กลุ่มกึ่งปฐมภูมิ เป็นกลุ่มของผู้ต้องขังที่เข้าร่วมกลุ่มโดยจะไม่ผูกพันตนเองกับกลุ่มมากนัก อาจจะมีการใช้สิ่งของร่วมกันบอกความลับในระดับหนึ่งแต่ไม่บอกทุกสิ่งทุกอย่าง และจะไม่คบคนกลุ่มเดียวแต่ละเป็นเพื่อนกับหลาย ๆ กลุ่ม

3. พวกไม่สังกัดกลุ่ม คือ จะอยู่อย่างอิสระ พวกนี้มักจะได้แก่ พวกที่ยังความผูกพันกับครอบครัวเป็นอย่างดี ทำให้กลุ่มอ้างอิงของเขาภายนอกเรือนจำจำเป็นต้องควบคุมความประพฤติของเขาในเรือนจำ พวกนี้อยากหลีกเลี่ยงปัญหาจึงไม่เข้ากลุ่มหรือแก๊งใด นอกจากนี้พวกไม่มีกลุ่มยังอาจเป็นพวกที่ไม่มีกลุ่มโดยอมรับ หรือเป็นพวกอ่อนแอ หนีโลก ไม่สามารถปรับตัวเองให้เข้ากับกลุ่มต่าง ๆ ได้ จึงแยกตัวออกมาโดดเดี่ยว และมีความเย็นชาต่อการคบหาสมาคมกับผู้อื่น

ระบบสังคมของผู้ต้องขัง

การที่ผู้ต้องขังจำนวนมากมาอยู่รวมกัน โดยมีความแตกต่างกันทั้งบุคลิกลักษณะอุปนิสัย ทักษะคิด ค่านิยม ความเป็นอยู่ มาถูกคุมขังอยู่ในเรือนจำ และอยู่รวมกันภายใต้บริบทเดียวกันย่อมจะก่อให้เกิดเป็นระบบสังคมและวัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่งขึ้นมาภายในเรือนจำ ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการแก้ไขผู้ต้องขังของเรือนจำสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการให้เรือนจำเป็นทั้งสถานที่ควบคุมและแก้ไขผู้ต้องขังอย่างมีประสิทธิภาพ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับระบบสังคมผู้ต้องขัง เพื่อจะได้เข้าใจถึงรูปแบบพฤติกรรมของผู้ต้องขังที่เกิดขึ้น

นันทิ จิตสว่าง (ม.ป.ป., น. 101) กล่าวว่า วัตถุประสงค์ของงานเรือนจำ ก็คือ การป้องกันสังคมให้สังคมปลอดภัยโดยการควบคุมผู้ต้องขังไว้ตามคำพิพากษาของศาล เพื่อให้การอบรมฟื้นฟูและแก้ไขให้ผู้ต้องขังสามารถปรับตัวให้เข้ากับกฎเกณฑ์และเงื่อนไขของสังคมภายนอกได้ ดังนั้นในการดำเนินการอบรมแก้ไขผู้ต้องขังนั้น เรือนจำต่าง ๆ ได้จัดให้มีการฝึกวิชาชีพ การจัดการศึกษา การอบรมทางศีลธรรม ตลอดจนการจัดสวัสดิการและบริการทางสังคมสงเคราะห์อีกหลายประการ เพื่อช่วยให้การแก้ไขอบรมผู้ต้องขังกลับเข้าสู่สังคมโดยไม่กระทำความผิดขึ้นอีก อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของการแก้ไขอบรมมิได้ขึ้นอยู่กับดำเนินการของฝ่ายเรือนจำเท่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับฝ่ายผู้ต้องขังด้วยเพราะเรือนจำมิได้ประกอบด้วยการจัดแบ่งส่วนราชการของทางราชการ หรือการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของทางฝ่ายเจ้าหน้าที่เท่านั้น แต่ยังมีผู้ต้องขังจำนวนมากเป็นร้อยเป็นพันมาอยู่รวมกันในสถานที่เดียวกัน กินด้วยกัน ทำงานด้วยกัน อาศัยอยู่ในสถานที่เดียวกับเป็นเวลานาน จนก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์ที่เรียกว่าเป็น “สังคมย่อย ๆ” ของผู้ต้องขัง ซึ่งเป็นสังคมที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันไปจากสังคมภายนอก เพราะสังคมในเรือนจำประกอบด้วยวัฒนธรรมและระบบค่านิยมของผู้ต้องขังดังกล่าวจะมีอิทธิพลต่อการปรับตัวของผู้ต้องขังในเรือนจำ ตลอดจนการกลับเข้าสู่สังคมของผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ ทั้งนี้เพราะมีวัฒนธรรมและค่านิยมของผู้ต้องขังในบางลักษณะที่ต่อต้านเจ้าหน้าที่เรือนจำ ในขณะที่การที่ผู้ต้องขังอยู่รวมกันนาน ๆ ทำให้มีการถ่ายทอด

ค่านิยมและแบบแผนความประพฤติที่ต่อต้านสังคมและนิสัยอาชญากรให้แกกัน รวมตลอดถึงการทำให้ผู้ต้องขังเกิดความเคยชินต่อสภาพในเรือนจำ ดังนั้น ความพยายามในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมผู้ต้องขังไปในทางที่สังคมพึงปรารถนาได้น้อยมาก หากเจ้าหน้าที่ของทางเรือนจำไม่เข้าใจสภาพสังคมของผู้ต้องขัง ตลอดจนวัฒนธรรมและค่านิยมของเขาเหล่านั้นเพราะการดำเนินการในการอบรมแก้ไขและสงเคราะห์ผู้ต้องขังจะไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริงและเหมาะสมกับผู้ต้องขังได้ ในทางตรงกันข้าม หากทางฝ่ายเรือนจำมีความเข้าใจถึงลักษณะและผลกระทบของสังคมผู้ต้องขังต่อการปรับตัวและใช้ชีวิตในเรือนจำ ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนแนวทางในการแก้ไขอบรมให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้ต้องขังได้

ในการศึกษาสังคมของผู้ต้องขังนั้น วิธีการที่ดีที่สุดก็คือการศึกษาถึงแบบพฤติกรรมของผู้ต้องขังในเรือนจำ ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม ค่านิยม และแบบแผนความประพฤติของผู้ต้องขังในเรือนจำของแต่ละประเทศได้เป็นอย่างดี

พฤติกรรมของผู้ต้องขังแต่ละแบบแต่ละประเภทเป็นเรื่องที่น่าสนใจและสมควรที่จะมีการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพราะการกำหนดแบบพฤติกรรมของผู้ต้องขังแบบต่าง ๆ นั้นทำให้สามารถเปรียบเทียบพฤติกรรมประเภทต่าง ๆ และเข้าใจพฤติกรรมแต่ละประเภทดียิ่งขึ้น ซึ่งก็จะเป็นประโยชน์ต่อการควบคุมหรือแก้ไขอบรมผู้ต้องขังให้สอดคล้องกับผู้ต้องขังแต่ละประเภทได้อย่างเหมาะสมยิ่งขึ้น

ดังนั้น เพื่อประโยชน์ในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้ต้องขังให้ชัดเจนยิ่งขึ้น นักทฤษฎีวิทยาจึงนิยมที่จะใช้ “แบบแผนพฤติกรรม” มาเป็นเกณฑ์ในการแบ่งประเภทของผู้ต้องขัง ทั้งนี้โดยพิจารณาจากวิถีชีวิต การปฏิบัติตนในเรือนจำ ความสัมพันธ์กับผู้ต้องขังอื่นและเจ้าหน้าที่ ตลอดจนจนโลกทัศน์และค่านิยมของผู้ต้องขังแต่ละประเภท

ประเภทของผู้ต้องขัง

ในการแบ่งประเภทของผู้กระทำความผิด สามารถแบ่งได้หลายประเภท โดยใช้เกณฑ์ในการจำแนกที่แตกต่างกัน

นัทธี จิตสว่าง (ม.ป.ป., น. 103-111) ได้แบ่งประเภทของผู้ต้องขังออกเป็น 11 ประเภท โดยยึดเอาแบบพฤติกรรมมาเป็นเกณฑ์ในการแบ่งประเภทผู้ต้องขัง ดังนี้

1. พวกเก๋าคูก
2. พวกข่าใหญ่
3. พวกเบาปัญญา
4. พวกเพี้ยน
5. พวกหัวหมอ

6. พวกอิทธิพล
7. พวกแท็กซี่
8. พวกชื้อยา
9. พวกพ่อค้า
10. พวกน้อง
11. พวกเสื้อเดียว

และได้อธิบายพฤติกรรมของผู้ต้องขังประเภทต่าง ๆ ดังนี้

พวกเก่าคุก คือ พวกที่อยู่คุกมานานจนเสมือนว่าคุกคือบ้านของตนเอง พวกเก่าคุกส่วนใหญ่จะมาจากผู้ต้องขังในคดีเกี่ยวกับการลักทรัพย์ ชิงทรัพย์ ปล้นทรัพย์ ฉ้อโกง ยักยอก และ ยาเสพติด พวกเก่าคุกมีความชินชาต่อการถูกจองจำในเรือนจำ เพราะจะวนเวียนเข้าออกในเรือนจำอยู่เสมอ ดังนั้น จึงไม่ค่อยแคร์กับความผิดที่ตนกระทำในเรือนจำ เพราะพวกนี้ชินชาต่อการถูกลงโทษแล้วเช่นกัน เจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่จะไม่ชอบพวกนี้เพราะถือว่าเป็นพวกต่อต้าน บางครั้งแกล้งโง่ บางครั้งแกล้งป่วย เพื่อไม่ต้องทำงาน แต่ชอบการก่อวิาทจับกลุ่มนินทาเจ้าหน้าที่และแสวงหาพรรคพวกที่มีคดีคล้าย ๆ กัน หรือเป็นพวกเก่าคุกเหมือนกันรวมตัวกันทำผิดระเบียบของเรือนจำ หรือชอบแสดงพฤติกรรมที่ผู้ต้องขังอื่น ๆ ไม่กล้าทำ เพื่อแสดงว่าตนนั้น “เก่า” บางคนชอบดมทินเนอร์ บางคน “เลี้ยงน้อง” บางคนก็รับจ้างเป็น “ซามูไร” บางคนชอบแสดงตนเป็นอันธพาลหรือนักเลงรังแกผู้ต้องขังอื่น ๆ อยู่เสมอ เช่น ยีวนกับเจ้าหน้าที่ พวกเก่าคุกจะพ้นโทษออกจากเรือนจำไปได้ไม่นานก็จะกลับเข้ามาอีก เพราะพวกเขา “โตในคุก” และ “คุกคือบ้านของเขา”

พวกขาใหญ่ ขาใหญ่ หมายถึง พวกผู้ต้องขังที่กล่าวกันว่ามีเส้นใหญ่หรือมีความสนิทชิดชอบกับเจ้าหน้าที่หรือได้รับการดูแลจากเจ้าหน้าที่ชั้นสูงหรือมีความฝากมา ขาใหญ่มีหลายพวก พวกแรกเป็นพวกเด็กฝาก คือ ได้รับฝากฝังจากผู้ใหญ่หรือนักการเมืองให้ได้รับความสะดวกในเรือนจำ หรือเป็นพวกที่เคยรู้จักกับเจ้าพนักงานมาก่อน พวกที่สองเป็นพวกที่มีเงิน เช่น พวกคดีเช็ค คดีแชร์ พวกนี้จะฝากตัวเองกับเจ้าหน้าที่โดยทำความรู้จักคุ้นเคยและให้ความสะดวกกับเจ้าหน้าที่ โดยการแลกเปลี่ยนกับความสะดวกของตนในเรือนจำ พวกสุดท้ายคือพวกผู้ต้องขังที่เจ้าหน้าที่คิดว่าไว้เป็นคนของตนเพื่อใช้งาน เช่น ให้เป็นผู้ช่วยหรือเป็นสายหรือทำงานในหน่วยงานต่าง ๆ แทนเจ้าหน้าที่ พวกสุดท้ายนี้ปกติจะเป็นผู้ที่ฉลาดและรู้จักประจบเจ้าหน้าที่โดยแสดงผลงานของตนให้เห็นเพื่อประโยชน์ของตนในการได้อยู่สบาย

พวกขาใหญ่ส่วนใหญ่จะเป็นพวกผู้ต้องขังที่มีพื้นฐานการศึกษาดี เคยผ่านงานเป็นพนักงานของบริษัทเอกชนหรือไม่เคยรับราชการมาก่อน หรืออาจเป็นนักธุรกิจ พวกขาใหญ่มักจะถือการติดคุกเพราะพลาดพลั้งไปหรือถูกกั๊กแกล้ง ตนนั้นไม่ใช่ผู้ร้าย การมาอยู่ในคุกจึงเป็นการ

ชั่วคราว และโดยเหตุที่ตนรู้จักกับคนใหญ่คนโต ดังนั้น ควรได้รับการคุ้มครอง เจ้าหน้าที่เองก็ควรให้ความสะดวกต่อพวกเขาบ้าง เพราะผู้ต้องขังที่มาติดคุกมีพื้นเพที่แตกต่างกัน เรือนจำควรใช้คนให้เหมาะสมกับงาน พื้นเพ และสติปัญญาของผู้ต้องขัง โดยทั่วไปพวกเขาใหญ่ไม่กลัวคุกเพราะถือว่าตนสามารถอยู่ได้ไม่ลำบากนัก อย่างไรก็ตาม พวกเขาใหญ่ก็ทำทุกวิถีทางที่ไม่ทำให้ตนเองต้องติดคุกเช่นกัน

โดยปกติพวกเขาใหญ่จะเป็นพวกที่ชอบคุยว่าตนได้รับความสะดวกหลายประการซึ่งเรียกว่าเป็นการฟอมนปรนมากกว่าผู้ต้องขังอื่น เช่น กินอาหารที่หลังหรือขึ้นเรือนนอนที่หลังอาจถูกตัดเป็นยอดดอยไม่ต้องทำงาน หรือละเลยที่จะปฏิบัติตามกฎของเรือนจำอื่น ที่เป็นเรื่องที่ไม่ร้ายแรงนัก พวกนี้เป็นพวกที่คิดว่าตนมีเส้นใหญ่ จึงมักไม่เกรงกลัวเจ้าหน้าที่และทำความหนักใจให้กับเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อย ทำให้เจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อยมักไม่ชอบพวกเขาใหญ่ เพราะเห็นว่าพวกเขาใหญ่ประจบเง่ หลีกเลี้ยงงาน ชอบสบาย ชอบสร้างอิทธิพลเหนือผู้ต้องขังคนอื่น ๆ โดยอ้างเจ้าพนักงาน ตีสอนเจ้าหน้าที่ในระยะแรกแล้วใช้เป็นเครื่องมือในระยะหลัง พวกผู้ต้องขังเองส่วนใหญ่ก็ไม่ชอบพวกเขาใหญ่เพราะชอบเบ่ง ช่มชู้ตน อย่างไรก็ตาม พวกเขาใหญ่แม้จะดูเหมือนมีอิทธิพลไปในทางแสวงหากิจกรรมที่ผิดกฎหมายในเรือนจำเหมือน “พวกอิทธิพล” พวกเขาใหญ่เพียงแต่ต้องการความสบายส่วนตนเท่านั้น โดยปกติในเรือนจำหนึ่ง ๆ จะมีพวกเขาใหญ่ไม่มากนัก แต่ก็เด่นเด่นซึ่งผู้ต้องขังทั้งหลายจะทราบกันดีว่าใครอยู่ในจำพวกนี้บ้าง พวกเขาใหญ่จะอยู่ในเรือนจำแบบฆ่าเวลาให้หมดไปวัน ๆ จนกว่าจะถึงวันออก

พวกเขาปัญญา พวกนี้เป็นพวกผู้ต้องขังที่โง่เขลาเบาปัญญา ซึ่งจะได้จากพฤติกรรมที่แสดงออกและเป็นที่ยอมรับกันดีในเรือนจำ ส่วนใหญ่จะเป็นพวกยากจนและไม่ได้รับการศึกษามาก่อน อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ หรือมีการศึกษาน้อย ปัญญาที่บ่ ส่วนใหญ่เข้ามาในคดีโทษไม่สูง มักจะถูกผู้ต้องขังคนอื่น ๆ หลอกเอาหรือตกเป็นเครื่องมือของผู้ต้องขังอื่น ๆ เสมอ ๆ โดยเฉพาะพวกหัวหมอ อิทธิพล และพวกเขาใหญ่ เพราะพวกนี้ใช้ง่าย ทำทุกอย่างโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ อย่างไรก็ตามในการทำงานให้กับทางเรือนจำ พวกนี้ขยันมาก แม้ส่วนใหญ่จะเป็นงานที่ใช้แรงงานมากกว่าใช้ฝีมือ จนเป็นที่พอใจของเจ้าหน้าที่ โดยปกติเจ้าหน้าที่จะให้ความสงสารพวกนี้เพราะไม่มีปัญหาในการปกครองและมักจะถูกผู้ต้องขังอื่นหลอกเพราะ หูเบา ไม่มีความคิดเป็นของตัวเอง ชอบมีนายหรือลูกพี่ อย่างไรก็ตาม พวกนี้ตกไปอยู่ในอิทธิพลของผู้ต้องขังอื่น ๆ ก็จะเป็นภัยต่อเรือนจำเช่นกัน พวกปัญญาอ่อนจะอยู่ในเรือนจำแบบเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากการฝึกวิชาชีพและการศึกษาผู้ใหญ่ของเรือนจำ แต่บางส่วนก็อยู่แบบฆ่าเวลา

พวกเขาปัญญาไม่มีปัญหาในการใช้ชีวิตในเรือนจำเท่าใด เพราะสามารถปรับตัวได้ คิดว่าอยู่ในเรือนจำก็มีข้าวกิน มีที่นอน ป่วยเจ็บก็มีคนรักษาไม่มีความเดือดร้อน การที่ต้องมาติดคุกก็นึกเสียดายเนื่องจากกรรมเก่า แม้หลายคนจะถูกเพื่อนหลอกให้ทำผิดก็ตาม

พวกเขาปัญญาจะยอมทำงานรับใช้เจ้าหน้าที่และผู้ต้องขังที่เป็นลูกพี่ แต่การรับใช้ของพวกเขาปัญญาจะต่างไปจากพวกแท็กซี่ที่เป็นการรับใช้แบบมีค่าตอบแทน การรับใช้ของพวกเขาปัญญาเป็นเพราะถูกหลอกหรือทำเพราะความเกรงใจโดยไม่ได้ค่าตอบแทน

พวกเพี้ยน หมายถึง ผู้ต้องขังที่มีจิตใจไม่สมประกอบ เช่น เป็นโรคจิตหรือโรคประสาท โดยมักแสดงพฤติกรรมที่เพี้ยน ออกมาให้ผู้ต้องขังอื่น ๆ และเจ้าหน้าที่เห็นอยู่เสมอ และในบรรดาผู้ต้องขังด้วยกันเองหรือเจ้าหน้าที่ก็จะทราบดีว่าผู้ต้องขังคนใดจัดอยู่ในประเภทนี้ โดยปกติผู้ต้องขังส่วนใหญ่จะไม่ยุ่งหรือคบหาสมาคมกับพวกเพี้ยน นอกเสียจากจะมีบางคนที่ชอบแหย่หรือล้อเลียนเพื่อความตลกขบขัน เจ้าหน้าที่เองก็ต้องยุ่งยากกับพวกเพี้ยนพอสมควร โดยเฉพาะที่มีอาการหนักก็จะเป็นภาระมากขึ้น บางครั้งถึงกับจำต้องแยกขังเดี่ยวหรือดำเนินกรให้ได้รับการศึกษาตามขั้นตอนต่อไป

พวกเพี้ยนนี้อาจจะเพี้ยนมาก่อนเข้าเรือนจำหรืออาจจะเพี้ยนภายหลังจากที่เข้าเรือนจำมาแล้ว แต่อย่าไม่ว่าในกรณีใดพวกเพี้ยนจะไม่มีวันที่จะออกจากเรือนจำไปโดยจากหายจากอาการเพี้ยนของพวกเขาไปได้

พวกหัวหมอ ผู้ต้องขังพวกนี้เป็นพวกที่มีการศึกษาดี หรืออาจเคยรับราชการมาก่อน หรือไม่ก็เป็นพวกที่เคยติดคุกมาหลายครั้งจนรู้เรื่องเรือนจำดีและเป็นผู้มีความรู้หรือพอจะมีความรู้ในเรื่องกฎหมาย มีทักษะในการพูดและการเขียน มักจะเป็นพวกที่คอยให้คำปรึกษาแนะนำผู้ต้องขังอื่น ๆ โดยทำตัวเป็นทนายความประจำเรือนจำ มีอาชีพที่สำคัญในเรือนจำก็คือ การรับจ้างเขียนคำอุทธรณ์ ฎีกาเกี่ยวกับคดี และให้คำปรึกษาเกี่ยวกับคดีและช่องทางต่าง ๆ

พวกหัวหมอมักมีทัศนคติว่าผู้ต้องขังมีสิทธิที่จะได้รับคุ้มครองในฐานะของความเป็นมนุษย์เช่นกัน แม้ว่าจะเสียสิทธิในเสรีภาพไป ดังนั้น บ่อยครั้งที่การแนะนำของพวกเขาหมอได้ขยายขอบเขตไปมากกว่าการแนะนำโดยทั่วไป และถูกมองโดยเจ้าหน้าที่ว่าเป็นการยุยงส่งเสริมให้ผู้ต้องขังอื่น ๆ ร้องเรียนเกี่ยวกับสวัสดิการของเรือนจำ เช่น ในเรื่องอาหารการกิน หรือที่อยู่อาศัยหรือร้องเรียนเกี่ยวกับระเบียบของเรือนจำต่าง ๆ ดังนั้น พวกหัวหมอจึงมักเป็นพวกที่เจ้าหน้าที่เรือนจำไม่ชอบหน้า เพราะถือว่าเป็นตัวก่อความยุ่งยากให้กับเรือนจำ หัวหมอจึงเป็นพวกที่อยู่ตรงข้ามกับเจ้าหน้าที่ของเรือนจำ ทั้งเจ้าหน้าที่ระดับสูงและระดับผู้น้อย อย่างไรก็ตามพวกหัวหมอจะไม่แสดงตัวอย่างเปิดเผยในการต่อต้านเรือนจำ แต่จะใช้วิธีการแนะนำสั่งสอนผู้ต้องขังอื่น ๆ นอกจากจะยุยงพวกเขาคุกให้ร่วมต่อต้านหรือประท้วงระเบียบต่าง ๆ

พวกอิทธิพล ผู้ต้องขังพวกนี้เคยเป็นพวกผู้มีอิทธิพลมาก่อนและมาตั้งคดีภายหลัง ส่วนมากเป็นคดีเกี่ยวกับการค้าของเถื่อน คดีจัดหาหญิงและคดีค้าของเถื่อน เป็นต้น พวกนี้มักชอบทำตัวเป็นผู้มีอำนาจ คอยสะสมพรรคพวกและลูกน้องในเรือนจำ โดยทั่วไปพวกนี้จะมีเงินที่ใช้หว่าน ก้นลูกน้องและมีความเป็นนักเลงในตัว แต่ภายนอกมักจะแสดงตนว่าเป็นผู้ประพฤติตนเรียบร้อย ไม่มีปัญหากับใคร แต่ความจริงมีเล่ห์เหลี่ยมมากและชอบอยู่เบื้องหลังการกระทำผิดในเรือนจำต่าง ๆ โดยมีลูกน้องเป็นคนปฏิบัติการ เช่น ตั้งพรรคพวกขายของราคาแพงในร้านค้าส่งเคราะห์ของเรือนจำ เพื่อขายให้ผู้ต้องขังหน้าใหม่ ซึ่งไม่รู้ราคาที่แท้จริง นอกจากนี้พวกนี้สามารถมีเงินได้จากการลักลอบค้าของสิ่งผิดกฎหมายในเรือนจำ เช่น การค้ายาเสพติด หรือการเป็นเจ้ามือบ่อนการพนัน อย่างไรก็ตาม แม้เรือนจำจะพยายามปราบปรามกิจกรรมเหล่านี้ที่อยู่ตลอดเวลา พวกนี้มักจะหลุดรอดการจับกุมของเจ้าหน้าที่เพราะส่วนใหญ่จะใช้ลูกน้องดำเนินการ ส่วนตนเองอยู่เบื้องหลัง การอยู่ในเรือนจำของพวกอิทธิพลเป็นการอยู่แบบฆ่าเวลาเพื่อรอวันออกไปประพฤติปฏิบัติเช่นเดิมกับที่อยู่นอกเรือนจำ

แม้พวกอิทธิพลจะมีพวกมากในขณะที่อยู่ภายนอกและส่วนใหญ่จะได้รับการฝากมาแต่พวกอิทธิพลก็ไม่ใช่ว่าพวกเขาใหญ่ เพราะพวกอิทธิพลไม่เข้ามาอยู่ข้างเดียวกับเจ้าหน้าที่ นอกจากนี้พวกเขาใหญ่มักจะไม่ทำสิ่งที่ผิดกฎระเบียบของเรือนจำ ยกเว้นเรื่องที่เกิดความสะดกสบายต่อตนเท่านั้น แต่พวกอิทธิพลมักใช้ลูกน้องทำกิจการตลาดมืดหรืออยู่เบื้องหลังการกระทำผิดต่าง ๆ ลูกน้องพวกอิทธิพลมีหลายพวกที่เงินซื้อได้ ตั้งแต่พวกขี้ยา พวกเก่าคุก พวกเบาปัญญา พวกแท็กซี่ และบางครั้งก็พยายามที่จะครอบงำเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อยให้หลงผิด

เจ้าพนักงานโดยทั่วไปไม่ชอบพวกอิทธิพลเพราะก่อให้เกิดปัญหาในการปกครองของเรือนจำ ซ้ำยังชอบดูถูกเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อยและเอาอำนาจเงินและผู้ต้องขังอื่น ๆ ที่เป็นพวกมาเป็นเครื่องต่อรองกับเจ้าพนักงานโดยเฉพาะในเรือนจำเล็ก ๆ หรือในต่างจังหวัดที่พวกอิทธิพลมีอิทธิพลอยู่

พวกแท็กซี่จะเป็นพวกผู้ต้องขังที่ถูกตัดญาติ ทำให้ขาดแคลนเงินทองใช้สอยในเรือนจำ พวกนี้พยายามเอาตัวรอดโดยหันไปใช้ชีวิตแท็กซี่ โดยการรับจ้างพวกผู้ต้องขังที่มีเงิน แท็กซี่จะยอมทำทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นการไปซื้อของ ชักผ้า นวด ยกเมล์ ทำงานให้ได้อย่างดี ดูหมิ่นหรือเป็นม้าเร็วในกรณีที่มีของต้องห้ามเข้ามาในเรือนจำจะนำข่าวไปบอกคนอื่น ๆ แท็กซี่บางคนที่ร่างกายกำยำจะรับจ้างตีหัวผู้ต้องขังอื่น ๆ เรียกว่า “ซามูไร” แท็กซี่จะอยู่อย่างเป็นอิสระกระจัดกระจายกัน ไม่รวมกลุ่มและไม่ขึ้นต่อใคร แต่จะทำงานให้กับคนที่มีเงินจ้าง แท็กซี่จึงใช้ชีวิตในเรือนจำโดยการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากทางฝ่ายเรือนจำลับเป็นการเก็บเกี่ยวจากผู้ต้องขังด้วยตนเอง แท็กซี่บางคนอยู่ในเรือนจำเหมือนอยู่บ้านเพราะเข้ามาหลายครั้ง และบางคนก็ฆ่าเวลาด้วยการเล่นการพนันซึ่งได้มาจากการรับจ้างของตน

พื้นเพของพวกเขาที่เป็นพวกที่ฐานะยากจน ไม่เคยมีอิทธิพลภายนอกเรือนจำมาก่อน ส่วนใหญ่มักจะติดคดียาเสพติดและคดีเกี่ยวกับทรัพย์สิน โดยเฉพาะการลักทรัพย์ พวกแกก็จะไปรวมตัวกันที่เรือนจำไปรับใช้ทั้งเจ้าหน้าที่และผู้ต้องขังอื่นเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ในทัศนะของเจ้าหน้าที่พวกนี้เป็นพวกที่ปกครองง่ายและซื่อสัตย์ต่อผู้มีพระคุณ ดันรนเพื่อเอาตัวรอดในเรือนจำ โดยการรับใช้ผู้อื่น ผู้ต้องขังอื่น ๆ ก็ชอบพวกแกก็เพราะไม่เป็นพิษเป็นภัยและยังทำให้เป็นประโยชน์ต่อเพื่อนผู้ต้องขัง

พวกขี้ยา เป็นพวกผู้ต้องขังที่ติดยาเสพติดซึ่งอาจจะเป็นพวกที่เข้ามาในเรือนจำในคดียาเสพติดหรือในคดีอื่น ๆ เช่น ลักทรัพย์ก็ได้ พวกขี้ยาจะเป็นกลุ่มผู้ต้องขังที่ชอบรวมตัวกันอยู่เป็นกลุ่ม มักจะมีจุดนัดพบในเรือนจำที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน ความเป็นอยู่ของพวกนี้สกปรก ไม่เป็นระเบียบ พื้นเพเป็นเด็กจากสลัมและครอบครัวแตกแยกเป็นส่วนใหญ่ แต่บางส่วนก็มาจากครอบครัวฐานะดี พวกนี้วนเวียนอยู่ในเรือนจำหลายครั้ง แต่ทุกครั้งทีกลับมามักอ้างว่า “เสียเพื่อนไม่ได้” ในขณะที่อยู่ในเรือนจำจะหลบซ่อนไม่กล้าสู้หน้าเจ้าหน้าที่เพราะมักจะก่อเรื่องวุ่นวาย เช่น ลักขโมยของของผู้ต้องขังอื่นอยู่เสมอ หรือไม่ก็หาทางเสพยาอยู่ตลอดเวลาโดยขี้ยาจะพยายามหาหาเสพติดจากนอกเรือนจำเข้ามาด้วยวิธีทางต่าง ๆ หรือไม่ก็คอยรับซื้อจากกลุ่มของพวกอิทธิพล หากไม่สามารถหาหาเสพติดจากภายนอกได้ เนื่องจากเรือนจำปราบปรามหนักก็จะหาทินเนอร์ในโรงงานแทนหรือถ้าไม่ได้จริง ๆ ก็ใช้ยาทมิใจ

สำหรับพวกขี้ยาแล้ว เรือนจำคือบ้านของเขา การอยู่ในเรือนจำจึงเหมือนเป็นการอยู่บ้าน แต่เป็นการอยู่อย่างไร้จุดหมายไปวัน ๆ เท่านั้นเอง แต่ก็เป็นที่พวกเขาพอใจเพราะพวกเขาไร้ญาติขาดมิตรอยู่แล้ว การกลับไปอยู่บ้านมีแต่จะพบกับความเอือมระอาของญาติพี่น้องที่อยู่กับเพื่อนในเรือนจำไม่ได้ และยังไม่ต้องทำมาหากินเพราะมีข้าวกินฟรีอีกด้วย นอกจากนี้การมาอยู่ในเรือนจำ นอกจากนั้นการมาอยู่ในเรือนจำก็เป็นการดีที่เข้ามา “บำรุงร่างกาย” หรือ “พักฟื้น” ชั่วคราวเพื่อกลับออกไปเสพอีก พวกขี้ยาไม่มีทัศนคติที่ไม่ดีต่อเรือนจำและเจ้าหน้าที่ ชอบสร้างวิมานในอากาศ พวกขี้ยาจะพยายามหาโอกาสตีสนิทกับเจ้าหน้าที่หรือเข้ามารับใช้เจ้าหน้าที่เพื่อให้เจ้าหน้าที่เพื่อให้เจ้าหน้าที่ไว้ใจ แต่พอผลก็จะลักลอบเสพยา บางครั้งตีสนิทเจ้าหน้าที่เพื่อใช้ให้เจ้าหน้าที่เป็นเครื่องมือ พวกขี้ยาบางพวกชอบใช้แบบแก๊งค์ คือ รับจ้างทั่ว ๆ ไปในเรือนจำ เช่น บีบ นวด ชงน้ำชา กาแฟ หรือชั่งรอกเท้า

ในทัศนะของเจ้าหน้าที่เรือนจำแล้ว พวกขี้ยาไม่เป็นที่พอใจเท่าใดนักเพราะพวกนี้ชอบก่อเรื่องผิดระเบียบเรือนจำอยู่เสมอ และยังเกียจคร้านไม่ชอบทำงานของเรือนจำ ชอบหนีงานโดยอ้างป่วยอยู่บ่อยครั้ง ในขณะที่พวกผู้ต้องขังโดยทั่วไปก็ไม่ชอบพวกนี้เช่นกันเพราะชอบไปลักขโมยของอยู่เป็นประจำ

พวกพ่อค้า คำว่าพ่อค้าเป็นคำแสลงของคนคุก หมายถึง ผู้ต้องขังที่ชอบค้าขายในเรือนจำซึ่งไม่จำเป็นต้องมีฐานะดี ส่วนใหญ่จะอยู่ในลักษณะพ่อค้าเร่มากกว่า พวกนี้จะไม่สนใจอะไรนอกจากการค้าขายในเรือนจำ การติดคุกของพวกเขาคือการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ที่สุด ด้วยการหากำไร พวกพ่อค้าอาจเป็นพวกอิสระหรือเป็นพวกลูกน้องของขาใหญ่พื้นเพส่วนใหญ่จะเป็นพวกที่เคยค้าขายมาก่อน พ่อค้าจะรู้จักผู้ต้องขังในเรือนจำมากมาย เพราะพยายามสร้างมนุษยสัมพันธ์วิธีการของพ่อค้าคือพยายามหาเงินทุนสำรองมารับซื้อของจากร้านส่งเคราะห์หรือรับฝากจากญาติแล้วขายต่อให้ผู้ต้องขังในราคาเงินผ่อนหรือเงินเชื่อ แต่ราคาสูงกว่าปกติ ในวันหนึ่ง ๆ พ่อค้าจะตระเวนขายขนม บุหรี่ ยาต้มใจ หรือของใช้อื่น ๆ ให้ผู้ต้องขังอื่น แต่ที่ทำกำไรมากที่สุดคือพวกขนมและของกินที่ตุ๋นเอาไว้ขายในห้องนอนซึ่งราคาขึ้นเท่าตัว นอกจากนี้ยังมีบริการรับซื้อเงินปันผลของผู้ต้องขังอีก (เช่นเดียวกับการซื้อเงินเดือน)

พ่อค้าไม่เป็นภัยต่อการปกครองของเรือนจำเท่าใดนัก เพราะพวกนี้จะไม่ยุ่งกับการค้ายาเสพติดหรือของผิดกฎหมายของเรือนจำ เพราะลำพังรายได้จากการค้าขายก็เพียงพออยู่แล้วและไม่เป็นเป้าสายตาของเจ้าหน้าที่ อย่างไรก็ตาม บ่อยครั้งพวกพ่อค้าก็ทำให้เกิดเรื่องขึ้นจนได้เมื่อทะเลาะกับลูกค้า แต่สำหรับผู้ต้องขังโดยทั่วไปแล้ว พ่อค้าคือนายทุนหน้าเลือดที่ชอบเอาเปรียบกินกำไร ดังนั้น พวกพ่อค้าจึงไม่เป็นที่ชื่นชอบของพวกผู้ต้องขังทั่ว ๆ ไป ยกเว้น ลูกพี่ของพวกพ่อค้าโดยเฉพาะพวกขาใหญ่

พวกน้อง คือ ผู้ต้องขังที่เป็นกระเทยโดยเพศเป็นชายแต่ทำตัวเป็นหญิง และมีเพศสัมพันธ์กับชายด้วยกัน ในเรือนจำมีกระเทยอยู่ 2 ประเภท คือ พวกกระเทยที่เป็นกระเทยอยู่ก่อนแล้วกับพวกเด็กหนุ่มหน้าตาดีที่มาพบกับพฤติกรรมรักร่วมเพศในเรือนจำ แต่ไม่ว่าจะเป็นประเภทใดพวกนี้จะถูกเรียกว่า “น้อง” พวกนี้จะได้รับการเอาอกเอาใจและได้รับฝากสิ่งของจากผู้ต้องขังอื่นที่มีรสนิยมทางด้านนี้ ในบางครั้งอาจมีเรื่องทะเลาะแย่งชิงกัน คนที่ชนะก็จะเข้าครอบครองและทำการ “เลี้ยงน้อง” ต่อไปจนผู้ต้องขังคนอื่นเรียกว่า “ติดเหลือง” พวกที่เลี้ยงน้องอาจมาได้จากผู้ต้องขังแทบทุกประเภท เช่น ขาใหญ่ อิทธิพล เก้าคุก พ่อค้าหรือขี้นยา แต่พวกที่เป็นกระเทยจะมีแบบพฤติกรรมพิเศษแยกมาจากพวกอื่น ๆ ที่สามารถพิจารณาแยกแยะได้อย่างไม่ยากนักโดยอาศัยกิริยาท่าทาง พวกน้องอาจจะต้องคดีทั้งในคดียาเสพติด คดีลักทรัพย์ และคดีทำร้ายร่างกายอันเนื่องมาจากเหตุชู้สาว

พวกน้องไม่ประสบกับความยากลำบากมากมายนักเมื่อมาอยู่ในเรือนจำเพราะหิวอ่อนเข้ากับเจ้าหน้าที่ได้และปรับตัวเข้ากับชีวิตในเรือนจำได้ การเข้ามาอยู่ในเรือนจำของพวกน้องถือว่าเป็นการดีที่ได้มารู้จักเพื่อนใหม่หรือหาคูรักใหม่ได้ อย่างไรก็ตาม พวกน้องจะรู้สึกอึดอัดเมื่อถูกทางเรือนจำแยกไปจากคู่ของตน พวกน้องบางคนอาจหารายได้จากกรรมพันธุ์ เช่น บางคนมี

ความเป็นอยู่ที่ดีเพราะมีแต่คนเอาใจ ได้รับของกินของใช้มากมายและยังมีคนเอาใจ ดังนั้น ผู้ต้องขังคนใดที่คิดจะเลี้ยงน้องจึงต้องทำงานหนักเพื่อจะต้องหาเงินมาเลี้ยงน้องด้วย

ในทัศนะของเจ้าหน้าที่ พวกนี้ไม่เป็นภัยต่อเจ้าหน้าที่และเรือนจำ ยกเว้นจะเป็นต้นเหตุให้มีการทะเลาะกัน พวกนี้จึงรักภักดีต่อเจ้าหน้าที่และไว้ใจได้ ถ้าจะมีข้อเสียก็ตรงไม่ขยันทำงาน ไม่เอาการเอางาน ไม่ชอบทำงานหนัก ชอบล่องไปล่องมานั่นเอง

พวกเสื้อเดียว มีอยู่ 2 ประเภท พวกแรกเป็นผู้ต้องขังที่มีโทษสูงหรือคดีร้ายแรง เช่น คดีปล้น ฆ่า หรือพวกที่ก่อคดีร้ายแรงของท้องถิ่น พวกนี้จะวางตัวเงียบ ๆ ไม่ยุ่งกับใคร เสื้อเดียวพวกนี้จะเก็บความรู้สึกได้ดีและไม่แสดงออก เป็นที่ยำเกรงของผู้ต้องขังอื่น ไม่มีผู้ต้องขังอื่น ๆ เข้าไปยุ่งด้วย เจ้าพนักงานเองก็พยายามจับตาดูพวกนี้ดูห่าง ๆ เพราะรู้ว่าพวกนี้สามารถหนีได้ตลอด 24 ชั่วโมง การอยู่ในเรือนจำของพวกเสื้อเดียวเป็นการอยู่เพื่อ“ฆ่าเวลา” และรอวันที่จะออกไม่ว่าโดยการหลบหนีหรือการได้รับการปลดปล่อย โดยปกติเสื้อเดียวพวกนี้จะทำตัวให้อยู่ในระเบียบวินัยของเรือนจำเป็นอย่างดี โดยทำงานฝึกอาชีพไปเรื่อย ๆ ไม่ยุ่งกับเจ้าหน้าที่และก็ไม่อยากให้เจ้าหน้าที่ไปยุ่งกับตน

เสื้อเดียวอีกพวกหนึ่งเป็นพวกผู้ต้องขังในคดีทั่ว ๆ ไป แต่มีพฤติกรรมในทำนองชอบเก็บตัว ไม่ยุ่งเกี่ยวหรือสังสรรค์กับใคร ซึ่งเป็นลักษณะนิสัยประจำตัว ส่วนใหญ่จะเป็นพวกไร้ญาติและเป็นตาสีตาสามีอาชีพทำไร่นามาก่อน ไม่ชอบที่จะวุ่นวายกับโลกภายนอกในเรือนจำ แต่อยู่เพื่อ“ฆ่าเวลา” ไปวัน ๆ เพื่อรอวันออกไปเท่านั้นเอง การทำงานของพวกนี้ในเรือนจำจึงเป็นการทำเพื่อฆ่าเวลาด้วย มิได้มุ่งจะเอาประโยชน์ในกายภาคหน้าแต่ประการใด ในทัศนะของเจ้าหน้าที่ เสื้อเดียวพวกหลังนี้ไม่มีปัญหาในการปกครองแต่อย่างไร

ความสัมพันธ์ของผู้ต้องขังประเภทต่าง ๆ

จากการแบ่งประเภทผู้ต้องขังออกเป็น 11 ประเภท โดยใช้เกณฑ์ในการแบ่ง คือ แบบพฤติกรรมของผู้ต้องขังที่อยู่ในเรือนจำ โดยผู้ต้องขังแต่ละกลุ่มจะมีความสัมพันธ์ระหว่างกันในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของความสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ

นัทธี จิตสว่าง (ม.ป.ป., น. 111-112) ได้อธิบายความสัมพันธ์ของผู้ต้องขังประเภทต่าง ๆ ไว้ว่า ในสังคมของคนคุกนั้น การจัดแบ่งผู้ต้องขังออกเป็นประเภทต่าง ๆ จะไม่เป็นประโยชน์ต่อความเข้าใจพฤติกรรมของผู้ต้องขัง อันจะนำไปสู่แนวทางในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังให้มีประสิทธิภาพที่สุดเท่าในนัก นอกเสียจากว่าจะได้มีการพิจารณาถึงโครงสร้างของพฤติกรรมตลอดจนปฏิสัมพันธ์ของผู้ต้องขังประเภทต่าง ๆ ซึ่งจะมีผลต่อการขัดเกลาทางสังคมและเรียนรู้ในเรือนจำ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและแบบแผนพฤติกรรมของผู้ต้องขัง ความสัมพันธ์ของผู้ต้องขังประเภทต่าง ๆ จึงเป็นเรื่องที่น่าจะพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง

หากพิจารณาถึงผู้ต้องขังประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าพวกเขาใหญ่นับว่าเป็นกลุ่มผู้ต้องขังที่มีความสำคัญ เพราะเขาใหญ่จะทำหน้าที่เสมือนมือและแขนของเจ้าพนักงาน โดยเฉพาะเขาใหญ่ที่เป็นผู้ช่วยเหลือหรือทำงานในหมวดการควบคุม จนกล่าวได้ว่าเรือนจำดำเนินกิจการต่าง ๆ ได้เพราะเขาใหญ่เหล่านี้ โดยมีเจ้าหน้าที่ระดับสูงเป็นผู้วินิจฉัยสั่งการในเรื่องที่นอกเหนือไปจากงานประจำ พวกเขาใหญ่จึงมีอำนาจที่ขอบธรรมจากเจ้าพนักงานในการปกครองผู้ต้องขังอื่น ๆ แต่อำนาจที่ว่ำนั้ก่อให้เกิดการยอมรับในหมู่ผู้ต้องขังได้เพียงระดับหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากการที่ผู้ต้องขังทั่วไปไม่ค่อยชอบพวกเขาใหญ่เท่าใดนัก ผู้ต้องขังอื่น ๆ มักถือว่าพวกเขาใหญ่มีอภิสิทธิ์ และใช้อภิสิทธิ์ดังกล่าวในการเบ่ง ช่มชู้ และบังคับพวกตน คงจะมีแต่ผู้ต้องขังบางพวกที่อาจจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับเขาใหญ่เพื่อผลประโยชน์ตอบแทนอื่น ๆ เท่านั้น ที่ยอมรับพวกเขาใหญ่โดยเฉพาะพวกแท็กซี่ซึ่งคอยรับใช้และรับจ้างพวกเขาใหญ่อีกทีหนึ่ง พวกนี้เองก็เป็นพวกที่เชื่อว่าเขาใหญ่คุ้มครองตนได้

ในส่วนของที่เกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ พวกเขาใหญ่จะสัมพันธ์กับระดับพัศดีหรือหัวหน้างาน หัวหน้าฝ่าย โดยพร้อมที่จะรับคำสั่งโดยตรงให้ปฏิบัติงานต่าง ๆ ถ้าเป็นพวกเขาใหญ่ที่เป็นเด็กฝากก็จะแยกออกไปปฏิบัติงานอย่างอิสระแต่ก็อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์อันดีกับเจ้าหน้าที่ระดับสูง ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเขาใหญ่กับเจ้าหน้าที่ระดับชั้นผู้น้อยไม่สู้ดีนัก โดยจะเห็นได้จากทัศนคติของเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อยดังกล่าวต่อพวกเขาใหญ่ที่ออกมาในทางลบ

นอกเหนือจากพวกเขาใหญ่ พวกอิทธิพลก็เป็นพวกที่สร้างความลำบากให้กับเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อย แม้ส่วนใหญ่มิจะไม่มีความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ชั้นสูง แต่พวกอิทธิพลมีก่อความยุ่งยากในการปกครองเรือนจำเพราะชอบอยู่เบื้องหลังกิจกรรมที่ผิดกฎระเบียบของเรือนจำโดยเฉพาะการค้าสิ่งของต้องห้าม พวกอิทธิพลจะไม่ออกหน้า แต่จะใช้พวกเบาปัญญาเป็นตัวดำเนินการ โดยมีพวกเก่าคุกเป็นคนคอยคุมและคุ้มกันในด้านต่าง ๆ พวกอิทธิพลบางคนอาจเลี้ยงน้อย และมีพวกซี้ยากับพวกแท็กซี่เป็นคนรับใช้ในต่าง ๆ บ่อยครั้งที่กิจการของพวกอิทธิพลจะเกี่ยวข้องกัพวกพ่อค้า เพราะมีธุรกิจและผลประโยชน์ร่วมกัน

พวกพ่อค้าจัดว่าเป็นพวกที่มีมนุษยสัมพันธ์ดีที่สุด เพราะพวกพ่อค้าจะคบกับผู้ต้องขังอื่น ๆ แทบทุกประเภท ยกเว้นพวกเพี้ยนซึ่งไม่ค่อยมีใครยุ่งด้วยแม้แต่พวกเพี้ยนด้วยตนเอง การที่พวกพ่อค้าจำต้องคบกับผู้ต้องขังทุกประเภทก็เพื่อผลประโยชน์ของตนเองในการค้าขาย ในขณะที่เดียวกันผู้ต้องขังบางประเภทที่ไม่ค่อยยุ่งกับใคร เช่น พวกเสียเดียวก็จำเป็นต้องติดต่อกับพวกพ่อค้าเพื่อใช้บริการของพวกพ่อค้า อย่างไรก็ตาม มีผู้ต้องขังหลายพวกที่ไม่ชอบพวกพ่อค้าเพราะเห็นว่าพวกพ่อค้าเอาเปรียบ

พวกหัวหมอจัดได้ว่าเป็นพวกที่มีความสัมพันธ์ที่ไม่ดีกับฝ่ายเจ้าหน้าที่ แต่มีความสัมพันธ์ที่ดีกับพวกผู้ต้องขังบางกลุ่มที่หัวหมอเข้าไปช่วยเหลือแนะนำโดยเฉพาะพวกเก่าคุกพวก

เขาปัญญา สำหรับพวกน้องจัดว่าไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อใคร จึงมีความสัมพันธ์อันดีต่อผู้ต้องขังทั่ว ๆ ไป อย่างไรก็ตาม พวกผู้ต้องขังที่จะมีปัญญาเลี้ยงน้องได้ก็คงมีแต่พวกขาใหญ่ พวกอิทธิพล พวกพ่อค้า พวกแท็กซี่ และพวกเก่าคุกเท่านั้น

การจัดแบ่งประเภทผู้ต้องขังโดยอาศัยเกณฑ์ด้านพฤติกรรมจะทำให้เห็นแบบแผนการดำเนินชีวิต ทักษะคติ ค่านิยมและความสัมพันธ์ของผู้ต้องขังแบบต่าง ๆ ซึ่งประกอบขึ้นเป็นสังคมของผู้ต้องขัง ดังนั้น การทำความเข้าใจกับแบบพฤติกรรมของผู้ต้องขังดังกล่าวจึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อแนวทางในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง โดยคำนึงถึงประเภทและพื้นฐานของผู้ต้องขังที่แตกต่างกัน

นอกจากการจัดแบ่งประเภทของผู้ต้องขังเพื่อที่จะทำความเข้าใจกับแบบพฤติกรรมของผู้ต้องขังแต่ละประเภทแล้ว แนวทางการปรับตัวของผู้ต้องขังแต่ละคนไม่เหมือนกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับบุคลิกลักษณะนิสัย อารมณ์ พื้นเพเดิม และประสบการณ์ก่อนเข้าเรือนจำของแต่ละคน รวมไปถึงสภาพเรือนจำที่ถูกต้องจำ เป็นตัวที่จะทำให้ผู้ต้องขังมีการปรับตัวที่แตกต่างกันออกไป โดยเออร์วิน ได้เสนอรูปแบบของการปรับตัวของผู้ต้องขัง เรือนจำไว้ 3 รูปแบบ คือ (อ้างถึงใน พัฒนาพัชพัฒนกุล, 2533, น. 61-63)

1. “ปล่อยเวลาให้ผ่านไปวัน ๆ”

ผู้ต้องขังหลายคนมีทัศนะว่าประสบการณ์ใช้ชีวิตในเรือนจำ เพียงการหยุดการประกอบอาชีพชั่วคราวของพวกโลกภายนอกเท่านั้น ดังนั้น จึงถือว่าพวกเขาเข้ามาอยู่ในเรือนจำเพื่อ“ฆ่าเวลา” โดยเฉพาะพยายามให้เวลาในเรือนจำผ่านไปอย่างรวดเร็ว และเจ็บปวดน้อยที่สุด แต่ให้ได้รับความสะดวกสบายเท่าที่จะทำได้ ผู้ต้องขังพวกนี้พยายามหลีกเลี่ยงการเกิดปัญหายุ่งยากกับผู้อื่นจะหางานทำเพื่อฆ่าเวลาไป ตลอดจนพยายามทำอะไรก็ได้ที่จำเป็นที่จะทำให้สามารถออกไปได้เร็วที่สุด

ในการหลีกเลี่ยงความยุ่งยากนั้น พวกนี้พยายามปฏิบัติตามกฎเกณฑ์หรือแบบแผนของคนคุก โดยเฉพาะการยึดถือตามคติที่ว่า “อย่ายุ่งเรื่องของผู้อื่น” ในการ “ฆ่าเวลา” นั้น อาจจะทำได้โดยการทำงานในโรงฝึกงาน การอ่านหนังสือ แต่งหนังสือ เล่นกีฬา งานอดิเรก ดูหนังภาพยนตร์ เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มหรือสังสรรค์กับเพื่อนฝูง และถ้ามีโอกาสได้เลือก พวกนี้จะเลือกทำงานที่มีผลประโยชน์ตอบแทนมาก เช่น การทำงานในโรงครัว หรือในโรงอาหารของเจ้าพนักงาน ซึ่งจะได้ทานอาหารมากกว่าผู้อื่นและมีอิสระมากกว่าผู้อื่น นอกจากนี้ถ้าเป็นงานที่มีรายได้ก็จะได้นำไปใช้จ่าย ในขณะที่อยู่ในเรือนจำจะทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ โดยไม่ลำบากในเรือนจำ ไม่ฟุ้งซ่าน และสามารถปรับตัวให้เคยชินกับชีวิตในวันหนึ่ง ๆ ที่ผ่านไปด้วยดี พวกนี้จะพยายามทำงานให้ดีเพื่อความสะดวกที่จะได้รับตามมา

วิธีการที่จะทำให้สามารถออกจากเรือนจำไปได้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ ก็โดยการพยายามหลีกเลี่ยงเรื่องยุ่งยาก โดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับคนที่เป็นตัวก่อกวนความยุ่งยาก ซึ่งจะทำให้ถูกลงโทษทางวินัย อันมีผลต่อการพักโทษและลดโทษได้ นอกจากนี้โดยเหตุที่ทางเรือนจำหันมาเน้นในด้านแก้ไขจึงต้องพยายามเข้าร่วม “กิจกรรมการแก้ไข” ของทางเรือนจำ เช่น การศึกษาเล่าเรียน การฝึกวิชาชีพ กลุ่มบำบัด การเข้าโบสถ์ โครงการเลิกสูรา และอื่น ๆ การเข้าร่วมกิจกรรมเหล่านี้ทำให้คะแนนความประพฤติดีขึ้น ผู้ต้องขังส่วนใหญ่จะเลือกการใช้ชีวิตในเรือนจำแบบของการฆ่าเวลาเช่นนี้

2. “คุกคือบ้าน”

เป็นผู้ต้องขังอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งขาดการติดต่อกับญาติพี่น้อง และครอบครัวหรือสังคมภายนอก พวกนี้จะพยายามสร้างโลกของพวกเขาขึ้นมาเองในเรือนจำ โดยถือว่าเรือนจำเป็นโลกที่พวกเขาคุ้นเคยมากกว่าโลกภายนอก พวกเขารู้จักวิธีการดำรงชีวิตในเรือนจำได้ดีกว่าสังคมภายนอกและเพื่อนของเขาส่วนใหญ่ก็อยู่ในเรือนจำ พวกเขาเติบโตขึ้นมาจากทัณฑสถานและเรือนจำ ดังนั้น จึงไม่ต้องการที่จะออกไปข้างนอกการออกไปก็เปรียบเสมือนการออกไปพักผ่อนเพื่อที่จะกลับเข้ามาอีกในวันข้างหน้า ผู้ต้องขังประเภทนี้มักได้แก่ ผู้ต้องขังที่ติดยาเสพติด หรือเป็นผู้ต้องขังที่มีประวัติการต้องโทษหลายครั้ง โดยพฤติกรรมอาชญากรรมนี้มักได้รับการพัฒนาขึ้นมาจากสถานดัดสันดาน สถานกักขังแอบรมที่เคยมาก่อน

3. “เก็บเกี่ยวผลประโยชน์”

โดยเหตุที่ในเรือนจำมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่ให้ประโยชน์ เช่น การฝึกวิชาชีพ การให้การศึกษ และกิจกรรมกลุ่มต่าง ๆ ทำให้ผู้ต้องขังบางกลุ่มพยายามที่จะเอาประโยชน์จากโครงการดังกล่าว เพื่อปรับจิตใจของตนให้ดีขึ้น หรือเพื่อปรับปรุงตนเอง บางคนพยายามเอาชนะความด้อยโอกาสทางการศึกษาวิชาชีพของตนเอง โดยการเอาประโยชน์จากกิจกรรมของเรือนจำดังกล่าวหรือจากทรัพยากรอื่น ๆ ของเรือนจำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ พวกนี้จะใช้เวลาในการอ่านหนังสือเป็นส่วนใหญ่ เพื่อตักตวงความรู้ บางคนเข้าเรียนในโรงเรียนศึกษาผู้ใหญ่ บางคนเรียนต่อจนถึงขั้นมหาวิทยาลัย “การเก็บเกี่ยวผลประโยชน์” มักเป็นแบบฉบับของผู้ต้องขังที่มาจากชนชั้นสูง พวกนี้จะไม่ถือว่าตนเป็นอาชญากร เพราะพวกนี้ไม่ใช่อาชญากรโดยสันดาน จึงมักไม่เข้าร่วมกลุ่มกับผู้ต้องขังที่กระทำผิดติดนิสัยหรือเป็นอาชญากรโดยสันดานอื่น ๆ การเก็บเกี่ยวของพวกนี้ไม่ใช่การเข้าร่วมในการฝึกวิชาชีพ เพราะพวกเขาเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีความจำเป็นสำหรับพวกเขาแต่จะเลือกเข้าร่วมกิจกรรมด้านการปรับปรุงจิตใจ เช่น การศึกษาธรรมศึกษา หรือการนั่งสมาธิ นอกจากการเก็บเกี่ยวประโยชน์จากเรือนจำแล้ว ผู้ต้องขังบางประเภทใช้เวลาในเรือนจำให้เกิดประโยชน์แก่ตัวเอง

โดยการหาประโยชน์กับเพื่อนผู้ต้องขังด้วยการทุกรูปแบบ เช่น รับจ้างเขียนคำร้อง เขียนจดหมาย หรือค้าขายของกินของใช้ที่จำเป็นด้วยระบบเงินผ่อน โดยคิดกำไรมาก ๆ เป็นต้น

ภาษาแสดงของผู้ต้องขัง

ภาษาแสดงของผู้ต้องขัง หรือภาษาเฉพาะที่ใช้กันในกลุ่มของผู้ต้องขัง เป็นภาษาพูดที่เป็นภาษาเฉพาะที่ใช้ในหมู่นักโทษ (Argot) การใช้ภาษาหรือศัพท์ที่จะรู้จักกันในวัฒนธรรมของเรือนจำ เช่น ขาใหญ่ หมายถึง นักโทษที่มีอิทธิพลในเรือนจำ” (ศักดิ์ชัย เลิศพานิชพันธุ์, 2543, น. 10) ถือว่าเป็นวัฒนธรรมย่อยของนักโทษ (Inmate Subcultuer) เป็นลักษณะพฤติกรรมทางสังคมเฉพาะของสังคมนักโทษ สาเหตุประการหนึ่งที่ผู้ต้องขังใช้ภาษาแสดงเนื่องมาจากต้องการปกปิดความลับระหว่างการสื่อสารมิให้ผู้คุมรู้ หรือปกปิดความลับระหว่างผู้ต้องขังด้วยกันเอง และอาจจะเป็นการแสดงออกถึงความเป็นกลุ่มหรือเป็นพวกเดียวกัน ซึ่งผู้ต้องขังที่เข้ามาใหม่จะต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จากบทความเรื่อง “คำแสดงของคนคุก” โดย นันทิ จิตสว่าง ได้กล่าวไว้ว่า ภาษาที่ใช้กันในกลุ่มผู้ต้องขังหรือสังคมคนคุก เรียกว่า “ภาษาม้า” เป็นภาษาเฉพาะของชาวคุก ยกที่คนภายนอกจะฟังเข้าใจ ตัวอย่าง เช่น คำว่า แดง จะเรียกกันว่า แแรงดุง นาย เรียก ไลนุ่ย ไป เรียก ไลบุย ไม่เพียงแต่ภาษาม้าเท่านั้น ในนี้ยังมีคำสแลงอีกมากมายที่เป็นคำศัพท์เฉพาะรั้งกันในกลุ่มสังคมของที่นี่

ผู้ศึกษาได้รวบรวมคำแสดงของคนคุก จากบทความดังกล่าว ตัวอย่างเช่น

“ลีน”	หมายถึง	เมียมีขู้
“เก่าซึ่ม”	หมายถึง	แกล้งทำซึ่ม
“หิวหมอ”	หมายถึง	ผู้ต้องขังที่คอยแนะนำข้อคดีความต่าง ๆ
“เนื้อ”	หมายถึง	กัญชา
“อีขาว” หรือ “ด้ว”	หมายถึง	เฮโรอีน
“น้องดำ”	หมายถึง	ฝิ่น
“เล่นมิตร”	หมายถึง	การเขียนจดหมายหามิตรกับเรือนจำหญิงหรือเขียนถึงหญิงภายนอก
“นาย”	หมายถึง	เจ้าพนักงานที่เป็นผู้ชาย
“คุณ” หรือ “แม่”	หมายถึง	เจ้าพนักงานที่เป็นผู้หญิง

ตัวอย่างข้างต้นที่ผู้ศึกษาได้รวบรวมเป็นตัวอย่างด้านวัฒนธรรมการใช้ภาษาของคนคุกที่จะแตกต่างกับการใช้ภาษาของคนในสังคมปกติ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมของคนคุก สภาพสังคม และวิถีชีวิตของคนคุกได้เป็นอย่างดี

กฎของผู้ต้องขัง

กฎของผู้ต้องขังซึ่งเป็นกฎที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมของผู้ต้องขังด้วยกันเอง เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมย่อย ในเรือนจำอย่างเด่นชัดประการหนึ่ง กฎของผู้ต้องขังเหล่านี้เป็นกฎเกณฑ์อย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งผู้ต้องขังได้พัฒนาขึ้นมาเพื่อบรรเทาความกดดันจากกฎเกณฑ์อย่างเป็นทางการของเจ้าหน้าที่เรือนจำ โบวเกอร์ ได้ให้ความหมายของกฎของผู้ต้องขังว่าเป็นบรรทัดฐานความประพฤติโดยทั่วไปของผู้ต้องขัง ซึ่งใช้บังคับครอบคลุมบทบาทต่าง ๆ ของผู้ต้องขังในเรือนจำ ในขณะที่ ไชวเวอร์ อธิบายว่า กฎของผู้ต้องขังเป็นระบบความเชื่อของผู้ต้องขัง ซึ่งจะระบุถึงสิ่งที่ผู้ต้องขังควรปฏิบัติอย่างไร ในการติดต่อสัมพันธ์กับผู้ต้องขังอื่น ๆ และกับเจ้าหน้าที่เรือนจำ เคลอเมอร์ได้กล่าวถึง กฎของผู้ต้องขังว่าเป็นสิ่งที่ผู้ต้องขังเรียนรู้โดยปากต่อปาก เพราะกฎเหล่านี้จะไม่มีการประมวลไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่จะปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเช่นเดียวกับทัศนคติและค่านิยม แต่คนที่คุ้นเคยกับเรือนจำจะเรียนรู้กฎของผู้ต้องขังได้ไม่นานนัก เพราะกฎของผู้ต้องขังมีได้เป็นสิ่งที่อยู่ในเรือนจำของสหรัฐอเมริกา แต่จะปรากฏอยู่ในทุกหนทุกแห่ง แตกต่างกันไปและได้เกิดขึ้นคู่กับสังคมของผู้ต้องขังติดต่อกันมาเป็นเวลานาน และเช่นเดียวกับกฎเกณฑ์อื่น ๆ โดยทั่วไปย่อมจะต้องมีผู้ละเมิดกฎของผู้ต้องขังก็มีการละเมิดโดยผู้ต้องขัง เช่นกัน แม้จะมีการละเมิดจำนวนมากแต่การละเมิดเป็นไปแบบซ่อนเร้น

จากการศึกษาของ ไชคีส และ เมสซิงเจอร์ พบว่ากฎเกณฑ์ของผู้ต้องขังยึดถือในสังคมของพวกเขา นั้น สามารถจำแนกได้ 5 ประเภทด้วยกัน (ไชคีส และ เมสซิงเจอร์ อ้างถึงใน สุพจน์ สุทธา, 2539, น. 24-25)

ก. กฎที่ห้ามผู้ต้องขังเข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือขัดผลประโยชน์ของผู้ต้องขังอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎของผู้ต้องขังที่ว่า ผู้ต้องขังจะต้องไม่ทรยศต่อผู้ต้องขังด้วยกันเอง โดยการนำเรื่องราวของผู้ต้องขังอื่นไปรายงานให้ผู้คุมทราบ ดังจะพบได้จากคำกล่าวที่มักจะได้ยินกันในหมู่ผู้ต้องขังคือ “อย่าปากมาก” “ออกไปจากหลังของผู้อื่น” หรือ “ซื่อสัตย์ต่อผู้ต้องขัง” โดยถือว่าผู้ต้องขังต้องพร้อมที่จะเผชิญหน้ากับผู้คุมเพื่อช่วยพวกเขาด้วยกัน

ข. กฎที่ห้ามมิให้ผู้ต้องขังทะเลาะหรือมีปากเสียงกับผู้ต้องขังด้วยกันเอง เช่น มีคำกล่าวที่ว่า “อย่าหัวเสียวกับผู้ต้องขังอื่น” หรือ “ใจเย็น ๆ แล้วอยู่อย่างสงบ”

ค. กฎที่ว่าผู้ต้องขังไม่ควรเอาเปรียบผู้ต้องขังอื่น โดยการใช้กำลังหลอกหลวงหรือวิธีอื่นใด ดังคำกล่าวที่ว่า “อย่าตักดวงผลประโยชน์จากผู้อื่น” “อย่าขโมยของผู้ต้องขังอื่น” หรือ “อย่าผิดคำพูด” เป็นต้น

ง. กฎที่ชี้แนะให้ผู้ต้องขังเป็นตัวของตัวเองและไม่อ่อนแอ โดยตักเตือนให้ผู้ต้องขังอดทนต่อความกดดัน และบีบคั้นจากสภาพแวดล้อม ผู้ต้องขังจะต้องสามารถที่จะ “ปรับตัวได้” กับ

สถานการณ์ทุกอย่าง และจะต้องแสดงความกล้าหาญเมื่อถึงเวลาที่จำจะต้องเผชิญหน้า ดังที่มีคำกล่าวที่ว่า “อย่าตาขาว” และ “จงเข้มแข็งและเป็นคนจริง”

จ. กฎห้ามมิให้ผู้ต้องขังเคารพหรือยอมต่อผู้คุมหรือสังคมาภายนอก ดังเช่น คำกล่าวที่ว่า “ผู้คุมคือตัวร้ายและไว้ใจไม่ได้” เมื่อมีปัญหาอะไรเกิดขึ้นกับผู้ต้องขัง ผู้คุมจะต้องผิดเสมอ และจะต้องไม่ทำตัวเป็นคน “เย็น” หรือ “ว่าง่าย” ในทัศนคติของผู้คุม

จะเห็นได้ว่า กฎเหล่านี้มีลักษณะเป็นการต่อต้านสังคมา และเจ้าหน้าที่ของเรือนจำเป็นอย่างมาก จนทำให้นักทฤษฎีทวิทยาเชื่อกันว่า กฎของผู้ต้องขังนี้เองที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังกับเจ้าหน้าที่เสมือนมีสิ่งขวางกั้น เพราะทำให้ผู้ต้องขังยึดมั่นในกฎของพวกเขา ซึ่งเป็นกฎที่ต่อต้านเจ้าหน้าที่เรือนจำ อันเป็นอุปสรรคต่อการแก้ไขอบรมและเปลี่ยนแปลงทัศนคติของผู้ต้องขัง อย่างไรก็ตาม ในระยะหลังนี้นักทฤษฎีทวิทยาบางคน เช่น โบวเคอร์ เชื่อว่า กฎของผู้ต้องขังที่มีอยู่ในเรือนจำดังกล่าวได้ลดความสำคัญ และอ่อนแอลงในช่วง 20 ปี ที่ผ่านมา ขณะนี้กฎของผู้ต้องขังไม่มีอิทธิพลมากเหมือนเช่นเคย ทั้งนี้เพราะสภาพแวดล้อมในเรือนจำได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ทำให้ความเป็นปึกแผ่นของกฎของผู้ต้องขังอ่อนแอลง ผู้ต้องขังมีทัศนคติต่อผู้คุมดีขึ้น นอกจากนี้กฎของผู้ต้องขังก็ไม่ครอบคลุมถึงผู้ต้องขังทั้งเรือนจำอีกด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งกฎของผู้ต้องขังนี้มิใช่เป็นสิ่งที่ผู้ต้องขังทั้งหมดในเรือนจำยึดถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ในเรือนจำที่มีกฎของผู้ต้องขังหลายประเภท ซึ่งมีผู้ต้องขังต่อต้านเจ้าหน้าที่เสมอไป เช่น กฎของพวกอาชญากรอาชีพ และกฎของพวกที่มีใช้อาชญากรจะแตกต่างกันในเรื่องนี้ เออร์วิน ซึ่งเป็นอีกผู้หนึ่งซึ่งสนับสนุนแนวความคิดนี้ ได้ยืนยันชัดในแนวความคิดเกี่ยวกับความหลากหลายของวัฒนธรรมเรือนจำ กล่าวไว้ในเรือนจำไม่มีวัฒนธรรมหรือระบบสังคมาของผู้ต้องขังที่เป็นวัฒนธรรมเดียว หรือระบบเดียวและไม่มีการครอบงำที่ครอบคลุมบังคับต่อผู้ต้องขังทั้งหมด เพราะในเรือนจำจะมีความแตกต่างของวัฒนธรรมย่อยต่าง ๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับชาติพันธุ์ ชนชั้น ลักษณะความเป็นอาชญากร และความแตกต่างของประสบการณ์ก่อนที่จะเข้ามาในเรือนจำ ดังที่ เออร์วิน และเครสซี ได้พยายามแยกประเภทของผู้ต้องขังออกเป็น 3 ประเภท คือ พวกขโมย พวกนักโทษเด็ดขาด และพวกปฏิบัติตามกฎ ซึ่งแต่ละประเภทจะมีกฎเกณฑ์ของพวกตนแตกต่างกันไป ดังนั้น ที่เคยมีความเชื่อกันว่า ผู้ต้องขังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีกฎเฉพาะของพวกเขาาร่วมกันนั้นไม่อาจจะอธิบายปรากฏการณ์ของระบบสังคมาของผู้ต้องขังในปัจจุบันได้ เพราะผู้ต้องขังมีอยู่หลายพวก กฎของผู้ต้องขังบางพวกอาจจะต่อต้านเจ้าหน้าที่ แต่บางพวกอาจสนับสนุนในเรื่องนี้ แอควานี ได้จำแนกประเภทของผู้ต้องขังต่อความผูกพันต่อกฎเกณฑ์ ดังนี้คือ

1. พวกที่ยึดมั่นและเคารพต่อกฎเกณฑ์ของทางเจ้าหน้าที่เรือนจำ และกฎหมายบ้านเมือง

2. พวกที่ยึดมั่นและเคารพต่อกฎของผู้ต้องขังโดยเฉพาะ

3. พวกที่เคารพต่อทั้งกฎของผู้ต้องขังและต่อกฎของเรือนจำ

อย่างไรก็ตาม แม้ในปัจจุบันต่างยอมรับกันว่า กฎของผู้ต้องขังอ่อนแอและมีได้มีอิทธิพลดังเช่นแต่ก่อน ในขณะที่เดียวกันก็มีความแตกต่างของการยึดมั่นต่อกฎของผู้ต้องขังที่แตกต่างกัน ต่างก็ยอมรับกันว่ากฎของผู้ต้องขังนั้นยังคงมีอยู่ในเรือนจำ

สำหรับในเรือนจำของไทยนั้น ไม่มีกฎของผู้ต้องขังที่เด่นและมีลักษณะที่เป็นที่ล่วงรู้กันทั่วไป หรือใช้บังคับในหมู่ผู้ต้องขังดังเช่นในเรือนจำบางแห่งในสหรัฐ “กฎของผู้ต้องขัง” ในเรือนจำของไทยเป็นลักษณะที่ เออร์วิน ระบุว่าคือ เป็นกฎของผู้ต้องขังในแต่ละกลุ่มแต่ละพวก เช่น พวกผู้ต้องขังที่เป็นดาวปล้น หรือแก๊งอาชญากรอาชีพ ส่วนใหญ่จะมีกฎอยู่ว่าจะเป็นผู้ต้องขังที่เหมือนกันต้องสักให้เหมือนกันในลักษณะเดียวกัน นอกจากนี้นายนักโทษรายงานว่าผู้ต้องขังที่อยู่ “บ้านเดียวกัน” ต้องจริงจังต่อกัน แบ่งปันกัน มีอะไรก็ช่วยเหลือกัน ใครที่ผิด “กฎ” ของบ้านก็จะถูกขับเป็ให้ออกไปจากกลุ่ม ในขณะที่ กำจัด ชี้นศิริ (อ้างถึงใน สุพจน์ สุทธา, 2539, น. 24-26) กล่าวว่าความสัมพันธ์ของผู้ต้องขังกลุ่มใดจะราบรื่นแค่ไหน ขึ้นอยู่กับการเคารพกฎเกณฑ์แบบไม่เป็นทางการของกลุ่มแค่ไหนเพียงใด กฎของผู้ต้องขังบางอย่างอาจจะต่อต้านเจ้าหน้าที่ แต่บางอย่างก็เป็นประโยชน์ต่อการบริหารงานเรือนจำ

การปรับตัวของผู้ต้องขังให้เข้ากับสภาพเรือนจำ

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการปรับตัว

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมและไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ตามลำพังได้ จำเป็นจะต้องอยู่ร่วมกันกับบุคคลอื่นเพื่อตอบสนองความต้องการในด้านต่าง ๆ เช่น ความต้องการทางด้านอารมณ์ สังคม และจิตใจ พลาโต (Plato) ได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์ไม่สามารถอยู่คนเดียวได้ ต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเนื่องจากมนุษย์แต่ละคนมีจุดมุ่งหมายและความต้องการที่จำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากบุคคลอื่น” การอยู่ร่วมกันภายในสังคม ภายใต้ความแตกต่างกันทั้งด้านปัจเจกบุคคล สิ่งแวดล้อมส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของเราโดยตรงทำให้คนเราจะต้องมีการปรับตัวเพื่อให้สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างปกติ

...ทุกคนต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและสังคม อันได้แก่ สิ่งแวดล้อมในครอบครัว ในโรงเรียน เพื่อนบ้าน และชุมชน โดยแต่ละสังคมต่างมีวิถีวัฒนธรรมตัวเองเป็นแกนกลาง ในการกำหนดแนวทางการประพฤติปฏิบัติด้วยเหตุนี้เองทุกคน

จึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการของตัวเองได้ตามปรารถนา ดังนั้น ความรู้สึกขัดแย้ง ผิดหวัง สับสน และว้าวุ่นใจ จึงเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น และความรู้สึกต่าง ๆ ที่กีดกันอยู่ในจิตใจนี้ ย่อมเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตที่เป็นสุข ดังนั้น คนจึงจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อบรรเทาความรู้สึกคับข้องใจของตนเองให้เบาบางลง เพื่อที่จะทำให้ชีวิตอยู่ในภาวะสมดุลย์ (อ้างถึงใน สุพจน์ สุทธา, 2539, น. 1)

มนุษย์มีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งเสียชีวิต ซึ่งกระบวนการปรับตัวของสิ่งมีชีวิต ได้มีผู้ทำการศึกษาไว้อย่างมากมาย ผู้ศึกษาได้สรุปไว้ ดังนี้

ชาร์ล ดาร์วิน (Charles Darwin) ได้ศึกษาทฤษฎีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าการปรับตัวทฤษฎีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อสังเกตสามประการคือ

1. สิ่งมีชีวิตทั้งหมดล้วนผันแปร
2. มีความสามารถถ่ายทอดคุณสมบัติลักษณะ
3. ต้องดิ้นรนแข่งขันเพื่อความอยู่รอด

ปัจจัยทั้งสามนี้ทำให้สิ่งมีชีวิตบางชนิดปรับตัวได้ดีกว่าชนิดอื่น ๆ ซึ่งยังผลให้มันอยู่รอดปลอดภัยและแพร่พันธุ์ได้มากขึ้น สิ่งมีชีวิตที่ปรับตัวได้ช้าก็คงเหลืออยู่น้อยหรือสูญพันธุ์ไป การปรับตัวที่ว่าเป็นไปอย่างช้า ๆ แต่เมื่อเวลาผ่านไปเนิ่นนาน ผลที่ได้คือ คุณลักษณะต่าง ๆ จะปรากฏมากขึ้น ๆ ในรุ่นต่อไป เขาเรียกกระบวนการเช่นนี้ว่า “การคัดเลือกโดยธรรมชาติ” (Natural selection)

ชาร์ล ดาร์วิน (Charles Darwin อ้างถึงใน นิภา นิมนวล, 2548, น. 8) ได้กล่าวไว้ในทฤษฎีวิวัฒนาการของเขาว่าสิ่งมีชีวิตต้องอาศัยการปรับตัวอยู่ตลอดเวลา จึงสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ คนเราจึงต้องปรับตัวอยู่เสมอ มิฉะนั้นจะไม่สามารถดำรงชาติพันธุ์อยู่ได้ ต้องสูญพันธุ์เสียไฉนเสาร์เป็นแน่ การดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมทุกวันนี้ มนุษย์เราจำเป็นต้องแสวงหาทางที่จะตอบสนองความต้องการทั้งของตนเองและสังคมอยู่ตลอดเวลา ชีวิตของคนเราทุกคนย่อมเต็มไปด้วยความต้องการ ซึ่งจำเป็นจะต้องได้รับการบำบัดอยู่เสมอ ความต้องการที่สำคัญ เช่น ความต้องการทางด้านร่างกาย ได้แก่ เสื้อผ้า อาหาร สิ่งจำเป็นแก่การครองชีพ ฯลฯ ความต้องการทางใจ ได้แก่ ความรัก ความปลอดภัย ความสำเร็จในชีวิต ฯลฯ ความต้องการทางสังคม ได้แก่ การยกย่อง เป็นที่ยอมรับ ฯลฯ การหาทางตอบสนองความต้องการนั้น บางครั้งก็มีอุปสรรคมาขัดขวางไม่ให้อตอบสนองความต้องการของตนได้ เมื่อเผชิญกับปัญหาย่อมเกิดความกดดันทางอารมณ์ (stress) เกิดความคับข้องใจ (Frustration) ทำให้เกิดความวิตกกังวล (Anxiety) มีความทุกข์ จึงเป็นเหตุให้บุคคลต้อง

หาวิธีการต่าง ๆ จัดความไม่สบายใจให้หมดไปด้วยการปรับตัว (adjustment) (อ้างถึงใน กัญญา สุวรรณแสง, 2532, น. 57)

ความหมายของ “การปรับตัว”

ได้มีผู้ให้ความหมายของคำว่า “การปรับตัว” ไว้หลายท่าน ดังนี้

การปรับตัว หมายถึง กระบวนการทางจิตวิทยา (Psychological Processes) ที่บุคคล ดำเนินการ เมื่อเผชิญกับความต้องการหรือเผชิญกับสิ่งท้าทายในชีวิต (Weiten and Lloyd, 1994)

Arkoff (1968) อธิบายความด้วยการแยกประเด็น ดังนี้ การปรับตัว (Adjustment) หมายถึง การที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ แต่ละคนพยายามดิ้นรนเพื่อให้ได้มาซึ่งความต้องการหรือถึงเป้าหมายของตนในขณะที่เดียวกันบุคคลก็อยู่ภายใต้ความกดดัน (Pressure) ของสิ่งแวดล้อมเมื่อดำเนินพฤติกรรมนั้น การปรับตัวจึงเป็นการปรับสมดุลระหว่างบุคคลและความต้องการของสิ่งแวดล้อม

ปฏิสัมพันธ์ (Interaction) หมายถึง การมีอกำกับกิริยาหรืออิทธิพลซึ่งกันและกัน กล่าวได้ว่าทุกคนได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อม และแต่ละคนต่างก็มีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมของสภาพการณ์ด้วยเช่นกัน สัมพันธภาพเหล่านี้ผันแปรตามกาลเวลา และเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงในขณะนั้น บางครั้งบุคคลอาจมีอิทธิพลต่อสภาพแวดล้อมและบางขณะสังคมอาจส่งผลกระทบต่อบุคคลได้มากเช่นกัน

สิ่งแวดล้อม (Environmental) หมายถึง ทุกสิ่งที่อยู่ภายนอกตัวบุคคล ซึ่งบุคคลนั้นมีความเกี่ยวข้องด้วยในทางใดทางหนึ่ง การศึกษาเรื่องการปรับตัวมักกระทำในรูปแบบกลุ่มทางสังคม เช่น การศึกษาความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัวหรือที่ทำงาน เป็นต้น

มัญญุ ตนะวัฒนา (2526, น. 142) ได้ให้ความหมายของการปรับตัวว่า หมายถึง ความสามารถที่จะสร้างความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ได้อย่างน่าพอใจ คนที่ปรับตัวได้ดีจะมีความรู้สึก นึกถึงความต้องการและความรู้สึกของคนอื่น ๆ

พีรพล เทพประสิทธิ์ (2549, น. 238) ได้ให้ความหมายของการปรับตัว หมายถึง ความพยายามของบุคคลในการที่จะหาวิธีลดสภาวะความตึงเครียดทางอารมณ์ ซึ่งเกิดจากความไม่สมปรารถนาในสิ่งที่ตนหรือสังคมแวดล้อมคาดหวังทั้งยังเกี่ยวข้องกับการปรับพฤติกรรมต่าง เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพการณ์และสภาพแวดล้อมที่ปฏิสัมพันธ์อยู่ ซึ่งความพยายามดังกล่าวมีจุดประสงค์เพื่อให้มีความสามารถในการดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข การปรับตัวนั้นเกิดจากการที่บุคคลมีความต้องการใดขั้นแล้วมีอุปสรรคมากั้นขวาง ทำให้ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้หรือบรรลุช้ากว่าที่คาดหวังไว้ ในสภาพการณ์เช่นนี้บุคคลย่อมเกิดสภาวะอารมณ์ต่าง ๆ ขึ้น เช่น ความเครียด ความขัดแย้ง ความกดดัน ความคับข้องใจ เป็นต้น สภาวะทาง

อารมณ์ที่เกิดขึ้นจากความไม่สมปรารถนานี้หากบุคคลไม่สามารถปรับให้ลดลงหรือหมดไปได้ด้วยวิธีการที่เหมาะสม อาจทำให้บุคคลนั้นเกิดปัญหาทางสุขภาพจิตตามมาได้

สุรางค์ จันทรเอม (2529, น. 84) ได้ให้ความหมายของคำว่า การปรับตัว หมายถึง การที่บุคคลแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายปลายทางในสิ่งแวดล้อมของตน มนุษย์ทุกคนจะต้องมีการปรับตัวด้วยกันทั้งสิ้น แต่แต่ละคนจะมีแบบแผนในการปรับตัวแตกต่างกันออกไปเพื่อตอบสนองความต้องการของตน นอกจากนี้จะตอบสนองความต้องการทางร่างกาย เช่น อาหาร การออกกำลังกาย ยังต้องสนองความต้องการทางสังคมอีกด้วย เช่น การช่วยให้ทำงานร่วมกับผู้อื่นด้วยความราบรื่น การทำตัวให้เพื่อนฝูงชอบ ในด้านอารมณ์ก็เช่นเดียวกันเมื่อมนุษย์ได้รับในสิ่งที่ตนต้องการแล้วความตึงเครียดต่าง ๆ ก็ย่อมคลายไป

กันยา สุวรรณแสง (2533, น. 63) ให้ความหมายของคำว่า การปรับตัว หมายถึง การปรับกายและใจให้อยู่ในสังคมได้ในสภาวะแวดล้อมและสถานการณ์ต่าง ๆ อย่างมีความสุข

กล่าวโดยสรุป การปรับตัว หมายถึง ภาวะความสำคัญระหว่างคนและสภาพแวดล้อม เมื่อสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คนก็ต้องมีการปรับตัวให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ หากไม่สามารถปรับพฤติกรรมให้สอดคล้องกับคนส่วนใหญ่ได้ บุคคลนั้นจะดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมโดยปราศจากความสุข ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมส่วนมากมักจะเป็นผลจากการปรับตัวไม่ดี

สาเหตุของการปรับตัว

สาเหตุที่ก่อให้เกิดการปรับตัว คือ (กันยา สุวรรณแสง, 2533, น. 65)

1. แรงขับและความต้องการ

ในชีวิตของบุคคลมีความต้องการเป็นพื้นฐาน เช่น ความต้องการทางกาย (Physical Needs) ความต้องการทางจิตใจ (Mental Needs) ความต้องการทั้งสองนี้ ทำให้เกิดแรงขับ (Drives) เช่น เกิดความหิว (Thirsty) เป็นแรงขับให้มนุษย์ดิ้นรนแสวงหาเพื่อสนองความอยากของตน ถ้าเกิดอุปสรรคมาขัดขวางไม่สามารถตอบสนองความต้องการ ไม่สามารถหามาบำบัดความอยากได้ ร่างกายก็จะแสดงพฤติกรรมออกมาในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้คลายจากความกระวนกระวายอันเนื่องมาจากความอยาก พฤติกรรมที่แสดงออกมาเพื่อคลายความทรมานทรมานนี้ เรียกว่า การปรับตัว

2. แรงกระตุ้นทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็ว หรือการมีสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไปทำให้คนมีปัญหในการปรับตัวให้ทันตามภาวะสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ราคาสิ่งของแพงขึ้น แฟชั่นแต่งกาย การเป็นอยู่ การคมนาคม ความเจริญทางวัตถุ ต่างก็กระตุ้นให้มนุษย์วิ่งตามตลอดเวลา

ต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสังคม มีปัญหาเดินแถวกันมาให้แก่ตลอดเวลา ถ้าแก้ได้ก็มีความสุข ถ้าแก้ไม่ได้ก็เกิดความคับข้องใจ กระวนกระวายใจ จึงหาทางปรับตัวโดย วิธีการต่าง ๆ

3. เจตคติความสนใจ

จุดมุ่งหมายของชีวิตของตนเองเปลี่ยนแปลงไป จึงจำเป็นต้องปรับพฤติกรรม สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คนเราต้องปรับตัว ได้แก่ ความเครียด (Stress) ความเครียดเกิดขึ้นจากการที่คนเรามีแรงจูงใจหรือมีความต้องการในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แล้วเกิดมีอุปสรรคไม่สามารถได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ ถ้าคนเรามีความเครียดอยู่ในระดับต่ำก็ย่อมจะไม่มีปัญหาในการปรับตัว

ลักษณะของการปรับตัว

จากสาเหตุที่ก่อให้เกิดการปรับตัว อันได้แก่ แรงขับและความต้องการ แรงกระตุ้นทางสังคมที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็ว หรือการมีสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปทำให้คนมี ปัญหาในการปรับตัวให้ทันตามภาวะสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และจุดมุ่งหมายของชีวิตของตนเองเปลี่ยนแปลงไป เป็นสาเหตุสำคัญให้มนุษย์มีความคับข้องใจ (Frustration) ความขัดแย้งในใจ (Conflicts) และความกดดัน (Pressures) อันเนื่องมาจากปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ จึงไม่สามารถบรรลุความต้องการและไม่สามารถแก้ไขได้ บุคคลจึงต้องมีการปรับตัว ซึ่งมีวิธีการปรับตัวให้ชีวิตอยู่รอด 2 ทาง คือ (มัญญุ ตนะวัฒนา, 2526, น. 132-146)

1. การปรับตัวโดยถือเอาปัญหาหรือความจริงเป็นเป้าหมาย (Attach-oriented Reaction) คือ การรู้จักใช้ความพยายามของคนที่จะระงับยับยั้ง เปลี่ยนแปลง และเคลื่อนย้าย สถานการณ์ที่ทำให้เกิดความคับข้องใจ มี 3 วิธี คือ

1.1 การต่อสู้และแสดงความก้าวร้าว (Attach and Aggression) เป็นการต่อสู้ทำลายสิ่งขัดขวางความต้องการ และต่อสู้กับสิ่งที่ทำให้เกิดความคับข้องใจ การแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวนี้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ

ก. การก้าวร้าวโดยตรง (Direct Aggression) หมายถึง การแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวต่อบุคคลหรือสิ่งของที่เป็นเหตุให้เกิดความคับข้องใจ เช่น ทูบตี ด่าว่า ทำร้าย เป็นต้น

ข. การก้าวร้าวโดยอ้อม (Displaced Aggression) หมายถึง การที่คนเราไม่สามารถแสดงอาการพฤติกรรมก้าวร้าวโดยตรงกับต้นเหตุได้ จะหันไปแสดงความก้าวร้าวต่อสิ่งอื่นแทน เช่น โกรธคน ๆ หนึ่งแต่ไม่กล้าไปโต้ตอบจึงได้ไปโต้ตอบกับคนอื่นที่ไม่ทราบเรื่อง เป็นต้น

1.2 การตกใจและถอยหนี (Flight ad Withdrawal) หมายถึง การที่บุคคลเมื่อเผชิญกับสถานการณ์ หรืออุปสรรคที่มาขัดขวางความต้องการของตนและก่อให้เกิดความคับข้องใจแล้วใช้วิธีที่หลีกเลี่ยงไปให้พ้นจากสิ่งเหล่านั้น ทำให้ความคับข้องใจหายไป ซึ่งทำได้ดังนี้

ก. การแยกตัวแยกออกจากสังคม (Isolation) เมื่อบุคคลพบอุปสรรคขัดขวางไม่ให้ไปถึงสิ่งที่ประสงค์เอาไว้ บุคคลนั้นจะตัดตัวเองออกจากเหตุการณ์นั้น ๆ โดยการเก็บตัวอยู่คนเดียว โดดเดี่ยว ซอบเจียบ ๆ ไม่ติดต่อกับใคร

ข. การปฏิเสธ (Negativism) เป็นวิธีการที่ชัดเจน ไม่ยอมทำตามหรือไม่ให้ความร่วมมือตามสังคม หรือตามที่ผู้ขอร้องแต่จะกระทำในสิ่งที่ตรงกันข้าม ซึ่งเป็นวิธีการเรียกร้องความสนใจจากผู้อื่นอีกวิธีหนึ่ง

1.3 การฝันกลางวัน (Day Dream) เป็นการสร้างภาพขึ้นมา เพื่อสนองความต้องการอันอาจจะมีโอกาสได้รับสนองในชีวิตจริง

1.4 การประนีประนอมและการทดแทน (Compromise and Substitution) เป็นลักษณะที่บุคคลไม่สามารถสนองความต้องการของตนได้ จึงจำเป็นต้องหาสิ่งอื่นที่ใกล้เคียงกันมาสนองทดแทนเพื่อให้ตนเองอยู่ในลักษณะสมดุล ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวมี 3 แบบ คือ

ก. การทดแทน (Compensation) ได้แก่ การแสดงออกเพื่อแสวงหาความสำเร็จในด้านอื่นมาทดแทนความผิดหวังหรือปมด้อยในอีกด้านหนึ่ง

ข. การทดแทน (Sublimation) เป็นพฤติกรรมในลักษณะที่ประนีประนอมกับสถานการณ์ด้วยการแปลงรูปอารมณ์และพฤติกรรมที่ให้โทษมาสู่คุณประโยชน์อันเป็นการเปลี่ยนแปลงแรงจูงใจที่สังคมไม่ยอมรับสู่พฤติกรรมที่สังคมยอมรับ

ค. การลอกเลียนแบบนิยม (Identification) หรือปฏิบัติอย่างกลมกลืน (Reaction-Formation) ได้แก่ การแสดงพฤติกรรมตามคุณสมบัติของคนอื่นซึ่งตนอยากจะมีแต่ไม่มีมาอวดอ้างว่ามี แล้วปรุงแต่งกระทำทางภายนอก รสนิยม เจตคติและค่านิยมให้เหมือนกับคนอื่น ๆ ที่มีคุณสมบัตินั้น ๆ

2. กลไกการป้องกันตนเองเมื่อเผชิญความวิตกกังวล โดยทำตนให้ผิดไปจากความเป็นจริง (Defense Mechanism) ไม่ได้ดัดแปลงหรือเคลื่อนย้ายสถานการณ์ที่ทำให้เกิดความคับข้องใจโดยตรง

กระบวนการปรับตัว (Adjustment Process)

มนุษย์ทุกคนจะต้องมีการปรับตัวด้วยกันทั้งสิ้น แต่ละคนจะมีกระบวนการในการปรับตัวแตกต่างกันออกไปเพื่อตอบสนองความต้องการของตนในด้านต่าง ๆ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ กระบวนการปรับตัว (Adjustment Process) ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคลนั้นอาจแบ่งออกได้ 2 ระดับ ดังนี้ (ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์, 2530, น. 70 อ้างถึงใน พรพรรณ เลขะ พลอยสระศรี, 2546, น. 12-13)

1. การปรับตัวที่เราตั้งใจ (Conscious Attempt of Adjustment) ซึ่งสามารถกระทำได้ 2 ทาง คือ

1.1 เพิ่มความพยายามให้มากขึ้น เพื่อเอาชนะอุปสรรคความยุ่งยากต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายนั้นได้

1.2 เปลี่ยนเป้าหมายที่ตั้งไว้ ในกรณีที่เป้าหมายที่ตั้งไว้สูงเกินไป และบุคคลไม่สามารถจะบรรลุเป้าหมายนั้นได้

2. การปรับตัวที่กระทำไปโดยไม่ตั้งใจ (Unconscious Attempt of Adjustment)

เมื่อบุคคลเกิดปัญหาแล้วแก้ปัญหาไม่ได้เกิดความคับข้องใจ ความขัดแย้งในใจ ทางออกอย่างหนึ่งที่บุคคลนำมาใช้ คือ กลวิธีการปรับตัวที่เรียกว่า กลไกทางจิต (Mental Mechanism) หรือกลไกป้องกันตนเอง (Self-Defense Mechanism) ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดความวิตกกังวล หรือเพื่อให้เกิดความสบายใจ หลบหลีกความวิตกกังวลต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

นอกจากนี้ยังได้มีผู้กล่าวถึง กลไกป้องกันตนเอง (Self-Defense Mechanism) ว่าเป็น การหาทางออกของบุคคลเพื่อระบายความคับข้องใจ เมื่อหาทางสนองความต้องการไม่ได้ ทางออกนี้เรียกว่า กลไกในการปรับตัว (Defense Mechanism) ลักษณะสำคัญของกลไกในการปรับตัว ดังนี้ (ศิริโสภาคย์ บุรพาเดชะ, 2518, น. 265-266)

ก. เป็นวิธีการที่บุคคลโดยทั่วไปใช้ มิใช่สิ่งผิดปกติ เพราะผู้ที่มีปัญหาจะใช้วิธีการนี้วิธีการหนึ่งหรือหลายวิธี เพื่อลดความวิตกกังวล

ข. กลไกในการปรับตัวนี้ เป็นการแก้ปัญหาทางใจ ซึ่งผู้ใช้ไม่รู้สึกรู้สึกรู้สึกตัวขณะที่ใช้อยู่

ค. กลไกในการปรับตัวนี้ เป็นเพียงการแก้ปัญหาชั่วคราว ซึ่งถ้าบุคคลใช้อยู่เสมออาจทำให้ไม่สามารถเผชิญกับความเป็นจริงได้

ง. กลไกในการปรับตัว ซึ่งแบ่งออกเป็นวิธีต่าง ๆ มิได้หมายความว่า จะเป็นการแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด การแบ่งออกเป็นวิธีการต่าง ๆ นั้นเพื่อความสะดวกในการศึกษาเพราะพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกมา อาจเกิดจากกลไกในการปรับตัวมากกว่าหนึ่งวิธีก็ได้

ลักษณะของบุคคลที่ปรับตัวได้ดี

ธอร์พ (Thorpe, 1965, pp. 56-57 อ้างถึงใน พรรณলেখา พลอยสระศรี, 2546, น. 18-20) ได้แบ่งการปรับตัวออกเป็น 2 ลักษณะ

1. ปรับตัว (Self Adjustment) ได้แก่ การที่บุคคลจะปรับตัวเองได้ดีต้องประกอบด้วยลักษณะ ดังนี้

1.1 ความเป็นตัวของตัวเอง (Self-Reliance) หมายถึง การที่บุคคลทำอะไรได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่นเป็นอิสระจากผู้อื่น มีความมั่นคงทางอารมณ์ และรับผิดชอบในการกระทำของตนเอง

1.2 การมองเป็นคุณค่าของตนเอง (Sense of Personal Worth) หมายถึง การที่บุคคลเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น ผู้อื่นเชื่อในความสามารถของเขา มีความรู้สึกว่ามีค่ามีความพอใจและเชื่อมั่นในความสามารถ และความมีเหตุผลของตนเอง

1.3 ความรู้สึกเป็นอิสระของตนเอง (Sense of Personal Freedom) หมายถึง การที่บุคคลพึงพอใจในอิสรภาพ มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นมีเหตุผล ตัดสินใจในการกระทำและวางแผนชีวิตของตนเอง รวมทั้งมีเสรีภาพในการคบเพื่อนและการใช้จ่าย

1.4 ความรู้สึกเป็นอิสระของตนเอง (Feeling of Belonging) หมายถึง การที่บุคคลได้รับความอบอุ่นในครอบครัว ในหมู่เพื่อนฝูง จึงทำให้มีความภาคภูมิใจในบ้าน โรงเรียน เป็นต้น

1.5 ความรู้สึกไม่มีแนวโน้มที่จะถอยหนี (Nonwithdrawing Tendencies) หมายถึง การที่บุคคลมีลักษณะตรงกันข้ามกับความรู้สึกมีแนวโน้มที่จะถอยหนี ซึ่งบุคคลที่มีแนวโน้มที่จะถอยหนีจะมีความรู้สึกไม่กล้าที่จะเผชิญกับความเป็นจริง มักใช้ความคิดของตนเองสร้างความสุข มักเอาตัวเองเข้าไปแทรกในทุกอย่าง เรื่อง อ่อนไหว ง่าย และหมกมุ่นกับตนเอง

1.6 ความรู้สึกไม่มีอาการทางประสาท (Nonnervous Symptom) หมายถึง การที่บุคคลมีลักษณะตรงกันข้ามกับความรู้สึกมีอาการทางประสาท ซึ่งบุคคลที่มีอาการทางประสาทมีความรู้สึกว่ามี ความผิดปกติทางด้านร่างกายและอารมณ์ เช่น เบื่ออาหาร ปวดศีรษะ นอนไม่หลับ นอนไม่หลับ จิตไม่สงบ ผื่นร้าย ตากระตุก เป็นต้น

2. การปรับตัวทางสังคม (Social Adjustment) ได้แก่ การที่บุคคลจะปรับตัวเข้ากับสังคมได้ดี ต้องประกอบด้วยลักษณะ ดังนี้

2.1 ปทัสถานทางสังคม (Social Standards) หมายถึง การที่บุคคลมีความเคารพในสิทธิของผู้อื่น เป็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม บุคคลประเภทนี้จะเข้าใจความถูกต้องของสังคม

2.2 ทักษะทางสังคม (Social Skills) หมายถึง การที่บุคคลปรับตัวเข้ากับผู้อื่นได้ดี ทั้งกับเพื่อนและคนแปลกหน้า เป็นที่ชื่นชอบของผู้อื่น และมีความสนใจในปัญหาต่าง ๆ และสนใจกิจกรรมต่าง ๆ

2.3 แนวโน้มที่จะไม่ต่อต้านสังคม (Social Tendencies) หมายถึง การที่บุคคลมีลักษณะตรงกันข้ามกับความรู้สึกมีแนวโน้มที่จะต่อต้านสังคม ซึ่งบุคคลที่มีแนวโน้มที่จะต่อต้านสังคมจะชอบทะเลาะวิวาท ดื้อดึง ชอบการทำลาย ไม่ยุติธรรมต่อผู้อื่น

2.4 ความสัมพันธ์ในครอบครัว (Family Relations) หมายถึง การที่บุคคลรู้สึกว่าได้ได้รับความรัก การดูแลอย่างดีในครอบครัว มีความรู้สึกอบอุ่น ปลอดภัย และมั่นใจในตนเองในความสัมพันธ์กับบุคคลในบ้าน

2.5 ความสัมพันธ์ในโรงเรียน (School Relations) หมายถึง การที่บุคคลรู้สึกว่าได้ได้รับความรักจากครู มีความสุขในการอยู่ร่วมกันเพื่อนักเรียน รู้จักว่างานโรงเรียนเหมาะสมกับความสนใจ และวุฒิภาวะของตน

2.6 ความสัมพันธ์กับชุมชน (Community Relations) หมายถึง การที่บุคคลเข้าร่วมกับเพื่อนบ้านได้อย่างมีความสุข มีส่วนร่วมในการปรับปรุงชุมชนของตนเอง เข้าสมาคมกับคนแปลกหน้าได้มีความพอใจในกฎเกณฑ์และสวัสดิภาพของชุมชน

นอกจากนี้ยังมีผู้กล่าวถึงลักษณะของบุคคลที่ปรับตัวได้ดี ดังนี้ (มนูญ ตนะวัฒนา, 2526, น. 141-143 อ้างถึงใน พรหมเลขา พลอยสระศรี, 2546, น. 20-21)

1. มีความรู้เกี่ยวกับตนเอง (Self-Knowledge) ผู้ที่ปรับตัวได้ดี คือ ผู้ที่รู้ถึงพลังจิตแรงจูงใจ ความปรารถนา ความทะเยอทะยาน ความรู้สึก ความสามารถ และอารมณ์ต่างของตนเอง นั่นคือ จะต้องเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างเกี่ยวกับตนเองได้หมดทั้งพฤติกรรมและความรู้สึกของตนเอง

2. ความรู้สึกว่าตนเองมีค่า (Self-Esteem) ประกอบด้วยความรู้สึกต่อตนเองและความสามารถที่จะทำหน้าที่ให้แก่สังคมอย่างประสิทธิภาพ

3. ความรู้สึกมั่นคงอบอุ่น (Feeling of Security) คนที่ปรับตัวได้ดีจะมีความรู้สึกที่ตนเองได้รับการยกย่องว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และที่สำคัญที่สุดคือมีอิสระในการแสดงออกต่อสถานการณ์ทางสังคมที่แตกต่างกัน

4. ความสามารถในการรับและให้ความรัก (Ability to Accept and Give Affection) คือ ความสามารถที่จะสร้างความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ได้อย่างน่าพอใจบุคคลที่ปรับตัวได้ดีจะมีความรู้สึกนึกคิดความต้องการและความรู้สึกของคนอื่น ๆ นั่นคือ สามารถล่วงรู้ถึงความรู้สึกของคนอื่น ๆ และรักษาความสัมพันธ์ที่มีทั้งการให้และการรับไว้ได้

5. ความพอใจต่อความปรารถนาทางกาย (Satisfaction of Bodily Desires) บุคคลที่ปรับตัวได้ดี จะมีทัศนคติต่อการทำงานของร่างกายของตนเองอย่างสมบูรณ์ ไม่หมกมุ่น ครุ่นคิดวิตกกังวล

6. ความสามารถที่จะเป็นผู้ผลิตและมีความสุข (Ability to Be Productive and Happy) บุคคลใช้ความสามารถต่าง ๆ ในการทำงานหรือความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ได้เป็นอย่างดีและกว้างขวาง มีความสนุกและความกระตือรือร้น

7. ปราศจากความตึงเครียดและความรู้สึกที่เกินขีด (Absence of Tension and Hypersensitivity) คนที่ปรับตัวไม่ได้จะมีความทุกข์ที่เกิดจากความวิตกกังวล และความตึงเครียด ซึ่งมีผลสะท้อนให้เกิดอาการอื่น ๆ ตามมา

ในการปรับตัวของบุคคลนั้น บุคคลจะสามารถปรับตัวได้ดีหรือไม่ดีนั้น อาจขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลให้คนเราปรับตัวได้ดี อันได้แก่ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2539, น. 500)

1. รับรู้และเข้าใจสถานการณ์หรือปัญหาอย่างถูกต้องและตรงกับความเป็นจริงทำให้แก้ไขถูกต้อง
2. มีมนุษยสัมพันธ์ดี ทำให้ได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนจากครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง และบุคคลอื่นในสังคม
3. ได้รับการเลี้ยงดูอย่างถูกต้องในวัยเด็ก ทำให้เมื่อโตขึ้น มีความเข้มแข็ง หนักแน่น อดทน กล้าเผชิญกับสถานการณ์หรือปัญหาได้
4. มีประสบการณ์ในการแก้สถานการณ์หรือปัญหามากพอ รู้ว่าเมื่อไรควรแก้ปัญหาด้วยการต่อสู้หรือเผชิญหน้า นิ่งเฉย หรือถอยหนี
5. มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดพอควร
6. สถานการณ์หรือปัญหาไม่รุนแรง ยุ่งยาก หรือซับซ้อนมากนัก
7. มีเวลาเพียงพอ เนื่องจากสถานการณ์หรือปัญหาบางอย่างต้องการใช้เวลาในการปรับตัวหรือแก้ไข

ทฤษฎีเกี่ยวกับการปรับตัว

ทฤษฎีการปรับตัวของรอย (Roy, 1976, p. 22)

แนวคิดของทฤษฎีการปรับตัวของรอยมีความเชื่อว่า “บุคคลเป็นระบบการปรับตัวระบบหนึ่ง” ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งภายในตัวเองและภายนอกตลอดเวลา สิ่งแวดล้อมตามแนวคิดของรอย คือ ทุกสภาพการณ์ หรือเหตุการณ์ที่อยู่รอบตัวบุคคล สิ่งแวดล้อมจัดเป็นตัวป้อนเข้า (Input) ที่ส่งไปที่ระบบการปรับตัว ซึ่งรอยได้จัดแบ่งสิ่งแวดล้อม ซึ่งเปรียบเสมือนสิ่งเร้าที่กระตุ้นให้บุคคลปรับตัวออกเป็น 3 ชนิด (อ้างถึงใน พรรณলেখา พลอยสระศรี, 2546, น. 13-14)

1. สิ่งเร้าตรงหรือสิ่งเร้าเฉพาะ (Focal Stimuli) คือ สิ่งเร้าที่บุคคลกำลังเผชิญอยู่โดยตรงและมีความสำคัญมาก เป็นสิ่งเร้าที่ทำให้บุคคลต้องปรับตัว เช่น ความเจ็บปวดที่กำลังเป็นอยู่ เป็นต้น
2. สิ่งเร้าร่วม หรือสิ่งเร้าที่เกี่ยวข้อง (Contextual Stimuli) หมายถึง สิ่งเร้าอื่น ๆ ที่มีอยู่ในสิ่งแวดล้อมนอกเหนือจากสิ่งเร้าเฉพาะหรือสิ่งเร้าตรง เช่น เพศ อายุ ระดับการศึกษา การสนับสนุนทางสังคมจากบุคคลรอบข้าง รายได้ของครอบครัว ลักษณะของครอบครัว เป็นต้น

3. สิ่งเร้าแฝง หรือสิ่งเร้าเจียบ (Residual Stimuli) หมายถึง ลักษณะของตัวบุคคล เช่น ความเชื่อ ทศนคติ อุปนิสัย ประสบการณ์เดิม และการดำเนินชีวิต เป็นต้น เมื่อมีการปะทะสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งเร้าดังกล่าว บุคคลจำเป็นต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม กลไกในการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. กลไกการควบคุม (The Regulator Mechanism) เป็นกลไกการปรับตัวที่เกิดขึ้นโดยบุคคลไม่รู้สึกรู้ตัว เป็นการทำงานร่วมกับระบบประสาท ระบบต่อมไร้ท่อ การรับรู้การตอบสนอง เพื่อที่จะควบคุมการทำงานของร่างกายให้อยู่ในสภาพสมดุล

2. กลไกการรับรู้ (The Cognator Mechanism) เป็นกลไกการปรับตัวที่เกิดจากประสบการณ์การเรียนรู้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับกระบวนการทางจิตสังคมที่บุคคลใช้ในการปรับตัวต่อภาวะเครียด บุคคลจะเรียนรู้การปรับตัวในส่วนนี้จากการเข้าสังคม ประสบการณ์และการศึกษา การปรับตัวในส่วนนี้เป็นการทำงานทางสมองระดับที่เกี่ยวกับการรับรู้ การจดจำ การตัดสินใจ การแก้ปัญหาและการแสดงอารมณ์ เช่น บุคคลมีการเรียนรู้ว่าเมื่อโกรธควรแสดงพฤติกรรมอย่างไรจึงจะเป็นที่ยอมรับของสังคม เป็นต้น

กลไกการปรับตัวทั้ง 2 ส่วน จะเกิดควบคู่กันเสมอ โดยมีการรับรู้เป็นสื่อกลางและทำให้บุคคลมีการแสดงออกในพฤติกรรม 4 ด้าน คือ (อ้างถึงใน พรพนเลขชา พลอยสระศรี, 2546, น. 14)

1. พฤติกรรมการปรับตัวตามความต้องการทางด้านสรีระ (Physiological Needs) มีพื้นฐานจากความต้องการความมั่นคงทางด้านร่างกาย (Physiological integrity) ซึ่งครอบคลุมความต้องการพื้นฐานในเรื่อง การออกกำลังกาย และการพักผ่อน ภาวะโภชนาการ การขับถ่ายน้ำ และเกลือแร่ ออกซิเจน การไหลเวียนโลหิต และการควบคุมภาวะสมดุลของร่างกาย

2. พฤติกรรมการปรับตัวด้านอัตมโนทัศน์ (Self Concept) เป็นพฤติกรรมการปรับตัวเพื่อตอบสนองความต้องการความมั่นคงทางด้านจิตใจ ซึ่งเกิดจากความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเองอันมีผลมาจากประสบการณ์และการเรียนรู้ ตลอดจนการปะทะสัมพันธ์กับผู้อื่นความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเองนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับ ความคิด ความรู้สึก ความเข้าใจ ความสำนึกที่บุคคลมีอยู่ หากบุคคลมีความมั่นคงทางจิตใจ มีความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเองตามความเป็นจริง มีความเชื่อมั่นและมองเห็นคุณค่าแห่งตน การปรับตัวต่อภาวะความกดดันต่าง ๆ จะเป็นไปได้ดีกว่าบุคคลที่มีความรู้สึกต่อตนเองในทางลบ น้อยเนื้อต่ำใจ และรู้สึกว่ตนเองไร้ค่า

3. พฤติกรรมการปรับตัวต่อบทบาทหน้าที่ (Role Function) เป็นพฤติกรรมการปรับตัวเพื่อสนองความต้องการและคงไว้ซึ่งความต้องการทางด้านสังคม หรือการยอมรับของบุคคลอื่นในสถานการณ์ใดก็ตามที่บุคคลไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทของตนเองได้ บุคคลจะต้องมี

การปรับตัวเพื่อให้การแสดงบทบาทของตนเป็นไปตามปกติ หากสำเร็จหรือไม่นั้นขึ้นกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการปรับตัวของบุคคลนั้น

4. พฤติกรรมการปรับตัวทางด้านการพึ่งพากัน (Interdependence) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของบุคคลได้อันที่จะคงไว้ซึ่งความมั่นคงทางสังคม (Social integrity) เนื่องจากคนเราต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ความพอเหมาะสมควรระหว่างการพึ่งตนเอง (Interdependence) การพึ่งพาผู้อื่น (Dependence) และการให้ผู้อื่นได้พึ่งพามีส่วนช่วยให้เกิดความมั่นคงทางด้านจิตใจและสังคม

ทฤษฎีการปรับตัวของอีริกสัน (Erikson)

ดวงเดือน พันธุมนาวิน และ เพ็ญแข ประจวบจักษ์ (2524, น. 10-12 อ้างถึงใน พรหมเลขา พลอยสระศรี, 2546, น. 14-15) ได้กล่าวถึงทฤษฎีการปรับตัวของอีริกสัน (Erikson) ว่า สิ่งที่มีความสำคัญที่สุดในการปรับตัว คือ ความสัมพันธ์กับผู้ที่เกี่ยวข้องแวดล้อมตนในช่วงนั้น ๆ ครอบคลุมมีส่วนเกี่ยวข้องในการวางพื้นฐานทางจิตใจให้แก่บุคคลตั้งวัยทารกเป็นต้นมา ความจำเป็นที่จะต้องปรับตัวของบุคคลเนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย ทางความรู้ ความสามารถ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การที่บุคคลจะปรับตัวได้ดีเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับขั้นก่อนจะมีอิทธิพลต่อการปรับตัวในขั้นต่อไปด้วย นอกจากนี้ทฤษฎีของอีริกสัน ยังกล่าวว่า เด็กต้องปรับตัวเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสรีระและสังคม ประกอบด้วยการอบรมเลี้ยงดูของครอบครัวและพื้นฐานทางจิตใจแต่เดิมของเด็ก ซึ่งจะส่งผลร่วมกันต่อความสามารถในการปรับตัวของบุคคลในแต่ละช่วงอายุ

การปรับตัวในแง่ของการปรับตัวภายในตนเอง โดยเชื่อว่ามนุษย์อยู่ท่ามกลางของประสบการณ์ต่าง ๆ รอบตัว ซึ่งเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ส่วนหนึ่งของประสบการณ์ที่บุคคลได้รับรู้และการมีการปะทะสัมพันธ์กับผู้อื่น รวมทั้งการประเมินผลจากการมีการปะทะสัมพันธ์นั้นจะก่อให้เกิดเป็นตัวเรา (Self) หรือ “โครงสร้างของตน” ขึ้นมาเป็นการรับรู้เกี่ยวกับตนเองในด้านต่าง ๆ เช่น ลักษณะ ความสามารถของตน บทบาทต่าง ๆ ของตนการเกี่ยวข้องกับผู้อื่นและสิ่งแวดล้อมทัศนคติ และค่านิยมต่าง ๆ ของตัวเรา ประสบการณ์ที่แต่ละบุคคลได้รับจึงมีส่วนสำคัญในการกำหนดบุคลิกภาพของบุคคลให้แตกต่างกันโดยแต่ละคนจะเข้าใจและรู้จักโลกส่วนตัวของเขาได้ดีที่สุด บุคคลที่ปรับตัวได้คือบุคคลที่เป็นตัวเองเข้าใจและยอมรับตัวตนเองและผู้อื่น รวมทั้งสามารถรับรู้ประสบการณ์ต่าง ๆ ตามความเป็นจริง นำประสบการณ์นั้นมาจัดให้สอดคล้องกับโครงสร้างหรือบุคลิกลักษณะของจนได้อย่างไม่ขัดแย้ง หรือบิดเบือนและจะมีการรับรู้และความคิดเกี่ยวกับตนเองในทางบวก ส่วนบุคคลที่ปรับตัวไม่ทันนั้น จะมีความตึงเครียด วิตกกังวล สับสน ไม่แน่ใจ สูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง และความคิดเห็นเกี่ยวกับจนจะเป็นไปในทางลบ

จากทฤษฎีการปรับตัวข้างต้น ผู้ศึกษาได้แนวคิดการศึกษาในเรื่อง “การปรับตัวของผู้ต้องขังให้เข้ากับสภาพเรือนจำ” โดยแนวคิดการปรับตัวของรอย ซึ่งสามารถนำมาวิเคราะห์ได้ว่าการที่ผู้ต้องขังมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายในเรือนจำซึ่งถือได้ว่าเป็นสภาพแวดล้อมใหม่มาเป็นสิ่งเร้าตรงหรือสิ่งเร้าเฉพาะ (Focal Stimuli) (สิ่งเร้าที่บุคคลกำลังเผชิญอยู่โดยตรงและมีความสำคัญมาก) เป็นสิ่งเร้าที่ทำให้ผู้ต้องขังต้องมีการปรับตัว นอกจากนี้ในการปรับตัวของผู้ต้องขังแต่ละรายก็ยังเข้าอยู่กับ สิ่งเร้าร่วม หรือสิ่งเร้าที่เกี่ยวข้อง (Contextual Stimuli) ที่เป็นสิ่งเร้าอื่น ๆ ที่มีอยู่ในสิ่งแวดล้อมนอกเหนือจากสิ่งเร้าเฉพาะหรือสิ่งเร้าตรง เช่น เพศ อายุ ระดับการศึกษา การสนับสนุนทางสังคมจากบุคคลรอบข้าง รายได้ของครอบครัว ลักษณะของครอบครัว เป็นต้น กอปรกับสิ่งเร้าแฝง หรือสิ่งเร้าเงียบ (Residual Stimuli) หมายถึง ลักษณะของตัวบุคคล เช่น ความเชื่อ ทศนคติ อุปนิสัย ประสบการณ์เดิม และการดำเนินชีวิต เป็นต้น เมื่อมีการปะทะสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งเร้าดังกล่าว บุคคลจำเป็นต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม

กลไกในการปรับตัว

บุคคลจำเป็นต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม โดยกลไกในการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม ซึ่งในสังคมจำเป็นอย่างยิ่งที่สมาชิกในสังคมจะต้องปรับตัวเองให้สามารถอยู่ในสังคมได้ ซึ่งอาจจะมีสาเหตุมาจากภายในตัวเอง นั่นคือ ความต้องการตามธรรมชาติหรือแรงขับ หรือสาเหตุที่แวดล้อม เช่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทำให้คนเราเกิดการปรับตัว ซึ่งจะมีรูปแบบการปรับตัวที่แตกต่างกันไป เช่น การปรับตัวโดยเอาการเอาความจริงเป็นเป้าหมาย หรือการใช้กลไกในการป้องกันตนเอง ซึ่งขึ้นอยู่กับความแตกต่างแต่ละบุคคล ในสังคมของผู้ต้องขังก็เช่นเดียวกัน สาเหตุหลักประการหนึ่งที่ทำให้ผู้ต้องขังเกิดการปรับตัว คือ สภาพแวดล้อมที่แตกต่างไปจากเดิม นอกจากนี้ ผู้ต้องขังที่อยู่ในเรือนจำไม่มีอิสระในการที่จะสนองตอบความต้องการของตนเองตามธรรมชาติได้ จะต้องอยู่ภายในกฎ ระเบียบของเรือนจำแบบเดียวกัน จึงต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพดังกล่าว เป็นกระบวนการที่สำคัญที่จะน่าจะต้องเรียนรู้ เพราะถ้าผู้ต้องขังไม่สามารถปรับตัวได้แล้ว ย่อมส่งผลกระทบต่อตัวผู้ต้องขังโดยตรง เช่น เกิดความกังวล เกิดความขัดแย้งภายในจิตใจ เกิดปัญหาพฤติกรรม เช่น ก้าวร้าว เก็บกด ซัดขิ้น แหกหักได้ นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อครอบครัวและดำเนินการบำบัดแก้ไขของเรือนจำอีกด้วย ดังนั้น เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจถึงการเกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ในเรือนจำ ผู้ศึกษาจึงได้ทำการศึกษาถึงการปรับตัวของผู้ต้องขังในเรือนจำขึ้น

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการปรับตัวของผู้ต้องขังให้เข้ากับสภาพเรือนจำ

ทฤษฎีทางจิตวิทยา กล่าวว่า การกระทำ หรือ พฤติกรรมของบุคคล ใด ๆ ก็ตาม ทุกสิ่งทุกอย่างต้องมีสาเหตุมาจาก แรงจูงใจ หรือแรงผลักดันภายใน ซึ่งอยู่ในระดับจิตสำนึก หรือ จิตใต้สำนึกก็ได้ จิตสำนึก หมายถึง การที่คนเรารู้ตัว เราต้องการ เราอยาก เราเป็น แต่ถ้าไม่ตั้งใจแต่มีความต้องการอยู่ภายในที่เราอาจจะไม่รู้ เรียกว่า จิตไร้สำนึก หรือ จิตใต้สำนึก ซึ่งมันเป็นแรงขับเคลื่อนให้เราทำอะไร อย่างเช่น การกิน ส่วนจิตสำนึกบอกว่าให้กินของอร่อย มันจะประกอบด้วยกันทั้งสองฝ่าย นอกจากนี้ ก็มีจิตก่อนสำนึก เขาเรียกว่า Preconscious คือ เหมือน ๆ จะลืม เหมือน ๆ จะจำ เช่น เมื่อวานเย็นทานข้าวกับอะไร มันเหมือนกับจะจำไม่ได้แล้ว แต่พอนึกขึ้นมาก็จำได้ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จะเป็นแรงจูงใจของคนให้ทำการต่าง ๆ ซึ่งการที่ผู้ต้องขังจะต้องปรับตัวเพื่อให้สามารถอยู่ในสังคมเรือนจำได้นั้น จะต้องอาศัยปัจจัยสองประการนี้ ซึ่งปัจจัยแต่ละตัวส่งผลต่อการปรับตัวต่อผู้ต้องขังที่แตกต่างกัน เพราะการที่คนเราทำอะไร ต้องมีปัจจัยภายในและภายนอกมาเป็นตัวกำหนด อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นตัวกำหนดพื้นฐาน (Basic determinants) ซึ่งมีผลต่อการปรับตัวของบุคคลให้สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างปกติ ซึ่งสามารถอธิบายได้ ดังนี้

ปัจจัยภายใน (Internal factors)

ปัจจัยภายใน อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นสภาพจิตวิทยา (Psychological) ซึ่งเป็นลักษณะความต้องการที่เกิดจากสภาพจิตใจซึ่งเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมมนุษย์ เป็นแรงกระตุ้นที่ทำให้เกิดความต้องการที่มากกว่าลักษณะทางกายภาพ ซึ่งเป็นความต้องการด้านจิตวิทยา สิ่งที่เป็นตัวกำหนดให้เกิดปัจจัยภายในมี ดังนี้

1. ความจำเป็น (Needs) ความต้องการ (Wants) และความปรารถนา (Desire) ความจำเป็น (Needs) สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

(1.) ความต้องการขั้นปฐมภูมิหรือความต้องการทางชีวภาพ (Primary needs or physiological needs) เช่น ความหิว ความกระหาย ความง่วง การพักผ่อน การขับถ่าย ความต้องการทางเพศ เป็นต้น เป็นสิ่งที่ต้องติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่เกิดเป็นสิ่งที่สังคมไม่จำเป็นต้องสอน แต่เป็นลักษณะทางชีวภาพของมนุษย์ที่เกิดมาแล้วต้องหิวต้องกระหาย ต้องพักผ่อน ต้องขับถ่าย

(2.) ความต้องการขั้นทุติยภูมิหรือความต้องการทางสังคม (Secondary needs or social needs) ความต้องการนี้ หมายถึง ความต้องการที่เกิดจากการเรียนรู้ถึงการอยู่ร่วมกันในสังคม ได้แก่ ความต้องการความรัก ความต้องการความภูมิใจ ความต้องการเพื่อน ความต้องการความปลอดภัย ความต้องการมีสุขภาพดี เป็นต้น ความต้องการทุติยภูมิเป็นความต้องการที่ไม่ได้เกิดขึ้นโดยสภาพร่างกายแต่เกิด แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้จากคนอื่นที่อยู่ในสังคม และความต้องการทุติยภูมิที่จะเป็นความต้องการครอบคลุมความต้องการขั้นปฐมภูมิ ความต้องการขั้นปฐม

ภูมิเป็นสิ่งที่มีมนุษย์หลีกเลี่ยงไม่ได้เพราะเป็นสิ่งที่ยังคงเกิดขึ้นกับตัวเรา แต่ความต้องการขั้นทุติยภูมิจะเป็นตัวกำหนดความต้องการทางสังคมที่สอนให้เราเห็นว่า ควรจะทำตัวอย่างใดในการตอบสนองความต้องการดังกล่าว

จากความต้องการทั้ง 2 ประเภท อับราฮัม มาสโลว์ ได้นำมาจัดลำดับความต้องการของมนุษย์ (Hierarchy of needs)

(1.) ความต้องการทางสรีระ (Physiological needs) เป็นความต้องการที่ต่ำที่สุดเป็นพื้นฐานที่สุดที่มนุษย์เราทุกคนจะมีความต้องการทางสรีระ ได้แก่ ความต้องการน้ำ ต้องการอาหาร ต้องการอากาศหายใจ ต้องการการพักผ่อน ต้องการที่อยู่อาศัย และความต้องการทางเพศ

(2.) ความต้องการความปลอดภัย (Security needs) เมื่อมนุษย์สามารถตอบสนองความต้องการในขั้นปฐมภูมิได้แล้ว ลำดับขั้นต่อไปของมนุษย์ คือ ต้องการความปลอดภัย ปลอดภัยจากอันตราย ต้องการมีชีวิตที่มั่นคง มีอนาคตที่แน่นอน ปลอดภัยจากโรคภัยไข้เจ็บ

(3.) ความต้องการทางด้านความรัก (Love needs) คือ การที่คนเราต้องการรู้สึกว่าตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม (Sense of belonging) เป็นความต้องการการยอมรับจากคนอื่น เป็นความต้องการที่อยาก让别人อื่นมาชื่นชม ซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์

(4.) ความต้องการด้านความภาคภูมิใจ (Self-esteem needs) หมายความว่า การที่มนุษย์จะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างน้อยมนุษย์ก็ต้องมีความเชื่อมั่นในตนเอง มีความภูมิใจในตนเอง เชื่อว่าตัวเองมีดี เป็นการตอบสนองความต้องการด้านความภาคภูมิใจในตนเอง ถ้ามนุษย์ขาดความต้องการขั้นนี้ชีวิตของมนุษย์คงอยู่อย่างเศร้าสร้อยหงอยเหงาม

(5.) ความต้องการความสำเร็จส่วนตัว (Self actualization needs) เป็นความต้องการความสำเร็จ คือ มนุษย์ทุกคนมีความทะเยอทะยานอยู่ในตัวทุกคน และปรารถนาว่าตนเองจะได้เป็นอย่างที่ตนปรารถนาเอาไว้ เป็นความสะใจ สมใจในตนเอง อย่างเช่น บางคนบอกว่าสักวันหนึ่งฉันจะต้องไปอเมริกาให้ได้ คน ๆ นั้นก็จะต้องพยายามทุกวิถีทางที่จะเก็บเงินให้ได้ไปอเมริกา บางคนก็บอกว่าสักวันหนึ่งฉันจะต้องได้เป็นเจ้าของรถเบนซ์ คน ๆ นั้นก็จะพยายามทุกวิถีทางเพื่อที่จะให้ได้รถเบนซ์ การที่มนุษย์ดำรงชีพอยู่ได้นั้น เพราะเขามีเป้าหมายข้างหน้า มีความทะเยอทะยานและในการบริโภคของมนุษย์ก็เป็นการบริโภคเพื่อนำชีวิตไปสู่ความสนใจต่าง ๆ คนที่มีความต้องการในขั้นนี้จะมีประโยคที่บอกว่า “สักวันหนึ่งฉันจะ...” ซึ่งมนุษย์ก็จะพยายาม ทำทุกอย่างเพื่อตอบสนองความสนใจของตนเอง

2. แรงจูงใจ (Motive) หมายถึง ความต้องการที่เกิดขึ้นรุนแรงบังคับให้บุคคลค้นหาวิธีมาตอบสนองความพึงพอใจ อาจจะเป็นความไม่สบายทางร่างกายหรือจิตใจก็ได้จนก่อให้เกิดความพยายามในการจะแก้ไขปัญหาดังกล่าวนั้น โดยแรงจูงใจ (Motive) นั้นมีพื้นฐานมาจากความจำเป็น (Based on needs) กล่าวคือถ้าไม่มีความจำเป็น (Needs) ก็จะไม่เกิดแรงจูงใจ (Motive)

และความจำเป็นเมื่อเกิดเป็นความรุนแรงขึ้นในใจก็จะกลายเป็นค้นหาแห่งความต้องการ แต่ถ้าความต้องการ (Wants) นั้นไม่รุนแรงพอก็จะไม่เกิดแรงจูงใจ

3. บุคลิกภาพ (Personality) คือ ลักษณะนิสัยโดยรวมของบุคคลที่พัฒนาขึ้นมาในระยะยาว ซึ่งมีผลกระทบต่อข้อกำหนดรูปแบบในการโต้ตอบ หรือตอบสนอง (Reaction) ที่ไม่เหมือนกัน เช่น เมื่อเกิดเหตุการณ์ไฟไหม้บุคคลแต่ละคนจะมีปฏิกิริยาตอบสนองที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพของแต่ละบุคคล ดังนั้นบุคลิกภาพจึงเป็นตัวกำหนดการตอบสนองของมนุษย์

4. ทักษะคติ (Attitude) คือการประเมินความพอใจหรือไม่พอใจความรู้สึกและทำที่ ความรู้สึกที่คนเรามีต่อความคิดหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง สิ่งที่จะเข้ามากำหนดทัศนคติ (Attitude) มี 3 ประการ คือ (1) ความรู้ (2) ความรู้สึก (3) แนวโน้มของนิสัยหรือความพร้อมที่จะกระทำ (Readiness to act)

5. การรับรู้ (Perception) เป็นกระบวนการซึ่งบุคคลตีความข้อมูลเพื่อกำหนดภาพที่มีความหมาย การรับรู้เป็นสิ่งที่สำคัญมาก

6. การเรียนรู้ (Learning) เป็นการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมของบุคคลซึ่งเกิดจากประสบการณ์ ดังนั้น การเรียนรู้จึงเป็นประสบการณ์ที่บุคคลสะสมไว้ เช่น บางคนจะใช้ผงซักฟอกที่ผสมมะนาว น้ำยาล้างจานผสมมะนาว เพราะเกิดการเรียนรู้ว่าการใส่มะนาวช่วยให้สะอาดได้ บางคนไม่รับประทานเนื้อเพราะทราบมาว่าเนื้อวัวที่มีเชื้อโรคแอนแทรกซ์ ซึ่งอาจทำให้คนถึงตายได้ เหล่านี้เกิดจากประสบการณ์การเรียนรู้

ปัจจัยภายนอก (External factors)

1. ครอบครัว (Family) ครอบครัวทำให้เกิดการตอบสนองต่อความต้องการ การตอบสนองความต้องการของร่างกายจะได้รับอิทธิพลจากสมาชิกของครอบครัว ครอบครัวนั้นเป็นส่วนหนึ่งของตัวแทนกระบวนการทางสังคมเป็นกระบวนการที่เตรียมคนเข้าสู่สังคม ซึ่งประกอบด้วย โรงเรียน ครอบครัว ศาสนา สื่อมวลชน สถาบันการเมือง การเตรียมพร้อมเข้าสู่สังคมนั้น ครอบครัวจะเป็นพื้นฐานการดำรงชีวิตของแต่ละบุคคล ขณะเดียวกันโรงเรียนก็ชี้แนวทางในการดำเนินชีวิตของบุคคลได้หลายประการ ศาสนา ที่เรานับถือก็สอนบุคคลได้หลายอย่าง เป็นต้น

2. สังคม (Social group) ลักษณะด้านสังคมประกอบด้วยรูปแบบการดำรงชีวิต (Lifestyle) ค่านิยมสังคม (Social Values) และความเชื่อถือ เช่น ถ้าเป็นลูกทหารอยู่ในสังคมครอบครัวทหาร ก็จะมีสังคมอย่างหนึ่งถ้าเป็นลูกนายธนาคาร ก็จะมีสังคมอีกอย่างหนึ่ง ถ้าเป็นลูกของครู อาจารย์ ก็จะมีสังคมอีกอย่างหนึ่ง ถ้าเป็นลูกพ่อค้า ก็จะมีสังคมอีกอย่างหนึ่งสังคมในที่นี้ อิทธิพลของสังคมที่มีต่อการอยู่ร่วมกันของมนุษย์นั้นมีอะไรบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องบรรทัดฐาน กล่าวคือ ต้องทราบว่าสิ่งใดที่สังคมยอมรับได้ สิ่งใดที่สังคมยอมรับไม่ได้

3. วัฒนธรรม (Culture) เป็นกลุ่มของค่านิยมพื้นฐาน การรับรู้ ความต้องการ และ พฤติกรรม ซึ่งเรียนรู้จากการเป็นสมาชิกของสังคมในครอบครัว วัฒนธรรมจึงเป็นรูปแบบหรือ วิธีทางในการดำเนินชีวิต ที่คนส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับ ประกอบด้วยค่านิยมการรับประทานอาหาร คนพม่ามุ่งใส่ร้อง คนยุโรป สวมกางเกงเป็นต้น วิธีการคิดเป็นวัฒนธรรม สังคมไทย เป็นระบบของสังคมแก้ไขไม่ใช่สังคมแบบป้องกัน วัฒนธรรมของแต่ละสังคมไม่เหมือนกัน (เสรี วงษ์มณฑา, 2542)

การอยู่ร่วมกันจำนวนมากของผู้ต้องขังในเรือนจำ ถือได้ว่าสังคมย่อยสังคมหนึ่ง เพราะ เมื่อมนุษย์มาอยู่ร่วมกันไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงการเกิดสังคมได้ เจกเช่นเดียวกับสังคมอื่น ๆ ดังนั้น ในสังคมของผู้ต้องขังที่เกิดขึ้น สิ่งที่เกิดตามมา คือ การมีบรรทัดฐาน วัฒนธรรม ค่านิยม แบบแผน พฤติกรรมต่าง ๆ กอปรกับผู้ต้องขังแต่ละคนมีความแตกต่างกันก็จะนำเอาวัฒนธรรมของตนติดตัวมา เมื่อมารวมกันก็จะเกิดการผสมผสานก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่งขึ้นมา ซึ่งวัฒนธรรม ค่านิยม เหล่านี้ย่อมส่งผลกระทบต่อผู้ต้องขังที่อยู่ในเรือนจำอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้เนื่องเพราะเป็น สิ่งที่พวกเขาต้องพบเจอ เกิดการรับรู้ และเรียนรู้ จนในที่สุดก็เกิดการซึมซับสิ่งเหล่านั้นเข้ามา แต่ จะมีความแตกต่างกันไปตามปัจจัยภายในซึ่งเป็นตัวกำหนดและปัจจัยภายนอกที่เป็นตัวกระตุ้น ของผู้ต้องขังแต่ละคน

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเรือนจำ

ความหมายของเรือนจำ

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้บทนิยามคำว่า "คุก" ไว้ดังนี้ "คุก น. คือ ที่ขังนักโทษ, เรือนจำ, ห้องใต้ถุนหรือใต้บันไดสำหรับเก็บสิ่งของ" ส่วนคำว่า "เรือนจำ" คำนี้แปลมาจากภาษาบาลีว่า "พันธนาการ" พจนานุกรมได้ให้ความหมายไว้ว่า "น. ที่ขังนักโทษ."

พระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479 มาตรา 4 ได้กำหนดความหมายของคำว่า "เรือนจำ" ว่าหมายถึง "ที่ซึ่งใช้ควบคุมกักขังผู้ต้องขัง กับทั้งสิ่งที่ใช้ต่อเนื่องกัน และให้ความหมายรวมตลอดถึงที่อื่นใดตามที่รัฐมนตรีได้กำหนด และประกาศในราชกิจจานุเบกษาว่างอาณาเขตไว้โดยชัดเจน"

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายของ "เรือนจำ" ว่า หมายถึง ที่คุมขังนักโทษ

ประเสริฐ เมฆมณี (2523, น. 209) ได้ให้ความหมายของ "เรือนจำ" ในแง่ทัณฑวิทยา ว่าเป็นรูปแบบขององค์การที่มุ่งทำการควบคุม และดำเนินการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในลักษณะ

(Coercive Organization) หรือกำหนดกระบวนการควบคุมผู้ต้องขังเบ็ดเสร็จ ในฐานะที่เป็นสถาบันศูนย์กลางแห่งการลงโทษ (Punishment Centered Bureaucracy)

สุพจน์ สุทธา (2539, น. 12) ได้ให้ความหมายของ “เรือนจำ” ว่าหมายถึง สถานที่ซึ่งถูกสังคมกำหนดให้เป็นที่อยู่ร่วมกันของผู้กระทำผิดต่อกฎเกณฑ์ของสังคม เพื่อเป็นการลงโทษต่อความผิดที่เขาทำขึ้น

จากการศึกษาการกำหนดความหมายของคำว่า เรือนจำข้างต้น กล่าวโดยสรุป เรือนจำเป็นสถานที่ที่ใช้ในการควบคุมตัวผู้กระทำความผิด

พระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479 มาตรา 4 ได้มีการกำหนดความหมายของคำว่า “ผู้ต้องขัง” และ “นักโทษเด็ดขาด” ไว้ดังนี้

ผู้ต้องขัง หมายความว่ารวมตลอดถึงนักโทษเด็ดขาด คนต้องขัง และคนฝาก

นักโทษเด็ดขาด หมายความว่า บุคคลซึ่งถูกขังไว้ตามหมายจำคุกภายหลังคำพิพากษาถึงที่สุด และหมายความรวมถึงบุคคลซึ่งถูกขังไว้ตามคำสั่งที่ชอบด้วยกฎหมายให้ลงโทษด้วย

ในสมัยก่อน จะเรียกผู้กระทำความผิดซึ่งศาลตัดสินให้ต้องโทษจำคุกว่า “นักโทษ (Prisoner)” แต่ปัจจุบันเปลี่ยนเป็น “ผู้ต้องขัง (Inmate)” เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่องการปฏิบัติต่อผู้กระทำความผิด จากเดิมที่เน้นการลงโทษ เปลี่ยนมาเป็นการเน้นการแก้ไขฟื้นฟู (Rehabilitation)

ประเภทของเรือนจำ

เรือนจำแบ่งออกเป็นประเภท ดังนี้ (นที จิตสว่าง, ม.ป.ป., น. 44-45)

เรือนจำกลาง เป็นเรือนจำที่รับคุมผู้ต้องขังที่มีคำพิพากษาแล้ว และนักโทษเด็ดขาด

เรือนจำส่วนภูมิภาค ซึ่งประกอบด้วย เรือนจำจังหวัด เรือนจำอำเภอ จะรับคุมผู้ต้องขังที่เป็นคนฝาก ผู้ต้องขังระหว่างคดีและนักโทษเด็ดขาด

เรือนจำพิเศษหรือทัณฑสถาน ปกติรับคุมผู้ต้องขังเฉพาะแต่ละประเภท เช่น หญิง คนวัยหนุ่ม เด็ก คนชราหรือพิการทุพพลภาพ คนป่วย หรือผู้ต้องขังประเภทเดียวกับเรือนจำส่วนภูมิภาค ซึ่งในพื้นที่นั้นไม่มีเรือนจำส่วนภูมิภาคตั้งอยู่

เรือนจำชั่วคราว ปกติจัดตั้งขึ้นและรับคุมผู้ต้องขังเฉพาะกรณีตามที่รัฐมนตรีกำหนดอำนาจในการคุมขังของเรือนจำแต่ละเรือนจำให้เป็นไปตามประกาศของรัฐมนตรี

นอกจากนี้หากแบ่งเรือนจำโดยใช้เกณฑ์ความมั่นคงของเรือนจำ ซึ่งยึดถือเกณฑ์ด้านความมั่นคงแข็งแรงในการควบคุมที่ลดหลั่นกันไปตามความมั่นคงแข็งแรงของเรือนจำและความร้ายแรงของการกระทำความผิดและระยะเวลาที่ถูกลงโทษ การจัดเรือนจำตามระดับความมั่นคงนี้ นิยมจัด 3 ระดับ คือ (นที จิตสว่าง, ม.ป.ป., น. 44-45)

เรือนจำระดับความมั่นคงสูง (Maximum Security Prison) เป็นเรือนจำที่เน้นการควบคุมเป็นหลัก ใช้สำหรับคุมขังผู้กระทำผิดที่มีลักษณะร้าย มีโทษสูงหรือกระทำผิดโดยสันดาน เรือนจำประเภทนี้จะประกอบด้วยกำแพงสูง มีเรือนนอนที่เข้มแข็ง จัดห้องขังเป็นสัดส่วน มีอุปกรณ์แจ้งเหตุร้ายและเครื่องมือสังเกตความเคลื่อนไหวของผู้กระทำผิดภายในเรือนจำอย่างทั่วถึง รวมทั้งมีเจ้าหน้าที่ถืออาวุธบนป้อมยาม และเจ้าหน้าที่ตรวจตราดูแลการเข้าและออกและควบคุมผู้กระทำผิดอย่างใกล้ชิด การอบรมและฝึกวิชาชีพแก่ผู้กระทำผิด ก็จัดดำเนินการเฉพาะภายในเรือนจำและทัณฑสถานเท่านั้น

เรือนจำระดับความมั่นคงปลอดภัยปานกลาง (Medium Security Prison) เป็นเรือนจำที่มีความมั่นคงปลอดภัยรองลงมา เน้นการควบคุมพอสมควร แต่ยังไม่เป็นเรือนจำเปิด ใช้ควบคุมผู้กระทำผิดที่มีความร้ายแรงน้อยกว่าประเภทแรก หรือเป็นผู้กระทำผิดที่ผ่านเรือนจำที่มีความมั่นคงสูงมาแล้ว เมื่อโทษลดลงก็นำมาทำการควบคุมไว้ในบรรยากาศที่ผ่อนคลายการควบคุมมากกว่าเรือนจำระดับความมั่นคงสูงสุด การฝึกอาชีพแก่ผู้กระทำผิดในเรือนจำระดับความมั่นคงปานกลางจะเน้นไปในด้านอุตสาหกรรมภายในเรือนจำและมีเกษตรบางส่วน

เรือนจำระดับความมั่นคงต่ำ (Minimum Security Prison) เป็นเรือนจำที่ไม่ได้เน้นหนักด้านการควบคุม ใช้คุมขังผู้ต้องขังที่ใกล้พ้นโทษโดยให้อิสระเสรีภาพในการเคลื่อนไหวแก่ผู้ต้องขัง โดยการใช้ระบบให้ผู้ต้องขังรักษาระเบียบวินัย และรับผิดชอบต่อหมู่คณะที่อยู่ร่วมกันด้วยตนเอง ซึ่งเป็นการตอบแทนคุณงามความดีของนักโทษ โดยจะคัดเลือกผู้กระทำผิดที่มีความประพฤติดีและไว้วางใจได้ ไปควบคุมไว้เพื่อเตรียมการปลดปล่อยในเรือนจำที่มีความมั่นคงต่ำสุด ซึ่งได้แก่เรือนจำเปิดหรือเรือนชั่วคราว เรือนจำประเภทนี้ไม่มีรั้วไม่มีกำแพงทรงขัง ไม่มีผู้คุมถืออาวุธ มีแต่รั้วลวดหนาม การฝึกวิชาชีพก็เน้นหนักในด้านเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรมเบาเป็นส่วนใหญ่

การจัดประเภทเรือนจำและทัณฑสถานตามระดับความมั่นคงแข็งแรง เป็นการจัดรูปแบบเรือนจำยึดมั่นในหลักการควบคุมผู้กระทำผิดแบบดั้งเดิม คือมุ่งคำนึงถึงการควบคุมผู้ต้องขังไว้อย่างมั่นคงแข็งแรงเพื่อป้องกันการหลบหนี ทำให้ไม่ได้เน้นในด้านการอบรมแก้ไขเป็นผลให้มีการคุมขังผู้ต้องขังให้อยู่ร่วมกันภายใต้ระบบการควบคุมที่เข้มงวดกดขี่มากเกินไปจนเป็นอุปสรรคต่อการปรุงแต่งแก้ไขจิตใจผู้กระทำผิด

นอกจากการจัดประเภทเรือนจำตามระดับความมั่นคงแล้วยังมีการจัดประเภทเรือนจำตามประเภทของผู้กระทำผิด โดยจะเน้นการอบรมแก้ไขผู้ต้องขังให้สอดคล้องและเหมาะสมกับผู้ต้องขังแต่ละประเภทเป็นหลัก

การจัดประเภทเรือนจำตามประเภทของผู้กระทำผิด ดังนี้ (นัทธี จิตสว่าง, ม.ป.ป., น. 45-47)

1. เรือนจำชาย

เรือนจำประเภทนี้เป็นเรือนจำที่ใช้คุมขังผู้ต้องขังชายประเภททั่วไปหลายประเภทไว้ด้วยกัน เพียงแต่การจัดแยกแดนผู้ต้องขังประเภทต่าง ๆ ออกจากกัน เช่น ผู้ต้องขังในคดีประเภทต่าง ๆ เช่น ผู้ต้องขังในคดีเกี่ยวกับทรัพย์ ผู้ต้องขังในคดีเกี่ยวกับชีวิตร่างกายและผู้ต้องขังในคดียาเสพติด เป็นต้น เรือนจำประเภทนี้นับเป็นเรือนจำที่มีอยู่แพร่หลาย เพราะผู้ต้องขังส่วนใหญ่เป็นผู้ต้องขังที่ถูกควบคุมอยู่ในเรือนจำประเภทนี้

2. เรือนจำหญิงหรือทัณฑสถานหญิง

เรือนจำหญิงหรือทัณฑสถานหญิงเป็นเรือนจำใช้สำหรับคุมขังผู้ต้องขังหญิงโดยเฉพาะ โดยเป็นการแยกออกจากผู้ต้องขังชายโดยเด็ดขาด ทั้งนี้เพราะการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังหญิงในการอบรมแก้ไขจะมีแนวทางในการดำเนินการที่แตกต่างจากผู้ต้องขังชาย นอกจากนี้การดำเนินการในการควบคุมและการอบรมแก้ไขจะใช้ผู้หญิงเกือบทั้งหมด เจ้าหน้าที่ชายที่ปฏิบัติหน้าที่อยู่ในทัณฑสถานหญิงต่าง ๆ มักอยู่ภายนอกกำแพงเรือนจำ ทำหน้าที่บริหาร

3. ทัณฑสถานวัยหนุ่ม

ทัณฑสถานวัยหนุ่มเป็นทัณฑสถานที่ใช้คุมขังผู้ต้องขังวัยหนุ่มเพื่อป้องกันการรังแกและการถ่ายทอดนิสัยหรือเทคนิคการกระทำผิดจากผู้ต้องขังที่มีความเชี่ยวชาญ ดังนั้น เพื่อให้การอบรมแก้ไขผู้ต้องขังวัยหนุ่มเป็นพิเศษ จึงต้องเน้นการศึกษาอบรมที่แตกต่างจากผู้ต้องขังทั่วไป

4. ทัณฑสถานบำบัดพิเศษ

ทัณฑสถานบำบัดพิเศษเป็นทัณฑสถานที่ใช้สำหรับคุมขังผู้ต้องขังคดียาเสพติด โดยเฉพาะผู้ต้องขังที่ติดยาเสพติด เพื่อให้การบำบัดรักษาผู้ต้องขังเหล่านี้โดยเฉพาะ ทั้งนี้โดยถือว่าผู้ต้องขังเหล่านี้เป็นผู้ป่วยที่จำเป็นต้องได้รับการบำบัดรักษามากกว่าการลงโทษในฐานะที่เป็นอาชญากร

5. ทัณฑสถานเปิด

ทัณฑสถานเปิดเป็นทัณฑสถานที่มีงเน้นในเรื่องการเตรียมการก่อนปล่อย ผู้ต้องขังที่ใกล้พ้นโทษและจะกลับคืนสู่สังคมชนบทให้ได้รับการฝึกอาชีพด้านการเกษตร สภาพของทัณฑสถานเปิดจึงแตกต่างไปจากเรือนจำปิดโดยทั่วไป กล่าวคือ ทัณฑสถานเปิดจะไม่มีกำแพงหรือป้อม มีเพียงรั้วลวดหนามธรรมดา โดยมีลักษณะเช่นเดียวกับสวนเกษตรโดยทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้เพราะมีวัตถุประสงค์ในการใช้ควบคุมผู้ต้องขังแตกต่างไปจากเรือนจำโดยทั่วไป

6. เรือนจำชั่วคราว

เรือนจำชั่วคราวเป็นเรือนจำที่ใช้เพื่อกิจการใดกิจการหนึ่งโดยเฉพาะเป็นการชั่วคราว เช่น เรือนจำชั่วคราวสำหรับคุมขังผู้ต้องขังระหว่างพิจารณาคดี โดยใช้สถานีตำรวจเป็นเรือนจำ

ชั่วคราว หรือเรือนจำชั่วคราวเพื่อการเกษตร เป็นการจัดพื้นที่ด้านการเกษตรสำหรับให้ผู้ต้องขังฝึกวิชาชีพด้านการเกษตร และประกาศเป็นเรือนจำชั่วคราว ซึ่งอาจเป็นกรณีที่ส่งผู้ต้องขังไปทำงานแบบไปเช้าเย็นกลับ หรือจะส่งไปประจำเลยก็ได้

7. เรือนจำพิเศษ

เรือนจำพิเศษเป็นเรือนจำที่ใช้สำหรับคุมขังผู้ต้องขังระหว่างการพิจารณาคดีหรือคดียังไม่เสร็จเด็ดขาด ตามกฎหมาย การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังระหว่างพิจารณาคดีในเรือนจำพิเศษแตกต่างไปจากนักโทษเด็ดขาด กล่าวคือ ผู้ต้องขังระหว่างพิจารณาคดียังถือว่าเป็นผู้ที่บริสุทธิ์อยู่จนกว่าศาลจะพิพากษาว่าเป็นผู้กระทำผิด ผู้ต้องขังเหล่านี้จึงมีสิทธิมากกว่านักโทษเด็ดขาดในเรือนจำทั่วไป

ภารกิจหลังเบื้องต้นของเรือนจำ คือ การควบคุมผู้ต้องขังอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อป้องกันการหลบหนี จึงเป็นหน้าที่ของเรือนจำที่ต้องควบคุมและจัดการผู้ต้องขังอย่างเข้มงวด มีผู้ศึกษาถึงรูปแบบสังคมของเรือนจำ ได้แก่

กอฟฟ์แมน (Erving Goffman, 1960, pp. 52-76 อ้างถึงใน สุพจน์ สุทธา, 2539, น. 13-14) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับ “สถาบันแบบเบ็ดเสร็จ” ได้จัดให้เรือนจำหรือทัณฑสถานเป็นสถาบันหนึ่งในหลายสถาบันที่มีการดำเนินงานและสภาพทางสังคมเป็นแบบรวบยอด กล่าวคือ เรือนจำเป็น “ทุกสิ่งทุกอย่าง” ของชีวิตผู้ต้องขังทุกคนเป็นส่วนหนึ่งของเรือนจำตลอด 24 ชั่วโมง ตลอดเดือน ตลอดปี การใช้ชีวิตประจำวันไม่ว่าจะเป็นการกินอยู่หลับนอน การทำงาน การศึกษา อบรม การฝึกวิชาชีพ ถูกกำหนดและควบคุมให้การปฏิบัติโดยเจ้าพนักงานเรือนจำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การถูกส่งเข้าไปอยู่ใน “สถาบันแบบเบ็ดเสร็จ” เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการทำลายปัจเจกภาพของบุคคล โดยขณะที่เข้าไปนั้นแต่ละคนยังคงสภาพของความเป็นปัจเจกบุคคล และมีความรู้สึกถึงศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ แต่หลังจากนั้นไม่นานสิ่งเหล่านั้นจะถูกลบล้างไป และแต่ละคนก็จะเผชิญกับภาวะการดับสูญในทุกอย่างที่เคยมีเคยได้รับ การถูกตัดขาดความสัมพันธ์ทางสังคมกับโลกภายนอกเป็นลักษณะหรือสภาวะการที่เป็นเอกลักษณ์ของ “สถาบันเบ็ดเสร็จ” ผู้ศึกษาจะสามารถเข้าใจลักษณะของ “สถาบันเบ็ดเสร็จ” ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น จากคำอธิบายของกอฟฟ์แมน ถึงองค์ประกอบของมันดังนี้

1. รูปแบบทั้งหมดของการดำเนินชีวิตถูกปฏิบัติอยู่ในสถานที่เดียว และภายใต้อำนาจการควบคุมเดียว
2. กิจกรรมประจำวันของสมาชิกแต่ละคนถูกกำหนดให้ปฏิบัติในสิ่งๆ เหมือน ๆ กัน โดยทุกคนต้องกระทำในสิ่งเดียวกันร่วมกัน

3. กิจกรรมประจำวันทั้งหมดถูกกำหนดไว้เป็นตารางตายตัว โดยกิจกรรมอย่างหนึ่งจะมีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกับการจัดเตรียมกิจกรรมในครั้งต่อไป ระยะเวลาของกิจกรรมทั้งหมดถูกจัดเตรียมจากผู้บริหารระดับสูง โดยระบบของการใช้กฎระเบียบที่เป็นทางการซึ่งได้รับการกำหนดไว้อย่างชัดเจนแน่นอน ร่วมกับการใช้รูปแบบเจ้าพนักงาน

4. กิจกรรมบังคับต่าง ๆ นั้น ได้ถูกนำมารวมไว้เป็นแผนงานซึ่งจะต้องได้รับการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่สถาบันได้วางไว้

ประเสริฐ เมฆมณี (2523, น. 209 อ้างถึงใน พรรณเลขา พลอยสระศรี, 2546, น. 28-30) ได้พิจารณาความหมายของ “เรือนจำ” ในแง่ทัศนวิทยา เป็นการวิเคราะห์ในรูปแบบของการจัดองค์การที่มุ่งทำการควบคุม และดำเนินการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในลักษณะ (Coercive Organization) หรือกำหนดกระบวนการควบคุมผู้ต้องขังเบ็ดเสร็จ ในฐานะที่เป็นสถาบันศูนย์กลางแห่งการลงโทษ (Punishment Centered Bureaucracy) ดังต่อไปนี้

1. การกำหนดตารางปฏิบัติกิจวัตรประจำวันของผู้ต้องขัง มีกำหนดระยะเวลาที่แน่นอนและเป็นไปอย่างเข้มงวดกวดขัน

2. การปฏิบัติกิจกรรมทุกอย่างของผู้ต้องขัง จะต้องอยู่ในความดูแลควบคุมรับผิดชอบจากเจ้าหน้าที่โดยใกล้ชิด เพื่อป้องกันการหลบหนีและการก่อความวุ่นวายของผู้ต้องขัง

3. การควบคุมผู้ต้องขัง ต้องเป็นไปตามหลักทฤษฎีว่าด้วยการลงโทษ และการให้รางวัลตอบแทนเพื่อเป็นการจูงใจผู้ต้องขังให้ปรับเปลี่ยนความประพฤติ กล่าวคือ จะต้องใช้มาตรการลงโทษแก่ผู้ต้องขังที่กระทำผิดกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ และวินัยของเรือนจำ ผสมผสานกับการให้รางวัล หรือประโยชน์อื่น ๆ ตอบแทนแก่ผู้ต้องขังที่ปฏิบัติตนดี มีความอดทนในการอบรมฝึกวิชาชีพ

4. ผู้ต้องขังจะต้องปรับตนให้สอดคล้องกับภาวะแวดล้อม หรือความเป็นอยู่ในเรือนจำ และทัณฑสถาน เพื่อดำรงไว้ซึ่งความสงบราบรื่นแห่งการใช้ชีวิตในสถานที่ควบคุม และเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียดทางจิตใจของผู้ต้องขังประกอบกันไปด้วย

5. การลงโทษ การจำกัดสิทธิและเสรีภาพของผู้ต้องขัง เป็นไปเพื่อสนองตอบต่อความยุติธรรมที่ถูกประทุษร้าย เพื่อลงโทษผู้ต้องขังให้รู้สึกในผลกรรมที่ได้กระทำต่อผู้อื่น

สรุปได้ว่า เรือนจำเป็นสถานที่ในการควบคุมผู้กระทำความผิด หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นสถาบันในการลงโทษผู้กระทำความผิด เมื่อผู้กระทำความผิดเข้ามาอยู่ในเรือนจำ วิธีชีวิตของเขาก็จะมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ ทุกคนจะต้องอยู่ภายใต้กฎ ระเบียบ ข้อบังคับของเรือนจำ ที่แน่นอนตายตัวเหมือนกันหมด และเป็นสิ่งที่จะต้องปฏิบัติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น การปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน ทั้งการกินอยู่ หลับนอน การฝึกวิชาชีพ การศึกษาอบรม การพัฒนาจิตใจ

เป็นต้น เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้ทุกคนปฏิบัติเหมือนกันหมด สังคมในเรือนจำเป็นการตัดขาดความสัมพันธ์ของผู้ต้องขังกับโลกภายนอก สภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงทั้งในเรื่องอาคารสถานที่ ความสัมพันธ์กับบุคคลรอบข้างทั้งเพื่อนผู้ต้องขัง เจ้าพนักงาน รวมไปถึงระยะเวลาที่ผู้ต้องขังเหล่านั้นใช้ชีวิตอยู่ในเรือนจำย่อมส่งผลกระทบต่อตัวผู้ต้องขังโดยตรง แม้ว่าเรือนจำจะเป็นสถาบันในการลงโทษผู้กระทำความผิดที่มีวัตถุประสงค์เพื่อตัดบุคคลเหล่านั้นออกจากสังคม (Incapacitation) เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ผู้กระทำผิดมีโอกาสในการประกอบอาชญากรรม และเพื่อความปลอดภัยของสังคม เป็นการคุ้มครองสังคม (Social Prevention) แต่การจองจำในเรือนจำก็ทำให้เกิดผลกระทบต่อผู้ต้องขังที่ถูกจองจำเป็นระยะเวลานาน เนื่องจากการตัดโอกาสของผู้กระทำผิดเหล่านั้นออกจากสังคมของเรือนจำได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการกันคนกระทำผิดออกจากคนที่ไม่ได้กระทำผิด หรือ แยก “สีดำ” ออกจาก “สีขาว” ทำให้ผู้กระทำผิดเหล่านั้นมีความรู้สึกแปลกแยกจากสังคมภายนอก และการถูกจองจำเป็นเวลานานทำให้ผู้ต้องขังเกิดความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของเรือนจำ เกิดความเคยชิน และสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพเรือนจำ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นอุปสรรคในการกลับตัวให้เข้ากับสังคมภายนอกเมื่อพ้นโทษของผู้ต้องขัง และ “...มักมีผู้กล่าวว่า เรือนจำทำให้คนเลว ๆ ยิ่งขึ้น แทนที่จะทำให้คนเลวกลับกลายเป็นพลเมืองดีเมื่อพ้นโทษ (ประธาน วัฒนาวณิชย์, 2546, น. 331-332)

เรือนจำเป็นสถาบันการลงโทษที่อยู่คู่กับสังคมมาเป็นเวลานาน เนื่องจากการที่เป็นสถาบันการลงโทษจึงทำให้เรือนจำมีความแตกต่างกับสถาบันทางสังคมอื่น ๆ ดังนี้ (อ้างถึงใน สุพจน์ สุทธา, 2539, น. 12-13)

1. เรือนจำเป็นสังคมของผู้กระทำผิดซึ่งแต่ละคนต่างมีประวัติการประกอบอาชญากรรมมาทั้งสิ้น และการที่เข้ามาอยู่ในเรือนจำก็เกิดขึ้นจากการถูกปฏิเสธจากสังคม ในฐานะที่เป็นอาชญากรเป็นนักโทษที่สังคมไม่พึงปรารถนา

2. เพื่อให้วัตถุประสงค์แห่งการจัดตั้งเรือนจำของสังคมบรรลุผลตามความมุ่งหมายคือ ควบคุมกักขังอาชญากรผู้กระทำความผิดไว้ เพื่อชดเชยความผิดที่เขาได้ก่อขึ้น และป้องกันสังคมจากอาชญากรรมด้วยการแก้ไขผู้กระทำความผิด ดังนั้น การปฏิบัติหน้าที่ของเรือนจำ ถือเป็นงานควบคุมกักขังเป็นหลักเบื้องต้น และเป็นแนวคิดของการบริหาร ด้วยเหตุนี้ สังคมเรือนจำจึงเป็นสังคมที่เต็มไปด้วยกฎระเบียบต่าง ๆ มากมาย เพื่อจะควบคุมเหล่าอาชญากรทั้งหลายให้อยู่ร่วมกันในเรือนจำ ด้วยความสงบเรียบร้อยและรับเอากิจกรรมของกระบวนการแก้ไขฟื้นฟูซึ่งเรือนจำกำหนดไว้ ไปปฏิบัติให้บังเกิดผล จากเหตุดังกล่าวจึงทำให้ชีวิตในเรือนจำที่ผู้ต้องขังประสบอยู่ทุกวันนี้ แตกต่างตรงกันข้ามกับชีวิตในสังคมปกติ อย่างหน้ามือเป็นหลังมือ ในเรือนจำผู้ต้องขังต้องใช้ชีวิตโดยปราศจากทุกสิ่งทุกอย่าง เว้นแต่เพียงสิ่งที่จำเป็นที่สุดแก่การที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้เท่านั้น

เขาต้องถูกตัดขาดจากการอยู่ร่วมกับครอบครัว มิตรสหาย ขาดอิสระภาพต้องเปลี่ยนจากการที่ประกอบกิจใด ๆ ด้วยความคิดริเริ่มของตนเองเป็นการที่ต้องกระทำตามคำสั่งทุกสิ่งทุกอย่าง อาหารการกิน และความเป็นอยู่อย่างเฉย มีเวลาพักผ่อนหย่อนใจอย่างจำกัด ต้องถูกตัดขาดจากความต้องการในด้านกามารมณ์โดยสิ้นเชิง ชีวิตในเรือนจำเป็นชีวิตที่ซ้ำซากจำเจน่าเบื่อหน่าย ทุกวันเห็นแต่ลูกกรงเหล็กและกำแพงสูงรอบด้าน ทำให้จิตใจของผู้ต้องขังต้องถูกกดตัน ขาดความเบิกบาน

บรรยากาศทั่วไปของเรือนจำ

ในการศึกษาชีวิตความเป็นไปในเรือนจำนั้น สภาพแวดล้อมทางกายภาพอันได้แก่ ลักษณะ ของตัวอาคารสถานที่ และบรรยากาศของเรือนจำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่ง ที่มีอิทธิพลต่อการเกิดแบบแผนพฤติกรรมและวัฒนธรรมย่อยรูปแบบต่าง ๆ ของผู้ที่อยู่อาศัยภายใน จากการที่เรือนจำเป็นสังคมที่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงภายในน้อยที่สุด เนื่องจากลักษณะ โครงสร้างและวัตถุประสงค์ของการดำเนินงานที่มุ่งรักษา และควบคุมสถานการณืทุกอย่าง ในเรือนจำให้เกิดความสงบเรียบร้อย และควบคุมได้ การป้องกันจากการถูกแทรกแซงจากอิทธิพลต่าง ๆ ภายนอกที่อาจส่งผลกระทบต่อการบริหารงานและดำเนินการของเรือนจำ การเข้มงวดด้วยกฎระเบียบและการตรวจตรา ซึ่งบางครั้งจำเป็นต้องปิดกั้นข่าวสารข้อมูลจากภายนอกเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น บรรยากาศของสังคมเรือนจำภายใต้สภาพแวดล้อมที่ถูกกำหนดไว้อย่างตายตัว จึงมีสภาพเกือบจะคงที่และมีรูปแบบที่เด่นชัด (อ้างถึงใน สุพจน์ สุทธา, 2539, น. 17-19)

บรรยากาศของความรุนแรง

ภาพความน่ากลัวเกี่ยวกับความรุนแรงและก่อจลาจลที่มีความรุนแรง และการก่อจลาจลที่มีความรุนแรง ซึ่งเกิดขึ้นในเรือนจำเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมานานพอ ๆ กับประวัติการเกิดของเรือนจำโดยเฉพาะในสังคมปัจจุบัน ภาพพจน์ดังกล่าวยิ่งดูเด่นชัดขึ้นในความรู้สึกของประชาชนทั่วไป การทำความเข้าใจกับบุคลิกลักษณะของผู้ถูกคุมขัง ที่ได้รับผลของความเก็บกด ก้าวร้าวจากสังคมเรือนจำเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการควบคุมและการให้การแก้ไขอบรม ความรุนแรงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นบอกร่องจากการก่อจลาจล ที่มีเกิดขึ้นโดยกะทันหันแล้ว ยังมีความรุนแรงรูปแบบอื่น ๆ เช่น ความรุนแรงในเรือนเพศ ได้แก่ การข่มขืนเพศเดียวกัน ความรุนแรงที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มอิทธิพล การทะเลาะวิวาท และทำร้ายร่างกายกัน ระหว่างผู้ต้องขัง การทำร้ายตัวเองและที่ร้ายแรงคือ การฆ่าตัวตายของผู้ต้องขัง เจมส์ ดับบลิว แอล พาร์ค สรุปลักษณะของการเกิดความรุนแรงขึ้นในเรือนจำไว้ดังนี้ (James W.L. Park อ้างถึงใน สุพจน์ สุทธา, 2539, น. 17-19)

1. ความรุนแรงที่เป็นผลมาจากลักษณะความเป็นสังคมปิด เป็นรูปแบบความรุนแรงธรรมดา ๆ ที่มักเกิดขึ้นในเรือนจำที่มีความมั่นคงสูงสุดเป็นส่วนใหญ่ ที่มีลักษณะเป็นความรุนแรงระหว่างตัวบุคคล การเกิดความรุนแรงลักษณะนี้เป็นผลมาจากสภาพการณ์ในเรือนจำซึ่งเป็นสังคม

ปิดได้แก่ การเล่นการพนัน การถ่ายทอดความสัมพันธ์แบบไฮโมเซ็กซ์ชวล สภาพความเป็นอยู่ที่แออัด รูปแบบของเรือนจำที่ไม่เหมาะสม ความขาดแคลนด้านการฝึกอบรมและเจ้าหน้าที่ที่มีจำนวนน้อย การเกิดความขัดแย้งในหมู่ผู้ต้องขังเกี่ยวกับรูปแบบการดำเนินชีวิต วัฒนธรรมหรือเชื้อชาติ หรือความไม่พอใจของผู้ต้องขังต่อการดำเนินงานของศาล ของคณะกรรมการพักการลงโทษ หรือการปกครองของเรือนจำเป็นสิ่งสำคัญที่อาจเป็นสาเหตุให้เกิดความรุนแรงขึ้นได้ในเรือนจำ

2. ความรุนแรงที่เป็นผลจากสภาวะทางจิตได้รับความกระทบกระเทือน เป็นรูปแบบความรุนแรงที่เกิดจากผู้ต้องขังที่มีอาการทางจิต โดยเจ้าพนักงานอาจถูกผู้ต้องขังลักษณะนี้จู่โจมทำร้ายได้ในระหว่างให้การบำบัดรักษา

3. ความรุนแรงที่เกิดจากแนวความคิดต่อต้านแก้แค้น เป็นความรุนแรงที่เกิดจากความรู้สึกต่อต้านที่ผู้ต้องขังมีต่อเจ้าพนักงาน และมีการถ่ายทอดหรือโฆษณาชวนเชื่อไปยังผู้ต้องขังอื่น ๆ เจ้าพนักงานเรือนจำจะได้รับการตักเตือน ให้คอยระมัดระวังการถูกลอบทำร้ายจากผู้ต้องขังกลุ่มเล็ก ๆ ที่ไม่เปิดเผย ซึ่งเป็นพวกที่มีความคิดพื้นฐานเหมือนกัน การให้ความช่วยเหลือสนับสนุนจากสังคมภายนอกแก่ผู้ต้องขัง ซึ่งมีพฤติกรรมก้าวร้าวไม่ว่าจะเป็นในด้านขวัญและกำลังใจ ด้านกฎหมาย การให้สิทธิแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี หรือการให้เยี่ยมพิเศษแก่ผู้ต้องขังประเภทนี้ มักสร้างความไม่พอใจแก่เจ้าพนักงาน เนื่องจากพวกเขาเชื่อว่าผู้ต้องขังที่มีความคิดต่อต้านอาจก่อความรุนแรงได้ทุกขณะหากสถานการณ์เอื้ออำนวย

4. ความรุนแรงที่อาจเกิดจากการรวมเป็นแก๊งค์ แก๊งค์ในสังคมเรือนจำของสหรัฐอเมริกาเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 1960 สาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดความรุนแรงขึ้นในเรือนจำแคลิฟอร์เนีย กลุ่มผู้ต้องขังที่รวมตัวกันเป็นแก๊งค์จำเป็นการบริหารและปกครองอย่างเป็นระบบและเข้มงวด ซึ่งพฤติกรรมของแก๊งค์มักเป็นสาเหตุใหญ่ของการทำร้ายร่างกายและฆ่ากันตายในเรือนจำ

ลักษณะการเกิดเหตุการณ์รุนแรง โดยผู้ต้องขังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดเป็นลักษณะเด่นชัดที่พบได้ในสังคมเรือนจำของสหรัฐอเมริกา สำหรับประเทศไทยยังไม่เคยมีผู้ใดทำการศึกษาในเรื่องดังกล่าวโดยละเอียด ลักษณะการก่อเหตุการณ์รุนแรงของผู้ต้องขังในประเทศไทยที่พบ มักเป็นเรื่องของการประท้วงหรือก่อจลาจลแหกหักเสี้ยวส่วนใหญ่ ซึ่งการก่อเหตุการณ์รุนแรงหรือจลาจล มีส่วนเกี่ยวกับบรรยากาศในเรือนจำ ซึ่ง ยาเยอวาร์ดีน และ จาตาสูริยา (Yayeeewarden and Jayasuriya, 1981, p. 153 อ้างถึงใน สุพจน์ สุทธา, 2539, น. 18-19) ได้อธิบายถึงบรรยากาศต่าง ๆ ของเรือนจำที่เป็นต้นเหตุของการก่อความไม่สงบในเรือนจำไว้ดังนี้

1. บรรยากาศของความพลุ่งพล่านจากกความกดดัน (Atmosphere of Eruption) เกิดขึ้นเมื่อความสมดุลของเจ้าพนักงานกับผู้ต้องขัง เปลี่ยนแปลงจนทำให้เกิดความกดดัน และเป็นสาเหตุของการก่อความไม่สงบขึ้น

2. บรรยากาศของการถูกจำกัดสิทธิ (Atmosphere of Deprivation) เป็นบรรยากาศที่เกิดจากบทบาทของเรื่อนจำที่กำหนดให้บุคคลถูกตัดทอน หรือจำกัดสิทธิความสะดวกสบายในทุกทางการป้องกันหรือการก่อความไม่สงบในเรื่อนจำ จำเป็นต้องให้ความสนใจกับบรรยากาศของการถูกตัดขาดสิทธิ เพราะเมื่อความรู้สึกของการถูกบั่นทอนสิทธิและความเป็นส่วนตัวถูกสะสมเพิ่มขึ้น จะทำให้บรรยากาศแปรเปลี่ยนไปสู่บรรยากาศของความพลุ่งพล่าน (Eruption) ได้

3. บรรยากาศของความอึดอัดกังวลใจ (Atmosphere of Oppression) เป็นปฏิกริยาของผู้ต้องขังที่ตอบสนองต่อสถานการณ์ที่หลายสิ่งหลายอย่างดูขัดแย้ง เคลือบแคลงและสับสน สถานการณ์ดังกล่าวมิใช่เป็นสถานะที่ผู้ต้องขังถูกสกัดกั้นไม่ได้รับความเป็นธรรม หรือถูกกระทำโหดร้ายทารุณ เพราะว่ามีสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ถูกคาดเดาได้ว่าพวกเขาจะต้องประสบเมื่อเข้ามาอยู่ในเรื่อนจำ แต่เป็นสถานะที่ผู้ต้องขังไม่รู้แนวทางที่แน่นอนว่า พวกเขาจะต้องปฏิบัติตัวอย่างไรจึงจะเหมาะสม เช่น ในบางเวลาการกระทำบางอย่างได้รับการยอมรับ และเห็นชอบจากผู้บริหารเรื่อนจำแต่ในบางเวลาการกระทำดังกล่าวได้รับการอนุญาต บรรยากาศความไม่แน่นอนนี้ทำให้ผู้ต้องขังรู้สึกว่าการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าพนักงานเป็นการกระทำตามอำเภอใจ ไร้กฎเกณฑ์ ซึ่งจะยิ่งเพิ่มความวิตกกังวลและความรู้สึกหมดหวังให้แก่ผู้ต้องขัง บรรยากาศของความวิตกกังวลมักเป็นผลต่อเนื่องมาจากบรรยากาศของการถูกจำกัดสิทธิ เนื่องจากความวิตกกังวลในสถานการณ์ที่พวกเขาไม่อาจคาดเดาได้ การเกิดบรรยากาศดังกล่าวนี้ได้รับการยืนยันจากเจ้าพนักงานว่าผู้ต้องขังจะมีปฏิกริยาแสดงความไม่พอใจต่อสภาพแวดล้อมในเรื่อนจำ และขาดความเคารพในตัวเองบุคคลและระเบียบมากขึ้น รวมทั้งมีอุปนิสัยส่วนตัวที่เปลี่ยนแปลงไป

4. บรรยากาศที่ล่อแหลมต่ออันตราย (Atmosphere of Impending Disaster) เป็นบรรยากาศที่เปลี่ยนแปลงมาอย่างช้า ๆ จากบรรยากาศของความวิตกกังวลใจ เป็นบรรยากาศที่ผู้ต้องขังแสดงปฏิกริยาต่อต้านเจ้าพนักงานด้วยการลักลอบมีว่สมกัน และติดต่อกันทางคำพูด เฉพาะ หรือคำแสลงเพื่อปกปิดความลับ ซึ่งปฏิกริยาดังกล่าวนี้อาจแพร่กระจายออกไปจนกลายเป็นเรื่องสนุกสนานเพลิดเพลินของผู้ต้องขัง และก่อให้เกิดความกดดันแก่เจ้าพนักงานที่มักแสดงออกมาในรูปของการละทิ้งหน้าที่เพราะหมดกำลังใจ ขาดงาน ขอย้ายงาน และลาออกจากงาน

ผลกระทบของบรรยากาศต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น นอกจากมีผลต่อปฏิกริยาการแสดงออกของผู้ต้องขังแล้ว ยังมีผลต่อความรู้สึกของเจ้าพนักงานเรื่อนจำ จนเกิดการโต้ตอบทางการกระทำที่นำไปสู่ความขัดแย้งและความสงบ รวมทั้งก่อให้เกิดปฏิกริยาทางการบริหาร เพื่อรักษาสถานการณ์ต่าง ๆ ให้สงบเรียบร้อย เช่น เจ้าพนักงานจะกระทำหยาบคายและรุนแรงต่อผู้ต้องขัง เมื่อพวกเขารู้สึกว่า ผู้ต้องขังไม่เชื่อฟังและแสดงออกในทางเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ มากเกินไป โดยที่ฝ่ายบริหารไม่สามารถจัดการใด ๆ ต่อสถานการณ์เช่นนี้

การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังของเรือนจำ

การปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง หมายถึง กระบวนการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังที่ต่อเนื่องนับจากที่ได้ รับตัวผู้ต้องขังไว้ในเรือนจำ ไปจนถึงการปล่อยตัวผู้ต้องขัง จึงครอบคลุมถึงภารกิจในการปฏิบัติต่อ ผู้ต้องขัง ทั้งในด้านการจัดบริการ อบรมแก้ไขและการควบคุมดูแลผู้ต้องขังให้อยู่ในระเบียบวินัย และไม่หลบหนีภายใต้หลักการที่ได้กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2475 และที่แก้ไข เพิ่มเติม ตลอดจนกฎกระทรวงมหาดไทยที่ออกตามในมาตรา 58 แห่งพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ ซึ่งสามารถแยกพิจารณาขั้นตอน และมาตรการในการควบคุมและการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังได้เป็น 3 ช่วง ได้แก่

1. การรับตัวผู้ต้องขัง
2. การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในขณะที่อยู่ในเรือนจำ
3. การปล่อยตัวผู้ต้องขัง ซึ่งให้หมายรวมถึง ในกรณีที่ผู้ต้องขังเสียชีวิต ซึ่งขั้นตอนใน การปฏิบัติและการควบคุมต่อผู้ต้องขังดังกล่าว สามารถแยกพิจารณาได้ ดังนี้

กระบวนการในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง

1. การรับตัวผู้ต้องขัง

การรับตัวผู้ต้องขังเป็นขั้นตอนแรกของกระบวนการในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง โดย เริ่มตั้งแต่การรับผู้ต้องขังไว้ในเรือนจำตามหมายศาล คำสั่งของผู้มีอำนาจ และรวมไปถึงการจัด การเกี่ยวกับทรัพย์สินของผู้ต้องขังที่นำติดตัวเข้ามา การจำแนกลักษณะ การแยกขัง การย้ายผู้ต้องขัง และการอบรมกฎระเบียบ และข้อพึงปฏิบัติของผู้ต้องขังในเรือนจำและทัณฑสถาน โดยภารกิจดัง กล่าวนี้มุ่งในการที่จะทำให้ผู้ต้องขังที่เข้ามาใหม่ ได้รับการปฏิบัติที่เหมาะสม ตลอดจนรับทราบกฎ ระเบียบ และสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพภายในเรือนจำได้

2. การปฏิบัติในระยะเวลาที่ผู้ต้องขังอยู่ในระหว่างการจองจำ

ในขั้นตอนนี้รวมถึงการดำเนินการและการอบรมแก้ไขการจัดบริการต่าง ๆ ให้ผู้ต้องขัง เช่น การจัดบริการด้านอาหาร การรักษาพยาบาล การจัดการศึกษาและการฝึกวิชาชีพ และการให้ ความสะดวกและประโยชน์บางประการแก่ผู้ต้องขัง บริการเหล่านี้ แม้จะไม่ใช่ภารกิจด้านการควบคุม ผู้ต้องขังโดยตรง แต่ก็เป็ภารกิจที่ช่วยเสริมการควบคุมให้มีประสิทธิภาพ เป็นการทำให้ผู้ต้องขัง ได้รับการปฏิบัติที่เหมาะสม ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ซึ่งจะส่งผลต่อการควบคุม สำหรับภารกิจ ในส่วนการควบคุมโดยตรงนั้นจะเกี่ยวข้องกับการรักษาวินัยของผู้ต้องขังการควบคุมการรักษาการณ์ มาตรการควบคุมผู้ต้องขังภายในเรือนจำและมาตรการควบคุมผู้ต้องขังภายนอกเรือนจำ

3. การปล่อยตัวผู้ต้องขัง

การควบคุมผู้ต้องขังจะสิ้นสุดลงเมื่อมีการปล่อยตัวผู้ต้องขัง ภารกิจนี้จึงเป็นภารกิจสุดท้ายในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง ภารกิจดังกล่าวข้างต้นนี้ อาจแยกพิจารณาเป็นหัวข้อย่อย ๆ ได้ เรียงตามลำดับดังนี้

1. การรับตัวผู้ต้องขัง
2. การจัดการเกี่ยวกับทรัพย์สินของผู้ต้องขัง
3. การแยกขังและการย้ายผู้ต้องขัง
4. การอบรมกฎระเบียบและข้อพึงปฏิบัติของผู้ต้องขังในเรือนจำและทัณฑสถาน
5. การรักษาพยาบาลผู้ต้องขัง
6. การจัดบริการอาหารผู้ต้องขัง
7. การจัดการศึกษาอบรมและฝึกวิชาชีพผู้ต้องขัง
8. การให้ความสะดวกและประโยชน์บางประการแก่ผู้ต้องขัง
9. วินัยผู้ต้องขัง
10. การควบคุมผู้ต้องขัง
11. มาตรการควบคุมผู้ต้องขังภายในเรือนจำ
12. มาตรการควบคุมผู้ต้องขังภายนอกเรือนจำ
13. การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังเสียชีวิต การประหารชีวิต และการปล่อยตัว

การจัดสวัสดิการเกี่ยวกับปัจจัยพื้นฐาน

1. การให้บริการอาหาร สวัสดิการผู้ต้องขังด้านจัดเลี้ยงอาหารตามหลักโภชนาการ โดยการจัดเลี้ยงอาหารวันละ 3 มื้อ อาหารเช้าและเย็นให้มีกับข้าว 2 อย่าง อาหารดิบที่นำมาปรุง ให้มีการตรวจสอบถึงความสดใหม่ และมีคุณค่าทางอาหารตามหลักโภชนาการ การตรวจสอบคุณภาพอาหาร โดยผ่านคณะกรรมการที่ประกอบด้วยผู้บัญชาการเรือนจำหรือผู้อำนวยการและเจ้าหน้าที่ ส่วนผู้ต้องขังคนใดที่มีความต้องการจะซื้ออาหารหรือเครื่องใช้เป็นพิเศษ เช่น ขนม เครื่องดื่ม เครื่องใช้ ภายในเรือนจำก็มีร้านค้า คือ ร้านค้าสงเคราะห์ผู้ต้องขังเพื่อให้บริการจำหน่ายสินค้าให้แก่ผู้ต้องขังและญาติผู้ต้องขังเพื่อเป็นการให้ความสะดวกสบาย

2. การให้บริการเครื่องนุ่งห่ม มีการจ่ายเครื่องนุ่งห่มหลับนอนให้แก่นักโทษเด็ดขาด และคนต้องขังระหว่างอุทธรณ์ฎีกา ดังนี้ เสื้อและกางเกง 2 สำหรับ ผ้าอาบน้ำ 1 ผืน ผ้าห่มนอน 1 ผืน เสื้อปูนอน 1 ผืน

3. การให้บริการรักษาพยาบาลและยารักษาโรค เรือนจำจะจัดให้มีสถานพยาบาลเพื่อเป็นที่ทำการรักษาพยาบาลผู้ต้องขังที่ป่วย และจัดให้มีผู้มีความรู้พอสมควรมีหน้าที่ประจำสถานพยาบาล และมีทัศนสถานโรงพยาบาลราชทัณฑ์ในการดูแลรักษาพยาบาลผู้ต้องขังที่ป่วยหนัก

4. การให้บริการที่อยู่อาศัย

การให้การศึกษา

เนื่องจากผู้ต้องขังส่วนใหญ่ที่กระทำอยู่ในเรือนจำจะมีระดับการศึกษาต่ำ บางคนก็ไม่ได้เรียนหนังสือ ดังนั้น เรือนจำจึงมีการจัดการศึกษาในระดับต่าง ๆ ให้แก่ผู้ต้องขัง ดังนี้

1. การศึกษาสายสามัญ มีการจัดการศึกษาให้แก่ผู้ต้องขังทั้งในระดับที่ไม่รู้หนังสือจนถึงระดับปริญญา โดยการประสานกับศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) จะเป็นฝ่ายจัดหลักสูตรในการศึกษาและออกไปรับรองผลให้

2. การศึกษาวิชาชีพ เรือนจำจัดให้มีการศึกษาด้านวิชาชีพ เช่น ช่างไม้ ช่างปูน ช่างยนต์ ช่างประปา ช่างไฟฟ้า ช่างวิทยุและโทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ เป็นต้น มีทั้งการจัดแบบระยะสั้นและระยะยาว โดยในระยะสั้นนี้จะเป็นการจัดการฝึกวิชาชีพให้แก่ผู้ต้องขังที่ใกล้จะพ้นโทษ เช่น การนวดแผนไทย ตัดผม ช่างไม้ เป็นต้น

3. การศึกษาอบรมด้านศีลธรรม เรือนจำมีการจัดให้มีการฝึกสมาธิ วิปัสสนา จิตภาวนา อบรมผู้ต้องขังด้านวิชาธรรมศึกษา ตรี โท เอก มีการติดต่อประสานงาน พระภิกษุ ผู้นำทางศาสนาต่าง ๆ มาบรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับหลักธรรม การดำเนินชีวิต เพื่อเป็นการอบรมขัดเกลาจิตใจให้แก่ผู้ต้องขังอย่างสม่ำเสมอ

การฝึกวิชาชีพ

นอกจากการศึกษอบรมทางด้านวิชาชีพแล้ว เรือนจำยังมีการฝึกสอนวิชาชีพทั้งวิชาชีพที่มีผลพลอยได้เป็นประโยชน์ต่อทางเรือนจำ และวิชาชีพที่ไม่มีผลต่อทางเรือนจำ ทั้งนี้ โดยมุ่งถึงคุณประโยชน์ที่ผู้ต้องขังจะนำไปใช้สำหรับเลี้ยงชีพเมื่อพ้นโทษเป็นสำคัญ วิชาชีพที่มีผลพลอยได้ต่อทางเรือนจำ ได้แก่ วิชาชีพทางอุตสาหกรรม อาทิ การเย็บพิมพ์ การเลื่อยจักร การทอผ้า การทอพรหม การช่างไม้ เป็นต้น ส่วนวิชาชีพที่ไม่มีผลพลอยได้ต่อทางเรือนจำ ได้แก่ วิชาชีพทางการตัดเสื้อ ตัดผมตลอดจนการเสริมสวยอื่น ๆ เพื่อให้ผู้ต้องขังสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ ยังมีการจัดให้ผู้ต้องขังทำงานตามความเหมาะสม โดยคำนึงถึงกำหนดโทษ ความแข็งแรงของร่างกายและสติปัญญา พื้นฐานความรู้และความชำนาญ การฝึกวิชาชีพในเรือนจำ เนื่องจากนอกจากจะเป็นการฝึกวิชาชีพแล้วยังถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการลงโทษ หรือหมายถึง การต้องโทษมีการบังคับให้ต้องทำงานด้วย แต่นอกจากนี้ยังเป็นการส่งเสริมให้ผู้ต้องขังมีร่างกายแข็งแรง ไม่เกียจคร้าน มีจิตใจสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ยังเป็นการเพิ่มผลผลิตทางเศรษฐกิจ โดยที่ผู้ต้องขัง

มิใช่กรรมกรหรือลูกจ้างจึงไม่มีสิทธิจะได้รับค่าจ้าง แต่หากงานใดที่อาจคำนวณเป็นเงินได้สามารถกำหนดแบ่งรายได้ อันเกิดจากการงานของผู้ต้องขัง โดยหักค่าใช้จ่ายออกเสียก่อนให้เป็นเงินรางวัล เป็นเงินปันผล

การทำงานของผู้ต้องขัง

กรมราชทัณฑ์มีนโยบายให้เรือนจำ/ทัณฑสถาน/สถานกักขัง ให้นักโทษเด็ดขาดออกทำงานสาธารณชนนอกเรือนจำเพื่อก่อประโยชน์ให้แก่สังคมส่วนรวมและเสริมสร้างทัศนคติที่ดีของประชาชนต่อนักโทษ เพื่อเป็นการชดใช้ความผิดที่ตนเองได้กระทำให้แก่สังคม ตลอดจนเป็นภาพลักษณ์ที่ดีต่อกรมราชทัณฑ์ นักโทษเด็ดขาดที่ได้รับอนุญาตให้ออกไปทำงานสาธารณชน จะต้องทำงานตามคำสั่งของเจ้าพนักงานเรือนจำ ทั้งนี้ต้องเป็นไปตามกฎระเบียบของกรมราชทัณฑ์ สำหรับการคัดเลือกนักโทษเด็ดขาดออกทำงานสาธารณชนจะต้องมีคณะกรรมการในการคัดเลือก คัดเลือกนักโทษเด็ดขาด ซึ่งเหลือโทษจำคุกไม่เกินสองปี เพื่อทำงานสาธารณชน นักโทษเด็ดขาดที่จะออกทำงานสาธารณชนที่มีลักษณะความผิดดังต่อไปนี้ จะไม่อยู่ในข่ายได้รับการพิจารณาคัดเลือก คือ

1. ความผิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ พระราชินี รัชทายาท และผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
2. ความผิดต่อความมั่นคงของรัฐภายในราชอาณาจักร
3. ความผิดต่อความมั่นคงของรัฐภายนอกราชอาณาจักร
4. ความผิดตามกฎหมายว่าด้วยยาเสพติดให้โทษ

การงานที่ผู้ต้องขังได้ทำไปแล้วนั้น อาจคำนวณเป็นราคาเงินตามที่กำหนดไว้ในกฎกระทรวง ผู้ต้องขังไม่มีสิทธิจะได้ค่าจ้าง แต่อาจแบ่งรายได้ อันเกิดจากการงานของผู้ต้องขัง โดยหักค่าใช้จ่ายออกเสียก่อนให้เป็นรางวัลแก่ผู้ต้องขังและเจ้าพนักงานเรือนจำ ถ้าผู้ต้องขังได้รับบาดเจ็บสาหัสหรือถึงตายในขณะทำการตามหน้าที่อันอาจเป็นอันตรายต่อความปลอดภัย หรือชีวิตของผู้ต้องขังก็ให้ได้รับรางวัลเป็นจำนวนตามพฤติการณ์แห่งกรณี รางวัลเช่นว่านี้ถ้าผู้ต้องขังตาย ให้จ่ายแก่ผู้รับมรดก และเรือนจำและทัณฑสถาน ที่ดำเนินตามโครงการส่งนักโทษเด็ดขาดออกทำงานสาธารณชนประเภทมีผลประโยชน์ตอบแทนดำเนินการจ่ายเงินรางวัลปันผลแก่นักโทษเด็ดขาดผู้มีส่วนร่วมในการทำงานร้อยละแปดสิบ จากผลกำไรของแต่ละโครงการสำหรับเรือนจำ และทัณฑสถาน ที่ดำเนินการตามโครงการส่งนักโทษเด็ดขาดออกทำงานสาธารณชนประเภทมีผลประโยชน์ตอบแทนในเขตกรุงเทพมหานคร ให้จ่ายรางวัลปันผลตามกฎกระทรวงฯ แต่ต้องไม่น้อยกว่า 40 บาท ต่อวันต่อคน

การเยี่ยมผู้ต้องขัง

ญาติพี่น้องและครอบครัวของผู้ต้องขังนับเป็นส่วนสำคัญในการที่จะช่วยอบรมแก้ไขให้ผู้ต้องขังกลับคืนสู่สังคม หากผู้ต้องขังคนใดมีครอบครัวหรือญาติที่ยังให้ความสนใจหรือห่วงใยมาเยี่ยมเยียนผู้ต้องขังอยู่เสมอ จะทำให้ผู้ต้องขังมีที่ยึดเหนี่ยวและช่วยปรับระดับประคองในการไม่กลับไปกระทำความผิดอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ต้องขังประเภทที่ทำความผิดไปโดยพลั้งพลาดไม่ได้กระทำความผิดเป็นนิสัย นอกจากนี้ยังช่วยให้ญาติและผู้ต้องขังคลายกังวลเกี่ยวกับการจองจำในเรือนจำ ดังนั้น ในระบบการราชทัณฑ์สมัยใหม่ การจัดให้ญาติและครอบครัวได้เข้าเยี่ยมผู้ต้องขังจึงเป็นภารกิจสำคัญของเรือนจำในการที่จะทำให้สัมพันธ์ภาพของครอบครัวยืนยาวต่อไป (นันทิ จิตสว่าง, ม.ป.ป., น. 89)

ดังนั้น เพื่อลดการเกิดภาวะความเครียด ความวิตกกังวล สับสน และอาจจะมีความกังวลเกี่ยวกับครอบครัว จนทำให้เกิดภาวะเสียสุขภาพจิต และเพื่อเป็นการส่งเสริมสุขภาพจิต เรือนจำอนุญาตให้ญาติของผู้ต้องขังสามารถมาเยี่ยมผู้ต้องขังได้ ตามกฎระเบียบของกรมราชทัณฑ์ และเรือนจำนั้น ๆ การเยี่ยมญาติจะมี 2 ประเภท คือ

การเยี่ยมญาติประเภทแรก คือ การเยี่ยมญาติประเภทปกติ (การเยี่ยมแบบผ่านสิ่งกีดขวาง) จะอนุญาตให้ญาติเข้าเยี่ยมผู้ต้องขังตามวันและเวลาที่เรือนจำที่กำหนด ยกเว้นวันหยุดราชการ ญาติจำนวนไม่เกิน 5 คน สามารถเข้าเยี่ยมผู้ต้องขังได้ 1 คน และผู้ต้องขังแต่ละคนจะออกมาพบญาติได้วันละ 1 รอบเท่านั้น โดยเรือนจำเปิดบริการให้ญาติเยี่ยมช่วงเช้า ตั้งแต่เวลา 09.00-12.00 น. และช่วงบ่ายเวลา 13.00-15.00 น. กรณีญาติที่เดินทางมาจากต่างจังหวัด โดยไม่ทราบกำหนดการเยี่ยมต้องติดต่อกับหัวหน้างานห้องเยี่ยมเพื่อที่ทางเรือนจำจะได้พิจารณาอนุญาตเป็นราย ๆ ไป และทางเรือนจำขอยืนยันว่าทุกท่านที่มาเยี่ยมผู้ต้องขังจะได้รับสิทธิในการเข้าเยี่ยมทุกคน ส่วนการเยี่ยมญาติประเภทที่สอง คือ การเยี่ยมแบบถึงตัว (Contact visit) โดยทางเรือนจำจะจัดโครงการวันพบญาติประจำปี โดยการจัดปีละ 1 ครั้ง ญาติสามารถเข้าเยี่ยมผู้ต้องขังได้ถึงตัว ญาติจำนวนไม่เกิน 10 คน สามารถเข้าเยี่ยมผู้ต้องขังได้ 1 คน

นอกจากนี้เรือนจำยังมีการเปิดโอกาสให้พระ นักบวช นักสังคมสงเคราะห์ นักจิตวิทยา สมาชิกในองค์กรการกุศลต่าง ๆ รวมไปถึงถึงหน่วยงานภายนอก เข้ามาเยี่ยมผู้ต้องขังเพื่ออบรมสั่งสอน ให้กำลังใจ การให้การสงเคราะห์ในด้านต่าง ๆ

การสงเคราะห์ผู้ต้องขังและการจัดกิจกรรมนันทนาการต่าง ๆ

นอกจากจะให้สวัสดิการต่าง ๆ ที่มีความจำเป็นในการดำรงชีวิตในเรือนจำ เรือนจำยังมีการให้การสงเคราะห์ผู้ต้องขังที่อยู่ระหว่างการควบคุม และหลังปลดปล่อย เช่น การสงเคราะห์ทุนการศึกษาแก่บุตรผู้ต้องขัง การสงเคราะห์ค่าพาหนะกลับภูมิลำเนา การสงเคราะห์ผู้ต้องขัง

พิการและสูงอายุ การให้คำปรึกษาแก่ผู้ต้องขังที่มีปัญหาในด้านต่าง ๆ เป็นต้น และเพื่อเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียด และให้ผู้ต้องขังเรียนรู้ที่จะอาศัยอยู่ในสังคมร่วมกับผู้อื่น จึงมีการจัดกิจกรรมนันทนาการต่าง ๆ เช่น การเล่นดนตรี การออกกำลังกาย ให้ชมโทรทัศน์ วีดีโอ ฟังวิทยุ อ่านหนังสือพิมพ์ ติดต่อญาติทางโทรศัพท์ รวมทั้งกิจกรรมต่าง ๆ ในช่วงเวลาพักผ่อนหลังเลิกงาน วันธรรมดา หรือวันหยุดสุดสัปดาห์ ให้แก่ผู้ต้องขัง เพื่อเป็นการผ่อนคลายความเครียดให้ผู้ต้องขัง ทั้งนี้เพื่อเป็นการสนับสนุนให้ผู้ต้องขังสามารถอยู่ในเรือนจำได้โดยไม่มีปัญหา

การแก้ไขและฟื้นฟูผู้ต้องขัง

การแก้ไขและฟื้นฟูผู้ต้องขังแต่ละเรือนจำ จะมีการดำเนินโปรแกรมการแก้ไขพื้นฐานอันได้แก่ การฝึกวิชาชีพ การให้การศึกษา การอบรมทางศีลธรรม ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้เกิดทักษะพื้นฐานเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตแล้ว กรมราชทัณฑ์สนับสนุนให้เรือนจำต่าง ๆ ดำเนินการดำเนินการดำเนินการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิดแต่ละกลุ่มตามประเภทคดีความผิด ความจำเป็นและความเหมาะสม เพื่อการลงลึกถึงสาเหตุและมูลเหตุในการกระทำผิด เพื่อมุ่งปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมของผู้ต้องขัง เช่น โปรแกรมแก้ไขผู้กระทำผิดทางเพศ โปรแกรมแก้ไขผู้ต้องขังคดียาเสพติด โปรแกรมการปรับพฤติกรรมผู้กระทำผิดที่ใช้ความรุนแรง เป็นต้น

การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังโดยเจ้าหน้าที่เรือนจำ

การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่เรือนจำจะต้องอยู่ภายใต้พระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2479 รวมไปถึง กฎ ระเบียบต่าง ๆ ของเรือนจำ ในเบื้องต้น สำหรับการปฏิบัติต่อผู้ต้องขัง อำนาจหน้าที่ของเจ้าหน้าที่เรือนจำ หน้าที่หลัก คือ การควบคุมมิให้ผู้ต้องขังหลบหนี นอกจากนี้อำนาจหน้าที่ของเจ้าหน้าที่เรือนจำที่สามารถปฏิบัติได้ ดังนี้

ห้ามมิให้ใช้เครื่องพันธนาการแก่ผู้ต้องขังเว้นแต่

- (1) เป็นบุคคลที่น่าจะทำอันตรายต่อชีวิต หรือร่างกายของตนเองหรือผู้อื่น
- (2) เป็นบุคคลวิกลจริต หรือจิตไม่สมประกอบ อันอาจเป็นภัยอันตรายต่อผู้อื่น
- (3) เป็นบุคคลที่น่าจะพยายามหลบหนีการควบคุม
- (4) เมื่อถูกคุมตัวไปนอกเรือนจำเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่ควบคุมเห็นเป็นการสมควรที่จะต้องใช้เครื่องพันธนาการ

(5) เมื่อรัฐมนตรีสั่งว่าเป็นการจำเป็นต้องใช้เครื่องพันธนาการเนื่องแต่สภาพเรือนจำหรือสภาพการณ์ของท้องถิ่น

เจ้าหน้าที่เรือนจำอาจใช้อาวุธนอกจากอาวุธปืนแก่ผู้ต้องขังได้ ในกรณีต่อไปนี้

(1) เมื่อปรากฏว่าผู้ต้องขังกำลังกำลังหลบหนีและไม่มีทางจะป้องกันอย่างอื่นนอกจากใช้อาวุธ

(2) เมื่อผู้ต้องขังหลายคนก่อความวุ่นวาย หรือพยายามใช้กำลังเปิดหรือทำลายประตูรั้วหรือกำแพงเรือนจำ

(3) เมื่อปรากฏว่า ผู้ต้องขังจะใช้กำลังกายทำร้ายเจ้าพนักงาน หรือผู้อื่น
เจ้าหน้าที่เรือนจำอาจใช้อาวุธปืนแก่ผู้ต้องขังได้ในกรณีต่อไปนี้

(1) ผู้ต้องขังไม่ยอมวางอาวุธ เมื่อเจ้าพนักงานสั่งให้วาง

(2) ผู้ต้องขังกำลังหลบหนี ไม่ยอมหยุดเมื่อเจ้าพนักงานสั่งให้หยุด และไม่มีทางอื่นที่จะจับกุมได้

(3) ผู้ต้องขังตั้งแต่ 3 คนขึ้นไป ก่อการวุ่นวาย หรือพยายามใช้กำลังเปิดประตูหรือทำลายประตูรั้ว หรือกำแพงเรือนจำ หรือใช้กำลังกายทำร้ายเจ้าหน้าที่เรือนจำหรือผู้อื่น และไม่ยอมหยุดในเมื่อเจ้าหน้าที่สั่งให้หยุด

ถ้ามีเจ้าหน้าที่เรือนจำผู้มีอำนาจเหนือตนอยู่ในขณะนั้นด้วย จะใช้อาวุธปืนได้ก็ต่อเมื่อได้รับคำสั่งจากเจ้าหน้าที่ผู้นั้นแล้วเท่านั้น

กฎระเบียบของผู้ต้องขัง

ผู้ต้องขังทุกคนจะต้องปฏิบัติตามระเบียบและข้อบังคับของเรือนจำ นักโทษเด็ดขาดคนใดแสดงให้เห็นความประพฤติดี มีความอุตสาหะความก้าวหน้าในการศึกษา และทำการงานเกิดผลดีหรือทำความชอบแก่ราชการเป็นพิเศษอาจได้รับประโยชน์อย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ดังต่อไปนี้

1) ให้ความสะดวกในเรือนจำตามที่อธิบดีกำหนดไว้ในข้อบังคับ

2) เลื่อนชั้น

3) ตั้งให้มีตำแหน่งหน้าที่ช่วยเหลือเจ้าพนักงานเรือนจำ

4) ลาไม่เกิน 4 วัน ในคราวหนึ่งโดยไม่รวมเวลาที่ต้องใช้ในการเดินทางเข้าด้วยเมื่อมีความจำเป็นเห็นประจักษ์ เกี่ยวกับกิจธุระสำคัญ หรือกิจการในครอบครัว แต่ห้ามมิให้ออกไปนอกราชอาณาจักรสยามและต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่รัฐมนตรีได้กำหนดไว้ระยะเวลาที่อนุญาตให้ลานี้มีให้หักออกจากการคำนวณกำหนดโทษ

5) พักการลงโทษภายใต้บังคับเงื่อนไขตามรัฐมนตรีกำหนดไว้ แต่การพักการลงโทษนี้จะพึงกระทำได้ต่อเมื่อนักโทษเด็ดขาดได้รับโทษมาแล้ว ไม่น้อยกว่า 1 ใน 3 ของกำหนดโทษตาม

หมายศาลในขณะนั้น หรือ ไม่น้อยกว่า 10 ปี ในกรณีที่ต้องโทษจำคุกตลอดชีวิตและระยะเวลาที่จะต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขนั้น ให้กำหนดไม่น้อยกว่า 1 ปี แต่ไม่เกินกว่ากำหนดโทษที่ยังเหลืออยู่

6) ลดวันต้องโทษจำคุกเดือนละไม่เกินห้าวันตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง แต่การลดวันต้องโทษจำคุกจะพึงกระทำได้ต่อเมื่อนักโทษเด็ดขาดได้รับโทษจำคุกตามคำพิพากษาถึงที่สุดมาแล้วไม่น้อยกว่าหกเดือน หรือไม่น้อยกว่าสิบปี ในกรณีที่ต้องโทษจำคุกตลอดชีวิตที่มีการเปลี่ยนโทษจำคุกตลอดชีวิตเป็นโทษจำคุกมีกำหนดเวลา

7) ในการลดวันต้องโทษตาม (6) ให้คณะกรรมการประกอบด้วยผู้แทนของกรมราชทัณฑ์ กรมตำรวจ กรมอัยการ กรมประชาสงเคราะห์ และจิตแพทย์ จากกรมการแพทย์ เป็นผู้พิจารณา โดยมติเสียงส่วนมาก

8) นักโทษเด็ดขาดที่ส่งออกไปทำงานสาธารณะนอกเรือนจำ ตามมาตรา 22 ทวิ ให้ได้ลดวันต้องโทษลงอีกไม่เกินจำนวนวันที่ทำงานสาธารณะนั้น และอาจได้รับรางวัลด้วยก็ได้ ทั้งนี้ตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง

การลงโทษผู้ต้องขังที่กระทำผิดวินัย

เมื่อผู้ต้องขังคนใดกระทำผิดวินัย ให้เจ้าพนักงานเรือนจำผู้มีหน้าที่พิจารณาโดยถ่องแท้แล้วลงโทษสถานหนึ่งสถานใดหรือหลายสถาน ดังต่อไปนี้

1. ภาคทัณฑ์
  2. งดการเลื่อนชั้นโดยมีกำหนด
  3. ลดชั้น
  4. ตัดการอนุญาตให้ได้รับการเยี่ยมเยียน หรือติดต่อไม่เกิน 3 เดือน เว้นไว้แต่กรณีที่ระบุไว้ในมาตรา 8 แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา
  5. ลดหรืองดประโยชน์และรางวัลทั้งหมด หรือแต่บางส่วนบางอย่าง
  6. ขังเดี่ยวไม่เกิน 3 เดือน
  7. ขังห้องมืดไม่มีเครื่องหลับนอน ไม่เกิน 2 วัน ในสัปดาห์หนึ่ง โดยความเห็นชอบของแพทย์
  8. เชี่ยนคราวหนึ่งไม่เกิน 20 ที่ ในความควบคุมของแพทย์ แต่ห้ามเชี่ยนคราวต่อไป เว้นแต่จะล่วงพ้นเวลา 30 วันจากวันที่เชี่ยนคราวที่แล้ว ถ้าผู้ต้องขังเป็นหญิงห้ามเชี่ยน
  9. ตัดจำนวนวันที่ได้รับการลดวันต้องโทษจำคุกตามมาตรา 32 (6)
- ในกรณีและเงื่อนไขอย่างใดจะลงโทษดังระบุไว้ข้างต้นให้กำหนดไว้ในกฎกระทรวง
- ถ้าปรากฏว่า ผู้ต้องขังที่จะได้รับโทษดังกล่าวมาในมาตราก่อนนั้นป่วยเจ็บหรือมีเหตุอันควรอย่างอื่นใด ซึ่งจะต้องยกขึ้นพิจารณา จะงดการลงโทษนั้นไว้ก่อนก็ได้

อนึ่ง พนักงานเจ้าหน้าที่อาจเพิกถอนการลงโทษอย่างใด ๆ เสียได้เมื่อมีเหตุสมควรแต่ต้องได้รับอนุญาตจากผู้บัญชาการเรือนจำ

ในกรณีที่ผู้ต้องขังได้กระทำความผิดอาญาขึ้นภายในเรือนจำ และความผิดนั้นเป็นเพียงลหุโทษ หรือความผิดต่อมาตรา 45 แห่งพระราชบัญญัตินี้ก็ดี หรือความผิดฐานประทุษร้ายแก่ทรัพย์สินของเรือนจำก็ดี ฐานพยายามจะหลบหนีก็ดี แทนที่จะนำเรื่องนี้เสนอต่อเจ้าหน้าที่เพื่อดำเนินการสอบสวน หรือฟ้องร้องตามกฎหมาย ให้ผู้บัญชาการเรือนจำ มีอำนาจวินิจฉัยลงโทษฐานผิดวินัยตามพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

รัตนภรณ์ อ่อนแก้ว (2539) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ศึกษาการปรับตัวของผู้ต้องขังในเรือนจำอำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี” ผลการศึกษา พบว่า ผู้ต้องขังในเรือนจำอำเภอธัญบุรี มีระดับการปรับตัวในเรือนจำ โดยภาพรวมอยู่ในระดับปรับตัวได้ดีปานกลาง โดยผู้ต้องขังที่มีอายุ 25 ปี และผู้ต้องขังเด็ดขาดจะปรับตัวได้ดีกว่าผู้ต้องขังระหว่างการพิจารณาสอบสวน นอกจากนี้ยังพบว่า ผู้ต้องขังที่มีพื้นฐานการศึกษาต่างกั้มีการปรับตัวได้ดีแตกต่างกันด้วย คือ ผู้ต้องขังสำเร็จการศึกษาสูงปรับตัวเข้ากับเพื่อนได้ดีกว่าผู้ต้องขังที่มีการศึกษาต่ำกว่าระดับประถมศึกษา แต่ผู้ต้องขังที่มีการศึกษาระดับประถมศึกษาจะปรับตัวเข้ากับเจ้าหน้าที่ กิจกรรมและระเบียบข้อบังคับของเรือนจำได้ดีกว่าผู้ต้องขังที่มีการศึกษาระดับอื่น

นิภา นิมนวล (2548) ได้ทำการศึกษา เรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการปรับตัวของผู้ต้องขังให้กับกับสภาพแวดล้อมภายในเรือนจำ/ทัณฑสถาน ศึกษาเฉพาะกรณีของทัณฑสถานหญิงกลาง” โดยมีผู้ต้องขังหญิง ศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการปรับตัวของผู้ต้องขังหญิง และเพื่อแสวงหาแนวทางในการสนับสนุนการปรับตัวของผู้ต้องขังหญิง ผลการศึกษาพบว่า อายุ อาชีพก่อนต้องโทษ และฐานความผิดมีความสัมพันธ์กับการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ระดับการศึกษามีความสัมพันธ์กับการปรับตัวต่อเจ้าหน้าที่และสวัสดิการ ระยะเวลาที่ถูกควบคุมตัวและรายได้มีความสัมพันธ์กับการปรับตัวต่อกฎ ระเบียบ วินัย ข้อบังคับ ของทัณฑสถาน ส่วนปัจจัยด้านสัมพันธภาพกับเจ้าหน้าที่ ปัจจัยด้านสัมพันธภาพกับเพื่อนผู้ต้องขัง และปัจจัยด้านสวัสดิการผู้ต้องขังมีความสัมพันธ์กับระยะเวลาในการปรับตัวของผู้ต้องขัง

สุเทพ นิมมา (2543, น. บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมนิสัยของผู้ต้องขังในเรือนจำ : กรณีศึกษาเรือนจำกลางสมุทรปราการ” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความพึงพอใจของผู้ต้องขังต่อการจัดสภาพแวดล้อมและสวัสดิการในเรือนจำกลาง

สมุทรปราการ เพื่อศึกษาการขัดเกลาทางสังคมและความรู้เกี่ยวกับสิทธิผู้ต้องขัง และเพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมนิสัยของผู้ต้องขังในเรือนจำกลางสมุทรปราการ ผลการศึกษา พบว่า ผู้ต้องขังส่วนใหญ่มีความพึงพอใจต่อการจัดแสงสว่างของห้องควบคุมในเรือนนอน รองลงมา มีความพอใจต่อการจัดแสงสว่างในโรงฝึกวิชาชีพ และผู้ต้องขังมีความพึงพอใจน้อยที่สุดต่อพื้นที่นอนในเรือนนอน เมื่อทำการปรับค่าเฉลี่ยกับความพึงพอใจต่อสภาพแวดล้อมในเรือนจำ พบว่า ผู้ต้องขังมีความพอใจต่อสภาพแวดล้อมในระดับปานกลาง ผลการศึกษาความพึงพอใจต่อการจัดสวัสดิการ พบว่า ผู้ต้องขังส่วนใหญ่มีความพึงพอใจต่อการให้การศึกษาด้านวิชาสามัญ รองลงมา มีความพึงพอใจต่อการให้การศึกษาด้านวิชาชีพ และผู้ต้องขังมีความพึงพอใจน้อยที่สุดต่อปริมาณและคุณภาพของยารักษาโรคที่ได้รับ เมื่อทำการปรับค่าเฉลี่ยความพึงพอใจต่อสภาพแวดล้อมในเรือนจำ พบว่า ผู้ต้องขังมีความพึงพอใจต่อสภาพแวดล้อมอยู่ในระดับปานกลาง

ผลการศึกษาการขัดเกลาทางสังคมในเรือนจำ พบว่า ผู้ต้องขังส่วนใหญ่ได้รับการขัดเกลาทางสังคมในเรื่อง การเคยคบเพื่อนที่ไม่ดีและบางคนเคยต้องโทษจำคุก รองลงมา คือ การที่เพื่อนเคยเตือนให้ทำตามระเบียบเสมอ และได้รับการขัดเกลาทางสังคมน้อยที่สุดในเรื่อง การเคยเลียนแบบการกระทำที่ไม่ดีของเพื่อน เมื่อทำการปรับค่าเฉลี่ยกับการขัดเกลาทางสังคม พบว่า การขัดเกลาทางสังคมของผู้ต้องขังอยู่ในระดับปานกลาง ผลการศึกษาความรู้เกี่ยวกับสิทธิของผู้ต้องขัง พบว่า ผู้ต้องขังส่วนใหญ่มีความรู้เกี่ยวกับสิทธิในเรื่อง การมีสิทธิได้รับการเยี่ยมเยียนหรือติดต่อบุคคลภายนอก รองลงมา ในเรื่องสิทธิได้ส่งหรือรับจดหมายจากญาติมิตรและผู้ต้องขังมีความรู้เกี่ยวกับสิทธิน้อยที่สุดในเรื่องสิทธิประโยชน์ในการลาเนื่องจากกิจธุระสำคัญหรือกิจการในครอบครัว เมื่อทำการปรับค่าเฉลี่ยเกี่ยวกับความรู้เกี่ยวกับสิทธิผู้ต้องขัง พบว่า ผู้ต้องขังมีความรู้เกี่ยวกับสิทธิอยู่ระดับสูง ผลการศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมนิสัยของผู้ต้องขัง พบว่า พฤติกรรมนิสัยของผู้ต้องขังที่มีการปรับเปลี่ยนมากที่สุด คือ การรักษากฎระเบียบวินัยของเรือนจำ รองลงมา คือ การให้ความร่วมมือทำกิจกรรม และน้อยที่สุดในเรื่อง การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

พรรณলেখา พลอยสระศรี (2546, น. บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การปรับตัวของผู้ต้องขังวัยหนุ่มในเรือนจำกลางบางขวาง ผลการศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการปรับตัวทางสังคม พบว่า ปัจจัยเกี่ยวกับภูมิหลังทางสังคม ได้แก่ อาชีพ และภูมิฐานะ ปัจจัยด้านการกระทำผิด ได้แก่ การยอมรับและปฏิเสธในกระบวนการยุติธรรม และปัจจัยที่เอื้อต่อการกระทำผิด ได้แก่ ประสบการณ์การกระทำผิด และระยะเวลาในการกระทำผิด มีความสัมพันธ์กับการปรับตัวทางสังคม ผลการศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการปรับตัวทางสภาพแวดล้อม พบว่า ปัจจัยเกี่ยวกับการกระทำผิด ได้แก่ อายุ รายได้ และภูมิฐานะ ด้านปัจจัยเกี่ยวกับการกระทำผิด

ได้แก่ การยอมรับและปฏิเสธในกระบวนการยุติธรรม และปัจจัยที่เอื้อต่อการกระทำผิด ได้แก่ ความตั้งใจและไม่ตั้งใจมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม

พัฒนา พัวพัฒนกุล (2533) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การศึกษาทัศนคติของเจ้าพนักงานเรือนจำต่อผู้ต้องขัง : ศึกษาเฉพาะกรณีเรือนจำที่มีความมั่นคงสูงสุดในเขตกรุงเทพมหานคร ผลการศึกษา พบว่า เจ้าพนักงานเรือนจำมีทัศนคติต่อแนวทางในการแก้ไขอาชญากรรมของผู้ต้องขังว่าการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังรายบุคคลด้วยหลักทฤษฎีการสมัยใหม่ เช่น การใช้หลักจิตวิทยา หลักสังคมสงเคราะห์ จะพบผลสำเร็จมากกว่าการใช้ระเบียบที่เข้มงวด ซึ่งทำให้ผู้ต้องขังมีทัศนคติต่อต้าน เก็บกด และพัฒนาพฤติกรรมในทางลบ และแนวโน้มการกระทำผิดซ้ำของผู้ต้องขังส่วนหนึ่งเป็นผลมากจากการได้รับประสบการณ์ด้านลบจากชีวิตในเรือนจำ ซึ่งได้แก่ การพบเห็นการเอาตัวเปรียบ เห็นแก่ตัว เล่ห์เหลี่ยม กลโกงของเพื่อนผู้ต้องขัง หรือพฤติกรรมพิเศษที่ไม่เคยประสบมาก่อน เช่น การข่มขืนเพศเดียวกัน หรือการเข้าร่วมรับรู้เหตุการณ์รุนแรง เช่น ผู้ต้องขังวิวาททำร้ายร่างกายและฆ่ากันตาย เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบอีกว่า ในการปฏิบัติงานโดยเจ้าพนักงานเรือนจำส่วนใหญ่เคยได้รับความกังวลใจหรือเกิดปัญหาโดยมีสาเหตุมาจากผู้ต้องขัง ได้แก่ ผู้ต้องขังหลบหนีหรือหลอกลวงหาประโยชน์ ตลอดจนการก่อเหตุร้ายทะเลาะวิวาททำร้ายร่างกายกันเองและลักลอบนำยาเสพติดเข้าเรือนจำ

สุพจน์ สุทธา (2539, น. บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่ทำให้ผู้ต้องขังเข้าร่วมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ: ศึกษาเฉพาะกรณีเรือนจำกลางสมุทรปราการ พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ต้องขังกับเจ้าพนักงานเรือนจำนั้นเป็นไปในทางลบ กล่าวคือ เจ้าพนักงานเรือนจำมักไม่ให้ความเป็นกันเองกับผู้ต้องขังและแสดงตนอยู่เหนือผู้ต้องขัง

พิทยา สังฆนาคนิ ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การปรับตัวของนักโทษประหารชีวิตในเรือนจำกลางบางขวาง” ผลการศึกษาพบว่า นักโทษประหารชีวิต มีการปรับตัวทางสังคมด้านความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่เรือนจำโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง มีการปรับตัวทางสังคมด้านความสัมพันธ์กับพนักงานสอบสวน (ตำรวจ) โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง มีการปรับตัวทางสังคมด้านความสัมพันธ์กับครอบครัว โดยรวมอยู่ในระดับสูง มีการปรับตัวทางสังคมด้านความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น พนักงานสอบสวน (ตำรวจ) ทุกด้านอยู่ในระดับปานกลาง มีการปรับตัวทางสังคมความสัมพันธ์กับทนายความ โดยรวมอยู่ในระดับปานกลางทุกด้าน มีการปรับตัวทางด้านสภาพแวดล้อมภายในเรือนจำโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า นักโทษประหารชีวิตส่วนใหญ่ มีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ต่อไปนี้ ในระดับปานกลาง ประกอบด้วย อุปกรณ์ที่ใช้ในการรับประทานอาหารในโรงเลี้ยงอาหาร มีความสะอาด และถูกสุขลักษณะอย่างเพียงพอ ความวิตกกังวลต่อการใช้ห้องน้ำ ห้องส้วม เนื่องจากไม่มีมิดชิด, อาหารของเรือนจำมีคุณภาพอย่าง

ปกติ สามารถรับประทานอาหารของเรือนจำได้อย่างปกติ ได้รับประทานอาหารที่เรือนจำจัดให้ใน แต่ละมื่ออย่างเพียงพอ เสื้อผ้าหรือเครื่องนุ่งห่มที่เรือนจำจัดทำให้สามารถใช้อย่างเพียงพอ, รู้สึกว่า เสื้อผ้าหรือเครื่องนุ่งห่มที่เรือนจำจัดทำให้ใหม่และสะอาดเพียงพอ ความรู้สึกที่พึงพอใจที่จะต้องใส่ เสื้อผ้าหรือเครื่องนุ่งห่มที่เรือนจำจัดทำให้ เมื่อเจ็บป่วยเต็มใจรักษาพยาบาลในเรือนจำ ยาปฏิชีวนะ ของเรือนจำมีคุณภาพเพียงพอ เมื่อเจ็บป่วยได้รับการรักษาพยาบาลในทันที ยินดีเข้าร่วมกิจกรรม ต่าง ๆ ที่ทางเรือนจำจัดให้ด้วยความเต็มใจ กิจกรรมส่วนใหญ่ที่เรือนจำจัดให้ผู้ต้องขังมีความเหมาะสม และความรู้สึกทุกข์ทรมานจิตใจ เมื่อต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบข้อบังคับของเรือนจำ นอกจากนี้ นักโทษประหารชีวิตเห็นว่า การปฏิบัติตามกฎระเบียบ ข้อบังคับของเรือนจำตลอดเวลา และการ ยอมรับโทษเมื่อท่านทำความผิด กฎระเบียบ ข้อบังคับของเรือนจำ อยู่ในระดับสูง และเห็นว่า บรรยากาศภายในเรือนนอนทำให้นอนหลับสบาย ในระดับต่ำ

สุปรีชา วงศ์พุทธ, บุญเหลือ ชาตณรงค์, ชนิษฐา บำเพ็ญผล และ บุญนำ เล้าโสภากิริมย์ (2534) ได้ทำการศึกษาเรื่อง สุขภาพจิต แรงจูงใจ และบุคลิกภาพของผู้ต้องขังเรือนจำกลาง นครปฐมที่กระทำผิดฐานฆ่าผู้อื่น ผลการศึกษาพบว่า ผู้ที่ถูกคุมขังอยู่ในเรือนจำมาแล้วไม่น้อยกว่า หนึ่งเดือน จะเกิดความคุ้นเคยกับสภาพความเป็นอยู่ สามารถปรับตัวได้ ปัญหาทุกข้อใจคลี่คลายไป ได้บ้าง

จารุวรรณ รังสีมันตุชาติ (2544) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การปรับตัวของผู้ต้องขังเข้าใหม่ ในเรือนจำพิเศษกรุงเทพมหานคร” โดยผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยภูมิหลัง คือ อายุ ลักษณะความ ผิด จำนวนครั้งของการต้องโทษ ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรส ภูมิลำเนา และ ระยะเวลาที่อยู่ในเรือนจำมีอิทธิพลต่อการปรับตัวด้านสังคม และปัจจัยทางด้านอายุ อาชีพ และ ระยะเวลาที่อยู่ในเรือนจำมีอิทธิพลต่อการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมในเรือนจำ ปัจจัยแวดล้อม คือ ความหวาดวิตกเกี่ยวกับคดีความมีอิทธิพลต่อการปรับตัวทางสังคมและทัศนคติต่อกระบวนการ ยุติธรรมมีอิทธิพลต่อการปรับตัวทางสภาพแวดล้อมในเรือนจำ และยังพบว่า ผู้ต้องขังเข้าใหม่ส่วน ใหญ่ในภาพรวมหวาดวิตกเกี่ยวกับคดีความในระดับมาก และมีการยอมรับผิดในระดับมากและมี ทัศนคติต่อกระบวนการยุติธรรมแตกต่างกัน คือมีทัศนคติที่ดีต่อตำรวจในระดับปานกลาง มีทัศนคติ ต่ออัยการในระดับมาก และมีทัศนคติต่อศาลในระดับมาก ส่วนใหญ่มีการปรับตัวเข้ากับเจ้าหน้าที่ เรือนจำได้ในระดับปานกลาง ปรับตัวเข้ากับเพื่อนผู้ต้องขังในระดับดีปานกลาง ปรับตัวเข้ากับ ทนายความในระดับดีมาก โดยผู้ต้องขังส่วนใหญ่ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมในเรือนจำได้ใน ระดับปานกลาง ประเด็นปัญหาที่มีผลต่อการปรับตัวของผู้ต้องขังเข้าใหม่ พบว่ามีประเด็นหลัก ๆ ได้แก่ ปัญหาปัจจัยสี่ (อาหาร, ที่อยู่อาศัย, เครื่องนุ่งห่ม, และยารักษาโรค) ปัญหาเรื่องบุคคล เกิดจากการถูกข่มขู่ กลั่นแกล้ง และถูกเอาไรต์เอาเปรียบจากผู้ต้องขังเก่า และเจ้าหน้าที่เรือนจำบาง

คนใช้กำลังอำนาจบังคับ รวมทั้งการใช้วาจาค่อนข้างไม่เหมาะสม ปัญหาเรื่องกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ เข้มงวดในเรื่องการดูโทรทัศน์ การขึ้นนอน และการขาดระเบียบวินัยในการใช้สถานที่ของผู้ต้องขัง ปัญหาการติดต่อญาติค่อนข้างลำบาก และบางรายติดต่อญาติไม่ได้ ปัญหาการขาดที่ปรึกษาโดยเฉพาะในเรื่องคดีความ ปัญหาสุขภาพ การเจ็บป่วยโรคผิวหนัง ผื่นคัน โรคปอด วัณโรค ท้องเสีย และปัญหาความกลัวเรื่องโรคติดต่อการไม่มีของอุปโภคบริโภค และการซื้อสินค้ากับทางเรือนจำมีราคาแพงกว่าข้างนอกเรือนจำ

จากแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่กล่าวมาแล้วข้างต้นพบว่า ได้มีการทำการศึกษเกี่ยวกับการปรับตัวของผู้ต้องขังมาบ้างแล้ว เช่น การศึกษากระบวนการปรับตัวผู้ต้องขังเข้าใหม่ ผู้ต้องขังหญิง ผู้ต้องขังวัยหนุ่ม ผู้ต้องขังโทษประหารชีวิต แต่ยังไม่มีการศึกษาผู้ต้องขังเด็ดขาดชายในเรือนจำประเภทความมั่นคงแข็งแรงสูง ซึ่งเป็นเรือนจำที่ควบคุมผู้ต้องขังที่มีโทษสูง มีระยะเวลาถูกจองจำเป็นเวลานาน และมีสัดส่วนชั่วร้าย ยิ่งผู้ต้องขังถูกจองจำเป็นระยะเวลานาน ก็จะมีผลต่อการเรียนรู้พฤติกรรมต่าง ๆ จากในเรือนจำ ถูกขัดเกลาโดยวัฒนธรรมในเรือนจำ กอรบกับผู้ต้องขังเหล่านี้ได้กระทำผิดเป็นครั้งแรก เมื่อมาเจอกับสภาพสังคมและสภาพแวดล้อมใหม่ของเรือนจำซึ่งมีความแตกต่างจากสังคมภายนอกโดยสิ้นเชิง อาจทำให้เกิดปัญหาในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพเรือนจำได้ เช่น เกิดความเครียด ความวิตกกังวล ความขัดแย้ง ความกดดัน ความคับข้องใจ เป็นต้น เป็นสภาวะทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นจากความไม่สมปรารถนา หากผู้ต้องขังไม่สามารถปรับให้ลดลงหรือหมดไปได้ด้วยวิธีการที่เหมาะสม อาจทำให้ผู้ต้องขังนั้นเกิดปัญหาทางสุขภาพจิตตามมาได้ และส่งผลให้เกิดปัญหาการใช้ชีวิตในเรือนจำ เช่น ปัญหาสุขภาพกาย การต่อต้านเจ้าหน้าที่เรือนจำ การก่อความสงบในเรือนจำ การแหกหักหลบหนี เป็นต้น ดังนั้นเพื่อการหลีกเลี่ยงสภาพที่ก่อให้เกิดความไม่สบายใจ และความสบายกายเหล่านี้ ผู้ต้องขังจึงมีการปรับตัว แต่แต่ละคนจะมีแบบแผนในการปรับตัวแตกต่างกันออกไป หากมีการปรับตัวไปในแนวทางที่เหมาะสมจะทำให้ผู้ต้องขังสามารถใช้ชีวิตในเรือนจำได้อย่างมีความสุข ถ้าหากผู้ต้องขังไม่สามารถปรับตัวได้หรือปรับตัวไม่เหมาะสมก็จะส่งผลเสียต่อตัวผู้ต้องขัง รวมไปถึงการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังของเรือนจำ และกรมราชทัณฑ์ ก็จะเป็นปัญหาในการควบคุม การแก้ไข และฟื้นฟู การที่ผู้ต้องขังจะสามารถปรับตัวได้หรือไม่ขึ้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างมาเป็นตัวกำหนด จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการปรับตัวของผู้ต้องขังให้เข้ากับสภาพเรือนจำ รวมทั้งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการปรับตัวของผู้ต้องขังเพื่อให้สามารถกำหนดแนวทางในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

กรอบแนวคิดในการศึกษา

